

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE

Přírodovědecká fakulta

Katedra sociální geografie a regionálního rozvoje

**NÁRODNOSTNÍ MENŠINY A KONFLIKTY
V POSTKOMUNISTICKÉ EVROPĚ:
PROMĚNA GEOGRAFICKÉHO OBRAZU**

***ETHNIC MINORITIES AND CONFLICTS
IN THE POST-COMMUNIST EUROPE:
CHANGE OF GEOGRAPHICAL PATTERN***

Diplomová práce

Vladimír VOJTĚCH

PODĚKOVÁNÍ

Nejprve bych rád poděkoval svému školiteli RNDr. Jiřímu Tomešovi, Ph.D. za vedení při tvorbě této práce, jeho ochotu, trpělivost a cenné rady a připomínky. Dále bych chtěl vyjádřit poděkování i následujícím lidem, kteří pro tuto práci ochotně poskytli statistická data:

- Ljiljana Djordjević, *Republički zavod za statistiku Srbije* (Srbsko),
- Peter Heidinger, *Štatistický úrad Slovenskej republiky* (Slovensko),
- Darja Mlakar, *Statistični urad Republike Slovenije* (Slovinsko),
- Ivanka Purić, *Crostat – Državni zavod za statistiku* (Chorvatsko),
- Dejan Sandić, *Univerzitet u Beogradu – Geografski fakultet* (Srbsko),
- Vladimir Stanković, *Republički zavod za statistiku Srbije* (Srbsko),
- Ilie Voicu, *Institutul national de statistica* (Rumunsko),
- neznámý zaměstnanec Federálního statistického úřadu Federace Bosny a Hercegoviny s e-mailovou adresou *mevlas@fzs.ba*.

Prohlašuji, že jsem tuto práci vypracoval samostatně a veškeré použité materiály jsem uvedl v seznamu literatury.

V Praze dne _____

Vladimír Vojtěch

ABSTRAKT

Práce hodnotí a vysvětluje proměny etnické struktury, jež proběhly v evropských a kavkazských postkomunistických zemích během 90. let 20. století. Zároveň se zamýšlí i nad jejich implikacemi. Důraz je kladen nejen na kvantitativní, nýbrž i na kvalitativní stránku etnodemografických proměn. Jde tedy o zhodnocení chování majority a minorit a vztahu mezi nimi, jenž byl ovlivněn rozmachem nacionalismu a separatismu. Výchozí datovou základnou jsou sčítání lidu 1989/1992 a 1999/2004, při jejich absenci pak odhady mezinárodních organizací. Hodnocení je prováděno na úrovni států a regionů. Vlastní statistická analýza využívá nejen speciálně zkonstruovaných indexů, ale i názorné a nejlépe pochopitelné regrese a korelace. Současná etnická struktura postkomunistické Evropy je výsledkem tří etnických procesů – etnické homogenizace, polarizace i heterogenizace. Homogenizace se týkala států s nižší výchozí úrovní etnické homogenity. Hojným výsledkem byla také u řady zemí jejich etnická polarizace, tj. v rámci jednoho státu zformování dvou a více etnicky odlišných homogenních jednotek. Tyto procesy byly rychlejší ve válkou zasažených územích, a to díky násilným přesunům obyvatelstva a užívání etnického čištění. V mírových podmínkách pak důležitou roli hrají přirozený přírůstek, vládní politika ve vztahu k menšinám a atmosféra ve společnosti. Naopak v etnicky vysoce homogenních zemích došlo během 90. let 20. století k poklesu etnické homogenity, tj. k heterogenizaci. Příčinou byla jednak imigrace, nemalou úlohu hráli také subjektivní činitelé (proměna etnické identifikace). Etnické konflikty jsou zejména doménou periferie, neboť historická jádra států jsou etnicky vysoce homogenní. Rychlejší etnická homogenizace periferie však nebyla pravidlem. K rozličným etnickým procesům docházelo také v jádrových oblastech. Při hodnocení etnických procesů v rámci dichotomie jádro-periferie tedy nelze hovořit o jasných pravidelnostech.

KLÍČOVÁ SLOVA: nacionalismus, státní (titulární) národ, konflikt, etnické procesy, etnická homogenita, sčítání lidu

SUMMARY

This thesis assesses and explains changes of ethnic composition, that occurred in post-communist countries of Europe and the Caucasus during 1990s. Implications are also thought. Quantitative as well as qualitative aspects of ethno-demographic changes are emphasized. Appraisal of demeanour of majority and of minorities and relations between them, which were influenced by expansion of nationalism and separatism, is objective. Points of departure are censuses 1989/1992 and 1999/2004 and estimates of international organizations alternatively. Assessing is carried out on the state and regional levels. For the purposes of the statistical analysis are used not only specially constructed indicators, but also visual and comprehensible methods of regression and correlation. Current ethnic composition of post-communist Europe is result of three ethnic processes – ethnic homogenization, polarization and even heterogenization. Homogenization concerned to the states with lower initial degree of ethnic homogeneity. Ethnic polarization – i. e. formation of two or more ethnically distinctive entities in one state – was also plentiful outcome. These processes were more powerful in war-stricken areas due to forcible migrations and ethnic cleansing. Natural increase, governmental ethnic policies and social atmosphere play important role on peaceful conditions. Conversely, the level of ethnic homogeneity of highly ethnically homogeneous countries decreased during 1990s. It was caused not only by immigration, but also by subjective factors (shifts in ethnic self-identification). Place of work of ethnic conflicts is periphery, because historical cores of states are highly ethnically homogeneous. However more powerful ethnic homogenization of periphery is not rule. Multifarious ethnic processes occurred also in core areas. Ergo we cannot discourse about some regularities in core-periphery dichotomy of ethnic processes.

KEY WORDS: nationalism, state (titular) nation, conflict, ethnic processes, ethnic homogeneity, census

OBSAH

Seznam obrázků.....	5
Seznam tabulek.....	6
Seznam příloh.....	7
Úvod	8
Cíle a použité metody	10
1.1 Cíle a hypotézy	10
1.2 Data, metodika.....	11
Etnicita a nacionalismus.....	17
2.1 Etnicita	17
2.2 Teorie etnických konfliktů	19
2.3 Další přístupy k etnickým konfliktům.....	23
2.4 Národ.....	24
2.5 Nacionalismus	25
2.6 Teorie nacionalismu	28
2.7 Východoevropský nacionalismus v 90. letech 20. století	31
2.8 Etnické menšiny a právo na sebeurčení	33
2.9 Etnické čištění	36
Etnická struktura a její proměny	38
3.1 Etnopolitické formace v Evropě.....	38
3.2 Slované a Neslované v jihovýchodní Evropě.....	39
3.3 Národy karpatského oblouku.....	49
3.4 Sovětská národnostní politika a její postsovětské implikace	55
3.5 Rusko, Rusové a etnické dichotomie v postsovětské Evropě.....	59
3.6 Národy Kavkazu	69
Komparace procesů etnické homogenizace.....	81
4.1 Bývalá Jugoslávie.....	82
4.2 Bulharsko.....	92
4.3 Karpatské státy s maďarskou minoritou.....	94
4.4 Ukrajina.....	98
4.5 Ruská federace	100
4.6 Moldavsko	107
4.7 Pobaltí.....	108
4.8 Zakavkazsko	111
Souhrnné poznatky a jejich implikace pro praxi	114
Závěr	121
Seznam použitých zdrojů	124
Literatura	124
Statistické publikace.....	133
Internet.....	133

SEZNAM OBRÁZKŮ

Obr. 1 – Etnická struktura bývalých jugoslávských republik v letech 2001/2006	40
Obr. 2 – Redukce srbské populace v Chorvatsku v období 1991-2001	42
Obr. 3 – Etnická struktura Makedonie roku 2002	46
Obr. 4 – Etnická struktura oblastí Bulharska roku 2001	49
Obr. 5 – Maďarský etnický prostor v letech 2001/2002	50
Obr. 6 – Etnická struktura žup Rumunska roku 2002	51
Obr. 7 – Etnická struktura okresů Slovenska roku 2001	52
Obr. 8 – Etnická struktura subjektů Ruské federace roku 2002	61
Obr. 9 – Etnická struktura oblastí Ukrajiny roku 2001	62
Obr. 10 – Lingvistická struktura obyvatelstva oblastí Ukrajiny roku 2001	63
Obr. 11 – Etnická struktura rajonů/oblastí Lotyšska a Estonska roku 2000	66
Obr. 12 – Redukce ruské populace v Lotyšsku a Estonsku v intercensálním období 1989–2000	68
Obr. 13 – Míra etnické homogenity bývalých jugoslávských republik v letech 2001/2006	84
Obr. 14 – Proměna etnické homogenity bývalých jugoslávských republik v období 1991–2001/2006	84
Obr. 15 – Vztah mezi proměnou etnické homogenity žup Chorvatska a proměnou podílu Chorvatů v období 1991–2001	85
Obr. 16 – Výchozí etnická homogenita distriktů Srbska a její proměna v období 1991–2000/06	86
Obr. 17 – Vztah mezi proměnou etnické homogenity distriktů Srbska a proměnou podílu Srbů v období 1991–2000/06	87
Obr. 18 – Míra etnické homogenity obcí Makedonie roku 2002	90
Obr. 19 – Proměna etnické homogenity obcí Makedonie v období 1991–2002	90
Obr. 20 – Vztah mezi proměnou etnické homogenity regionů Slovinska a proměnou podílu Slovinců v období 1991–2002	91
Obr. 21 – Míra etnické homogenity oblastí Bulharska roku 2001	93
Obr. 22 – Proměna etnické homogenity Bulharska v období 1992–2001	93
Obr. 23 – Míra etnické homogenity žup Rumunska roku 2002	95
Obr. 24 – Míra etnické homogenity okresů Slovenska roku 2001	95
Obr. 25 – Proměna etnické homogenity žup Rumunska v období 1977–2002	96
Obr. 26 – Proměna etnické homogenity okresů Slovenska v období 1991–2001	97
Obr. 27 – Míra etnické homogenity oblastí Ukrajiny roku 2001	99
Obr. 28 – Proměna etnické homogenity oblastí Ukrajiny v období 1989–2001	99
Obr. 29 a 30 – Míra etnické homogenity oblastí evropského Ruska roku 2002 (vlevo) a její proměna v období 1989–2002 (vpravo)	102
Obr. 31 – Typologie proměny etnické homogenity Ruské federace mezi roky 1989 a 2002	103
Obr. 32 – Výchozí etnická homogenita subjektů Ruské federace a její proměna v období 1989–2002 ..	104
Obr. 33 – Vztah mezi proměnou etnické homogenity subjektů Ruské federace a proměnou podílu Rusů v období 1989–2002	105
Obr. 34 – Vztah mezi proměnou etnické homogenity etnických útvarů Ruské federace a proměnou podílu titulárních národů v období 1989–2002	106
Obr. 35 – Míra etnické homogenity rajonů/oblastí Lotyšska a Estonska	108
Obr. 36 – Proměna etnické homogenity rajonů/oblastí Lotyšska a Estonska v období 1989–2000	109
Obr. 37 – Etnická struktura a míra etnické homogenity Zakavkazska v letech 1999/2005	112
Obr. 38 – Etnická struktura Zakavkazska roku 1989 a proměna míry etnické homogenity v období 1989 až 1999/2005	113
Obr. 39 – Podoba etnických procesů v postkomunistické Evropě v 90. letech 20. století	119
Obr. 40 – Typologie etnických procesů proběhlých v postkomunistické Evropě v 90. letech 20. století	119

SEZNAM TABULEK

Tab. 1 – Sledované jednotky a jejich komparace	12
Tab. 2 – Smysl existence sledovaných států	28
Tab. 3 – Jazykové vědomosti Rusů a titulárních národů Pobaltí a Moldavska roku 1989 (v %)	56
Tab. 4 – Rusové v postsovětském prostoru	58
Tab. 5 – Etnické složení obyvatelstva Ruské federace	59
Tab. 6 – Etnická uspořádanost sledovaných zemí	81
Tab. 7 – Variabilita prostorové distribuce etnik v republikách bývalé Jugoslávie	83
Tab. 8 – Vztah mezi proměnami etnické homogenity a relativní velikosti státního (titulárního) národa v intercensálním období	88
Tab. 9 – Vztah mezi etnickou homogenitou a relativní velikostí státního (titulárního) národa ..	88
Tab. 10 – Etnická struktura Srbska podle oblastí	89
Tab. 11 – Etnická struktura Makedonie podle kategorií obcí	89
Tab. 12 – Variabilita prostorové distribuce etnik v Bulharsku	94
Tab. 13 – Variabilita prostorové distribuce etnik v Rumunsku a na Slovensku	97
Tab. 14 – Etnická struktura Ukrajiny podle oblastí	100
Tab. 15 – Variabilita prostorové distribuce etnik na Ukrajině	100
Tab. 16 – Etnická struktura Ruska podle federálních okruhů	101
Tab. 17 – Vztah mezi etnickou homogenitou a relativní velikostí Rusů, resp. titulárních národů	106
Tab. 18 – Variabilita prostorové distribuce Rusů v Ruské federaci	107
Tab. 19 – Etnická struktura jednotek Moldavska	107
Tab. 20 – Variabilita prostorové distribuce etnik v Moldavsku	107
Tab. 21 – Etnická struktura Lotyšska podle regionů	109
Tab. 22 – Vztah mezi etnickou homogenitou a relativní velikostí státního (titulárního) národa	110
Tab. 23 – Variabilita prostorové distribuce etnik v Lotyšsku a Estonsku	111
Tab. 24 – Variabilita prostorové distribuce etnik v Ázerbájdžánu a Gruzii	111
Tab. 25 – Vztah mezi mírou etnické homogenity a politickými faktory v rámci souboru evropských postkomunistických zemí	117
Tab. 26 – Kategorizace souboru evropských postkomunistických zemí podle míry etnické homogenity a politických faktorů	118

SEZNAM PŘÍLOH

- Příloha 1 – Administrativní členění Slovenska k roku 2001
- Příloha 2 – Statistické regiony Slovinska k roku 2002
- Příloha 3 – Administrativní členění Chorvatska k roku 2001
- Příloha 4 – Administrativní členění Bosny a Hercegoviny k roku 2002
- Příloha 5 – Administrativní členění Srbska k roku 2002
- Příloha 6 – Administrativní členění Makedonie k roku 1991
- Příloha 7 – Administrativní členění Bulharska k roku 2001
- Příloha 8 – Administrativní členění Rumunska k roku 2002
- Příloha 9 – Administrativní členění Ukrajiny k roku 2001
- Příloha 10 – Administrativní členění Ruské federace k roku 2002
- Příloha 11 – Administrativní členění Lotyšska k roku 2000
- Příloha 12 – Administrativní členění Estonska k roku 2000

Mapové přílohy 1–12 jsou z důvodu snadnější orientace v kartografických výstupech uvedené na konci knižní verze této práce.

- Příloha 13 – Etnické složení obyvatelstva Slovenska podle okresů (roky 1991 a 2001)
- Příloha 14 – Etnické složení obyvatelstva Slovinska podle statistických regionů (roky 1991 a 2002)
- Příloha 15 – Etnické složení obyvatelstva Chorvatska podle žup (roky 1991 a 2001)
- Příloha 16 – Etnické složení obyvatelstva Bosny a Hercegoviny (roky 1991 a 2002)
- Příloha 17 – Etnické složení obyvatelstva Srbska podle distriktů (roky 1991 a 2000/2006)
- Příloha 18 – Etnické složení obyvatelstva Makedonie podle obcí (roky 1991 a 2002)
- Příloha 19 – Etnické složení obyvatelstva Bulharska podle oblastí (roky 1992 a 2001)
- Příloha 20 – Etnické složení obyvatelstva Rumunska podle žup (roky 1977, 1992 a 2002)
- Příloha 21 – Etnické složení obyvatelstva Ukrajiny podle oblastí (roky 1989 a 2001)
- Příloha 22 – Rusofonní obyvatelstvo Ukrajiny (rok 2001)
- Příloha 23 – Etnická struktura obyvatelstva Moldavska (roky 1989 a 2004)
- Příloha 24 – Etnické složení obyvatelstva Ruské federace celkem (roky 1989 a 2002)
- Příloha 25 – Etnické složení obyvatelstva evropských subjektů Ruské federace (roky 1989 a 2002)
- Příloha 26 – Etnické složení obyvatelstva Lotyšska podle rajonů (roky 1989 a 2000)
- Příloha 27 – Etnické složení obyvatelstva Estonska podle oblastí (roky 1989 a 2000)
- Příloha 28 – Etnické složení obyvatelstva Gruzie podle regionů (roky 1989 a 2002/2005)
- Příloha 29 – Etnické složení obyvatelstva Ázerbájdžánu (roky 1989 a 1999/2005)
- Příloha 30 – Variabilita prostorové distribuce etnik ve sledovaných zemích (roky 1989/1992 a 2000/2006)
- Příloha 31 – Proměnné vstupující do shlukové analýzy

Empirické přílohy 13–31 se nachází na kompaktním disku, který je nedílnou součástí této práce.

Úvod

Náhlé zhroucení komunismu ve střední, jihovýchodní a východní Evropě v letech 1989 až 1991 s sebou přineslo prudký rozvoj nacionalismu. Nacionalismus tu však byl dávno předtím. Ve druhé polovině 19. století byl spjat s obrozením a emancipačními snahami zdejších národů. V komunistických režimech pak plnil funkci ideologického protipólu. Připomínal zdejším národům jejich porobu Sovětským svazem a na komunismus nahlížel jako na cizí importovanou ideologii. Další rozvoj nacionalismu tak nastal v souvislosti se zhroucením komunismu (Hroch 1996, Pearson 1995). Podle Fukuyamy (2002), Huntingtona (2001), Kasatkiny s Beresnevičiute (2004) či Yamskova (1991) je jeho další rozvoj důsledkem zavržení marxistické ideologie a s tím spjatou deziluzí a ztrátou jistot. Toto ideologické vakuum totiž muselo být rychle vyplněno novou ideologií, resp. návratem k tradiční kulturní identitě. Naopak jiní autoři – např. MacFarlane (1997) či Malek (2006) – hovoří o přestupu elit od komunistické ideologie k nacionalismu ve snaze udržet si stávající moc a ekonomické výhody z ní plynoucí.

Zatímco v etnicky vysoce homogenních státech došlo k rychlému utlumení nacionalistických vášní (Česká republika, Polsko, Slovinsko), ve státech s územně koncentrovanými velkými menšinami trvaly nacionalistické projevy mnohem déle a byly živěny narůstajícími rozpory mezi majoritou a menšinovými skupinami obyvatelstva (Hroch 1996). Nacionalistické nálady jsou také velice intenzivní v těch státech, které jsou sice etnicky homogenní, ale jejich státní národ vytváří početné menšiny v zahraničí. Vhodným příkladem je např. Maďarsko či Arménie.

Některé z těchto situací byly řešeny mírovou cestou a měly maximálně podobu slovních přestřelek politiků, naopak jiné vedly k eskalaci násilí a přeměně v ozbrojený konflikt. Řada ozbrojených konfliktů v jihovýchodní a východní Evropě pak změnila prostorové rozložení jednotlivých etnik nebo alespoň přispěla k výrazné změně vztahů mezi majoritou a menšinami. Na druhé straně si však musíme uvědomit, že v řadě případů byl nacionalismus jen pouhým pozlátkem skrývajícím skutečnou podstatu konfliktu, resp. vůbec prvotní příčinou konfliktu nebyl. Některé konflikty v postkomunistickém prostoru v 90. letech 20. století totiž měly podobu ekonomického nebo strategického konfliktu. Do této kategorie mohou patřit např. války

v Čečensku, Abcházii či Podněstersku. Zároveň je nutné si uvědomit, že v rámci těchto konfliktů se politici snaží svou nacionalistickou rétorikou odvrátit myšlení lidu z roviny racionální do roviny iracionální. Racionálně uvažující jedinci by totiž prohlédli politické, ekonomické či strategické zájmy elit a odmítali by účast v konfliktu. Při důrazu na iracionální – nacionalistickou – složku lid většinou bezmezně naslouchá svým elitám a takřka dobrovolně vstupuje do boje (Hechter 1995). Jeho výsledky však budou v praxi sloužit pouze k obohacení elit.

Nacionalistické násilí a etnické konflikty 90. let 20. století se týkaly převážně bývalých velkých socialistických federací – tj. území bývalé Jugoslávie a bývalého Sovětského svazu. V souvislosti s jejich rozpadem lidé předpokládali, že menší ekonomické celky budou lépe zvládat nástrahy socioekonomické transformace než velké federace. Zejména šlo o flexibilitu reagování, namísto nutnosti přizpůsobovat se federálnímu transformačnímu procesu. Ten by totiž mohl být pro určité federované jednotky nevýhodný. Lepší makroekonomický úspěch menších celků potvrzuje i Dostál (1998a). Dále významným předpokladem při rozpadu těchto federací bylo, že etnická homogenita bude výrazně ovlivňovat ekonomický vývoj dané země. Tuto myšlenku však Dostálova analýza (1998a) vyvrátila. I přesto však v řadě zemí docházelo po vyhlášení nezávislosti ke snahám o nastolení či prohloubení etnické homogenity. Tyto snahy měly velice různorodou podobu – od etnického čištění (Chorvatsko, Srbsko) po výmaz nevhodných osob z evidence obyvatelstva (Slovinsko).

Obecně tak v 90. letech 20. století ve východní a jihovýchodní Evropě probíhal oproti západní Evropě odlišný vývoj. Na východě a jihovýchodě světadílu zuřila bouře nacionalismu doprovázená snahami po etnické homogenizaci, nepřátelským postojem k menšinám, etnickou fragmentací a rozpadem federací. Naopak západní Evropa se na jedné straně vyznačovala prohlubováním integrace. Druhou stranou mince jsou však silné národní emoce, jež tyto snahy doprovází; integrace tak někdy poněkud vázne. Vedle toho v důsledku dlouhodobého nekonstruktivního řešení otázek zahraniční imigrace, striktního aplikování multikulturalismu a politické korektnosti vyvstávají u západoevropských národů v souvislosti s jejich nízkou natalitou a přílivem imigrantů obavy ze ztráty kulturní identity. To rezultuje rostoucí podporou nacionalistických a protiimigračních stran a hnutí u původního obyvatelstva. Tyto skutečnosti tak dosvědčují, že téma nacionalismu je i nadále aktuální, a to i pro západní polovinu starého kontinentu.

Kapitola 1

Cíle a použité metody

1.1 Cíle a hypotézy

Cílem této práce je – kromě zmapování proměny prostorového rozložení etnických menšin v postkomunistickém prostoru – zhodnocení změn v etnické struktuře, které zde proběhly po pádu železné opony v souvislosti s rozvojem nacionalismu a separatismu u některých zdejších národů. V rámci toho jde o zjištění, jak změněné podmínky změnily vztahy a chování menšin a majority. To totiž mělo zásadní vliv na jejich další vývoj. Ve zkratce lze tedy říci, že tato práce hodnotí konsekvence vývoje determinovaného ozbrojenými konflikty v bývalé Jugoslávii a Zakavkazsku či napětím mezi majoritou a menšinami v Bulharsku, Rumunsku, Slovensku, Lotyšsku a Estonsku a proměnu etnické struktury Ukrajiny a Ruské federace.

Základní hypotézou je etnická homogenizace sledovaných zemí v souvislosti s rozvojem nacionalismu a změnami chování majority a menšin. Etnická homogenizace mohla mít podobu buďto „tvrdou“ nebo „měkkou“. Tvrdou podobou jsou myšleny důsledky války a etnického čištění. Měkkou podobou pak emigrace menšin do mateřské země či emigrace bývalých vládnoucích národů v důsledku pro ně nepříznivého společenského klimatu. V rámci této hypotézy je cílem zjistit, zdali dochází k homogenizaci země jako celku nebo homogenizaci dílčích území obývaných odlišnými etniky. Mnohde naopak mohlo dojít během 90. let 20. století k opačnému procesu – heterogenizaci.

Z výše vyslovené teze vyplývá, že v územích zasažených válkou či významným etnickým násilím (např. pogromy) můžeme očekávat silnější etnickou homogenizaci než v případě „konfliktu“ probíhajícího za mírových podmínek. Tato hypotéza se vztahuje i na země, které byly zasažené významným přílivem uprchlíků. Tito uprchlíci totiž byli převážně tvořeni zahraničními soukmenovci státního národa. Příkladem mohou být chorvatští a bosenští Srbové v Srbsku či ázerbájdžánští Arméni v Arménii apod.

Třetí hypotéza spočívá v aplikaci Tesařova tvrzení (2007) na postkomunistický prostor a v jeho zdejší verifikaci. Tesař (2007) v etnickém konfliktu přikládá hlavní význam

společenským faktorům – konkrétně skutečnosti, že etnické konflikty se odehrávají převážně na periferii. Argumentuje tím, že ekonomická zaostalost periferie se odráží např. v nižší vzdělanosti příslušníků menšin a z toho plyne jejich snížená schopnost soutěžit o ekonomické zdroje. Z toho pak vyplývá frustrace periferie, jejímž výsledkem může být sociální povstání v podobě ozbrojeného konfliktu. Spolu s Tesařem (2007) tedy předpokládáme vyšší četnost etnických konfliktů na periferii a s tím ruku v ruce jdoucí zvýšenou etnickou homogenizaci periferie.

S předcházející hypotézou souvisí poslední, čtvrtá, hypotéza. Ta očekává, zejména v komparaci s periferií, vysokou etnickou homogenitu historických jader států. Měla by totiž být osídlena prakticky exkluzivně příslušníky státního národa. Z toho by také měla vyplývat jejich nižší míra etnické homogenizace během 90. let 20. století.

1.2 Data, metodika

Prostorové rozložení menšin, jejich vývoj a vztah menšin a majority jsou sledovány pouze v těch zemích východní a jihovýchodní Evropy a Zakavkazska, které se vyznačují zastoupením výrazných menšin. Hodnoceny tedy nebudou etnicky vysoce homogenní státy – Česká republika, Polsko, Maďarsko, Albánie a Arménie. V případě České republiky a Polska se od konce druhé světové války státní hranice kryjí s hranicí etnickou. V případě Maďarska, Albánie a Arménie jde o jádrovou oblast osídlení příslušného národa s následnými početnými menšinami v zahraničí. Z hodnocení jsou dále vyloučeny Bělorusko a Litva. Bělorusko díky nízkému etnickému uvědomění majority a unii s Ruskem; Litva pak díky víceméně bezproblémovému vztahu k ruské menšině. Oproti Lotyšsku a Estonsku je totiž v Litvě Rusů mnohem méně (roku 1989 9 %, roku 2001 6 %), a proto získali při vyhlášení litevské nezávislosti automaticky litevské občanství (Ozolins 2003).

Sledována jsou ta období, během nichž došlo k největší změně prostorového rozložení menšin, resp. k největší změně vztahů mezi majoritou a menšinami. Ve většině případů se tedy jedná o 90. léta 20. století. Datovou základnou jsou sčítání lidu uveřejněná v publikacích státních statistických úřadů nebo odborných geografických publikacích (např. Bachvarov 1997, Kocsis 2001, Kupiszewski 1996). V případě jejich absence jsou využívány odhady mezinárodních organizací. Pracováno je s censy či odhady z let 1989 až 1992 a 1999 až 2006. V případě Rumunska je hodnoceno období mezi censy 1977 a 2002. Nevýhodou je, že sčítání lidu se většinou realizují v desetiletém intervalu; nejbližší censy se tedy uskuteční až po roce 2010. Z toho vyplývá, že nyní nelze sledovat a hodnotit vývoj za delší časové období. Vyhodnocení etnického vývoje v postkomunistické Evropě v prvním decenniu 21. století může být ve spojitosti se zveřejněním výsledků nových censů námětem na další podobnou práci.

Ve sledovaných státech jsou výchozí datovou základnou údaje za regionální úroveň. Při omezené dostupnosti dat, což je případ zakavkazských republik, jsou sledovány alespoň nejdůležitější administrativní jednotky, tedy autonomní republiky, bývalé autonomní oblasti a zbytek republikového území (viz tab. 1). Zejména s územími zasaženými ozbrojeným konfliktem vyvstává otázka kvality dat. Radvanyi a Muduyev (2007) hovoří o jejich častém

pokřivení. Úřady se totiž snaží zakrýt exodus obyvatel či usazení velkého počtu uprchlíků nebo naznačit normalizaci regionu. Bosna a Hercegovina, aby zakryla obrovské následky etnických čistek spáchaných v 90. letech 20. století, raději sčítání lidu na počátku 21. století vůbec nerealizovala. Velice problematická je zejména populační i jiná statistika separatistických útvarů. Nástrahy jejího získání popisuje Rowland (2008) a hlavní problémy spatřuje v nízké specifikaci hranic separatistických útvarů, výměně populace v těchto útvarech a nestandardizovaných metodách sběru dat tamějšími statistickými úřady (pokud vůbec jsou zřízeny).

Tab. 1 – Sledované jednotky a jejich komparace

Země	Sledované období	Hodnocené jednotky	Průměrná velikost k poslednímu censu (populace v tisících)
Ázerbájdžán	vlastní území: 1989–1999 Náhorní Karabach: 1989–2006	2	x
Bosna a Hercegovina	1991–2002	Federace BiH: 10 Republika srbská: 1	Federace BiH: 232
Bulharsko	1992–2001	28	283
Černá Hora	1991–2003	1	620
Estonsko	1989–2000	21	65
Gruzie	vlastní území: 1989–2002 Abcházie: 1989–2003 J. Osetie: 1989–2005	4	x
Chorvatsko	1991–2001	21	211
Lotyšsko	1989–2000	33	72
Makedonie**	1991–2002	30	67
Moldavsko	1989–2004	2	x
Rumunsko	1977–2002	41	529
Rusko – evropská část*	1989–2002	56	1 894
Slovensko**	1991–2001	72	75
Slovinsko	1991–2002	12	164
Srbsko	C. Srbsko, Vojvodina: 1991–2002 Kosovo: 1991–2000/06	30	337
Ukrajina	1989–2001	27	1 787

Poznámky: x – vyplnění údaje by nedávalo smysl.

* Vzhledem k dostupnosti dat z censu roku 1989 pouze za Čečensko-ingušskou autonomní sovětskou socialistickou republiku je následně s Čečenskem a Ingušskem zacházeno jako s jedinou jednotkou.

** Městské okresy Bratislavy a Košic (v případě Slovenska) a Skopje (v případě Makedonie) jsou sloučeny v jedinou jednotku.

Při vyhodnocování dat za etnickou příslušnost je třeba si uvědomit, že etnická identifikace je velmi relativní, proměnlivá a subjektivní záležitost, jež mnohdy neodpovídá realitě. Např. v etnicky a nábožensky rozdělených zemích se často odvíjí od náboženské příslušnosti etnická identifikace jednotlivce, která nemusí odpovídat realitě. Kupř. v Makedonii se křesťanští Albánci při censech identifikují jako Makedonci, zatímco muslimští Makedonci se identifikují jako Albánci. Podobná situace panuje i v případě evropských Romů. Většina z nich se při sčítání neidentifikuje jako Romové; naopak udávají příslušnost majoritního etnika.

Při delším časovém pohledu tak může mít vývojová křivka podílu Romů v populaci průběh sinusoidy. Tyto jevy Tesař (2007) zve etnické mimikry. Výrazně menšinová komunita navenek přijímá identitu většiny. To má komunitě zajistit ochranu. Díky etnickému mimikry je tak mnohdy velice problematické sledování proměn prostorového rozložení menšin a změn etnické homogenity.

Etnická homogenita jednotlivých států, jejich regionů a separatistických útvarů je hodnocena pomocí indexu etnické homogenity I_h , který je následovně konstruován

$$I_h = \sum_{i=1}^n \frac{e_i^2}{P^2}$$

kde e je počet příslušníků etnika i a P počet obyvatel hodnoceného území. Hodnota indexu se pohybuje mezi 0 a 1, přičemž v praxi těchto krajních hodnot nedosahuje. Čím více se hodnota blíží 1, tím více je daná jednotka etnicky homogenní. Naopak čím bližší je hodnota 0, tím méně je daná jednotka etnicky homogenní (resp. tím více je heterogenní). Proměny etnické homogenity a zastoupení majoritního etnika v jednotlivých regionech jsou samozřejmě vyjádřeny i kartograficky. Jako alternativní ukazatel udávají Campos a Kuzeyev (2007) index etnické frakcionalizace F :

$$F = 1 - \sum_i s^2$$

kde s je podíl obyvatel patřících do etnické skupiny i . Krajními hodnotami indexu jsou 0 a 1, přičemž 1 znamená etnicky vysoce heterogenní území a 0 etnicky vysoce homogenní území. Při bližší práci s touto formulací indexu frakcionalizace však zjistíme, že jde o pouhý dopočet indexu etnické homogenity do jedné. Proto je bezpředmětné s indexem etnické frakcionalizace dále pracovat.

Jako pomocné míry pro měření variability prostorového rozložení hlavních etnik ve sledovaných státech jsou vypočítány vážená směrodatná odchylka a variační koeficient. Směrodatná odchylka s_x je definována jako průměrná odchylka od průměru a je vypočtena pomocí vzorce

$$s_x = \sqrt{\sum_{i=1}^n \left[\frac{p_i}{P} \cdot (x_i - \bar{x})^2 \right]}$$

kde x_i je podíl etnika na populaci regionu i , \bar{x} je podíl etnika na populaci státu (tedy v podstatě průměr), p_i je počet obyvatel regionu i a P celkový počet obyvatel státu. Ze směrodatné odchylky je odvozen další ukazatel, a to variační koeficient V_x , což je směrodatná odchylka s_x vztažená k průměru \bar{x} , tedy

$$V_x = \frac{s_x}{\bar{x}}$$

Při práci se směrodatnou odchylkou a variačním koeficientem je nutné mít na paměti, že tyto ukazatele jsou mezi jednotlivými zeměmi nesrovnatelné. Jednotlivé země totiž mají

odlišný počet regionů a tyto regiony jsou různě populačně velké (viz tab. 1). Tyto ukazatele budou proto sloužit pouze pro zpřesnění změn indexu etnické homogenity. Růst hodnoty směrodatné odchylky či variačního koeficientu během intercensálního období může naznačovat případnou etnickou polarizaci, tj. tvorbu dvou či více etnicky vysoce homogenních útvarů v dané zemi, které jsou však obývány odlišnými národy. Užívání populačně vážené směrodatné odchylky a variačního koeficientu je zejména u menšinových národů explanačně náročné. V zemích s výraznou etnickou polarizací (Srbsko, Makedonie) totiž dochází k protikladnému vývoji těchto ukazatelů. Se vzrůstající směrodatnou odchylkou klesá variační koeficient. V takovémto případě je příčinou poklesu variačního koeficientu rostoucí relativní velikost menšiny.

Tomuto nežádoucímu efektu lze zabránit výpočtem indexu odlišnosti D zvlášť pro jednotlivá etnika. Massey a Denton (1988) jej zkonstruovali jako:

$$D = \sum_{i=1}^n \frac{t_i \cdot |p_i - P|}{2 \cdot T \cdot P \cdot (1 - P)}$$

kde t_i je populace regionu a T celého státu, p_i je relativní velikost etnika v regionu i a P relativní velikost etnika na úrovni celého státu. Index měří nerovnoměrnost prostorové distribuce určitého etnika. Krajními hodnotami indexu jsou 0 (nízká nerovnoměrnost) a 1 (vysoká nerovnoměrnost). Index odlišnosti však není všelékem metodicko-matematických problémů. Užitečným pomocníkem je u zemí etnicky polarizovaných. Naopak u některých zemí s jasným trendem k etnické homogenizaci či heterogenizaci se dostává do sporu s předchozími měřeními variability. Jako alternativa se může jevit index interakce ${}_xP_y$ (Massey, Denton 1988). Je to pravděpodobnost, že náhodně vybraný příslušník minority X sdílí stejnou územní jednotku s náhodně vybraným příslušníkem majority Y . Hodnota indexu interakce se tedy pohybuje mezi 0 a 1; je následovně konstruován:

$${}_xP_y = \sum_{i=1}^n \frac{x_i}{X} \cdot \frac{y_i}{t_i}$$

kde x_i a y_i jsou absolutní počty příslušníků etnik X a Y v regionu, t_i populace regionu a X absolutní počet příslušníků etnika X na celostátní úrovni. Nevýhodou indexu interakce je, že nedokáže rozlišit mezi procesy etnické polarizace a etnické heterogenizace. Při obou procesech totiž dochází k poklesu pravděpodobnosti, že majoritní a minoritní etnikum spolu sdílí stejné území.

Namísto indexu interakce byl zvolen index entropie. Ten měří regionální (ne)uspořádanost etnické struktury v relaci k etnické struktuře celého státu (Massey a Denton 1988). Při jeho výpočtu musíme nejprve vypočítat státní a regionální entropii pomocí vzorce

$$E = P \cdot \log\left(\frac{1}{P}\right) + (1 - P) \cdot \log\left(\frac{1}{1 - P}\right) \text{ či } E_i = p_i \cdot \log\left(\frac{1}{p_i}\right) + (1 - p_i) \cdot \log\left(\frac{1}{1 - p_i}\right)$$

Entropii státní označme jako E a regionální jako E_i . P symbolizuje podíl státního (titulárního)

etnika v celostátní populaci, p_i jeho podíl v populaci regionu. Nyní vypočteme index entropie H

$$H = \sum_{i=1}^n \frac{t_i \cdot (E - E_i)}{E \cdot T}$$

kde t_i je populace regionu a T populace celého státu. Index entropie osciluje mezi 0 (všechny regiony mají shodné etnické složení) a 1 (každý region obývá zcela výlučně jedno etnikum). Index entropie se tedy jeví jako další velmi vhodný ukazatel k měření etnické polarizace. Avšak míry variability a index odlišnosti umožňují vyhodnocení prostorové nerovnoměrnosti rozmístění jednotlivých etnik, zatímco index entropie uvažuje pouze státní (titulární) etnikum. Index entropie – podobně jako index odlišnosti – je také u některých zemí v rozporu s jednoduchými měrami variability. To lze vysvětlit tím, že oba indexy v komparaci s jednoduchými měrami variability jsou lépe schopné zachytit průběh etnických procesů na regionální úrovni.

Nejnázornějšími a na regionální úrovni nejlépe pochopitelnými metodami jsou však regrese a korelace. Jsou použity při sledování relace mezi výchozí etnickou homogenitou na počátku 90. let 20. století (vysvětlující proměnná) a její změnou během intercensálního období (vysvětlovaná proměnná), resp. pro relaci mezi změnou podílu státního národa v populaci (vysvětlující proměnná) a změnou etnické homogenity (vysvětlovaná proměnná). Regresní graf slouží zejména ke grafickému znázornění, korelační koeficient pak k vyjádření numerickému. Byl užit Spearmanův korelační koeficient, neboť u řady zemí nelze předpokládat normální rozdělení indexu etnické homogenity, relativní velikosti státního národa či jejich změn. Vzorec pro výpočet koeficientu je následující

$$r = 1 - \frac{6}{n \cdot (n^2 - 1)} \sum_{i=1}^n (R_i - Q_i)^2$$

n znamená počet jednotek, R_i a Q_i a pořadí jednotky i v příslušném období. Hodnoty koeficientu se pohybují mezi -1 a 1 . Tyto okrajové hodnoty značí silnou negativní či pozitivní závislost, hodnoty kolem 0 naopak nízkou závislost. Vysoká závislost svědčí o etnické homogenizaci (kladné hodnoty) či heterogenizaci země (záporné hodnoty), nižší hodnoty závislosti naznačují etnickou polarizaci. Vše je samozřejmě potvrzeno rozhodováním o významnosti závislosti pomocí ukazatele signifikance na 95% hladině spolehlivosti. Z toho vyplývá, pokud je signifikance menší jak 0,05, je daná závislost statisticky významná (signifikantní). K určení regionů, jež se výrazně odlišují od trendu znázorněného regresí, je použito metody standardizovaných reziduí. Reziduem se rozumí rozdíl mezi hodnotou skutečnou a hodnotou teoretickou, určenou pomocí regrese. Za výraznou odchylku se považuje, pokud hodnota standardizovaných reziduí přesáhne ± 2 .

Zvažování metodicko-matematického postupu bylo poměrně složité. Geografická, sociologická aj. odborná literatura zabývající se etnickou problematikou je skoupá na používání matematicko-statistických analytických metod. Uvažování autorů o etnických procesech je podepřeno pouze odvoláváním se na absolutní a relativní velikosti sledovaných etnik (např. Carter a Turnock 2000, Kocsis 2001, Raduški 2003 a řada jiných). Jedinými světlymi

výjimkami byli Campos a Kuzeyev (2007) či Dostál (1993, 1996). Pro provedení statistické analýzy však byla potřebná inspirace autory studujícími geografii města – Massey a Denton (1988). Jako nejlepší a nejnázornější řešení se však nakonec ukázalo použití základních statistických metod – regrese a korelace.

Kapitola 2

Etnicita a nacionalismus

Etnicita a nacionalismus jsou pojmy, které spolu úzce souvisejí. Rozdílný status etnik, nejčastěji majority a minority, představuje základní motivaci nacionalismu. Zaměřme tedy nejprve svou pozornost na teoretické přístupy, které vysvětlují etnicitu, nacionalismus a etnické konflikty z různých úhlů pohledu. Jednotliví autoři totiž zdůrazňují rozdílné příčiny či aktéry podílející se na rozvoji etnického vědomí, nacionalismu a etnických konfliktů.

2.1 Etnicita

Tesař (2007) zdůrazňuje, že termín etnikum je chápán rozličnými způsoby. Ve Spojených státech je chápán jako označení pro menšinu, lze jej užít i při označení rasy. Naopak ve východní Evropě se tento termín vztahuje na takové společenství lidí, které nedosáhlo úrovně národa či nemá vlastní stát. Smith (1998) definuje etnikum pomocí následujících proměnných:

- sdílený mýtus o společném a unikátním původu,
- území, které dané etnikum obývá, s nímž se ztotožňuje a s nímž spojuje svou historii,
- pocit solidarity k příslušníkům etnické skupiny,
- sdílené kulturní prvky (specifický jazyk) a symboly (hymny, oslavy, zvyky, posvátná místa, období zlatého věku, slavná vítězství či porážky, padlí hrdinové, svatí apod.),
- kolektivní jméno – etnonymum.

Výše uvedené prvky slouží k odlišení etnika od jiných skupin a dodávají mu vědomí výlučnosti (Smith 1998). Tesař (2007) dodává, že u méně rozvinutých etnik hrají hlavní roli při formování jejich identity protiklady, tedy to, kým tato skupina není.

Krejčí (2002) k jazykovému (etnolingvistickému) kritériu v rámci charakteristické sdílené

kultury dodává kritérium náboženské (etnoreligiозní). To se může stát důležitým prvkem etnicity, zejména v oblastech střetu hlavních náboženství (Huntington 2001, Smith 1998). Příkladem mohou být Slované srbochorvatského jazyka, konkrétně Srbové spojující svou identitu s pravoslavím, Chorvaté spojující svou identitu s katolicismem a Bosňáci spojující svou identitu s islámem. V případě bývalého Sovětského svazu jsou vhodnými příklady Arméni spojující svou identitu s křesťanstvím nebo Čečenci spojující svou identitu s islámem. V rámci etnicity na styku dvou náboženských světů Huntington (2001) a Smith (1998) zdůrazňují význam symbolů. Těmito symboly jsou historická území daných států – viz vztah Srbů ke Kosovu a Rašce, Chorvatů ke Krajině či Arménů ke své republice a Náhornímu Karabachu.

Smith (1998) a zejména pak Connor (1994) při definování etnicity rozlišují její objektivní a subjektivní kritéria. Objektivními kritérii jsou jazyk, náboženství či obývané území. Subjektivními (emotivními, psychologickými) faktory jsou vědomí lidí o přináležitosti k určité etnické skupině a její unikátnosti, o společné historické zkušenosti, společné současnosti a společné budoucnosti. Podle Connora (1994) mají v etnické či kvalitativně vyšší národní identitě primární úlohu subjektivní faktory. „Konkrétní charakteristiky jako náboženství a jazyk jsou ... signifikantní jen do té míry, do jaké přispívají k představě nebo pocitu vlastní identity skupiny a její unikátnosti“ (W. Connor 1994, s. 104). Stejně tak i Kelman (1997) zdůrazňuje velký význam psychologické složky etnicity. Ta způsobuje, že nemá smysl oznamovat příslušníkům určité skupiny identifikující se jako národ, že nesplňuje určité teoretické požadavky pro prohlášení národem nebo že ji nelze územně vymezit. Podle Kelmana (1997) jsou lidé národem zejména tehdy, když „... jsou při jeho vnímání (kvůli němu) připraveni investovat energii a přinášet oběti.“ (H. C. Kelman 1997, s. 336–337)

Nederveen Pieterse (1997) rozlišuje tři stupně etnicity:

- 1) etnická skupina, která je definována objektivními kulturními znaky, jako jsou dialekt, jazyk, odívání se, zvyky, náboženství, určité obývané území a vědomí o společném původu;
- 2) etnické společenství, kde kulturní znaky úmyslně slouží k jeho vnitřní soudržnosti a soudržnosti a jeho oddělení od ostatních entit; Žaloudek (2004) dále etnická společenství hierarchizuje podle dosažené vývojové úrovně na rod, kmen, národnost a národ a dále podotýká, že v rámci jednoho etnického společenství může existovat více etnických skupin;
- 3) etnonárodní formace, která je definována politizací identity etnického společenství; ta podle J. Krejčího (2002, s. 243) do čistě etnického vztahu vnáší vztah k určitému území, na němž poté „... krystalizuje státní moc vytvářející předpoklad pro profilování národa jakožto sociálně kulturní entity, již jsou si její příslušníci vědomi.“

K Nederveen Pietersovu (1997) vidění stupňů etnicity se sluší dodat Tesařovo (2007) oddělování pojmů etnická kategorie a etnická komunita. Etnickou kategorií rozumí skupiny definované zvenjšku např. pro potřeby státní kulturní politiky (např. mnohá čínská etnika). Naopak etnická komunita je definována na základě jejího vlastního vědomí o soudržnosti a solidaritě (jde prakticky o shodnou definici s Nederveen Pietersovým etnickým společenstvím).

Podle Gellnera (1993), Nederveen Pieterseho (1997) a Tesaře (2007) je etnicita je relativní

jev, kterému se člověk učí během své socializace. Je to tedy pouze naučená představa lidské mysli. Etnicita je ovlivněna řadou proměnných, např. historickým dědictvím, socioekonomickými a politickými změnami, změnou vztahů mezi centrem a příslušným regionem a ději probíhajícími na globální úrovni ovlivňujícími svými důsledky i úrovně nižší. Příkladem může být zhroucení socialistické soustavy a konec bipolárního rozdělení světa, což bylo spjata s následnou vlnou demokratizace a rozvojem nacionalismu. Právě s významnými ději (významná geopolitická změna, výskyt krizí a příležitostí, nástup nových elit atd.) souvisí rekonstrukce etnické identity. Podle Kelmana (1997) je totiž etnicita v řadě ohledů velmi flexibilní. F. Tesař (2007, s. 24) dodává, že slouží k tomu, aby „jednotlivcům zajistila identitu vyhovující jejich požadavkům.“ Flexibilita etnické identity totiž závisí na zájmech, příležitostech a nutnostech elit mobilizujících svou etnickou skupinu. Od toho se totiž odvíjí, které národní mýty budou do skupinové identity zahrnuty a které nikoli, resp. na koho se bude etnická příslušnost vztahovat a na koho nikoli (Kelman 1997).

Závěrem lze rozlišit různé další charakteristiky etnicity, její intenzitu a význam. Nederveen Pieterse (1997) rozlišuje následující typy etnicity:

- dominantní, kdy státní moc má monoetnický charakter bez ohledu, účastní-li se jí pouze jedno majoritní nebo pouze jedno minoritní etnikum a ostatní etnika nejsou připuštěna;
- uzavřenou, která má dvě podoby: (i) buďto nečinného nebo skrytého etnického vědomí, neboť skupina nevidí důvod vyčleňovat se vůči svému okolí, nebo naopak (ii) kulturního uzavření skupiny do sebe a její ghettoizace;
- kompetitivní, mající podobu soupeření v dvouetnickém nebo mnohoetnickém státním útvaru o jeho zdroje, resp. podobu preferování ekonomického rozvoje, modernizaci určitého etnika a exkluzi etnik ostatních;
- volitelnou (neboli dobrovolnou, proměnlivou), spjatou s fluktuací mezi jednotlivými etnickými kategoriemi v závislosti na okolnostech; do této kategorie patří např. i připojování nových prvků ke stávající etnicitě (např. kladení většího důrazu na náboženství než doposud apod.).

2.2 Teorie etnických konfliktů

Podle Harveyho (2000) jsou hlavním zdrojem násilí a válek ve světě po skončení studené války krize charakterizované etnickou rivalitou. Tesař (2007) konkrétně o 90. letech 20. století hovoří jako o věku etnických konfliktů. Jmenovateli etnických konfliktů jsou podle Harveyho (2000):

- velké, územně koncentrované etnické minority;
- historie etnického rozdělení země, které je umocněno politickými a hospodářskými problémy, což vede k intenzivnějšímu soupeření etnik o zdroje;
- vláda, která nemá dostatek institucionálních možností zastavit konflikt jinak než nátlakem a silou;
- absence politicko-občanské kultury snažící se efektivní politikou etnický konflikt řešit a mírnit jej;

- vysoce rozdělená politická loajalita;
- politické elity mající zájem o udržení své moci;
- tendence politických elit využívat v etnicky rozdělených společnostech významných historických událostí a mytologie jako prvku spojujícího danou etnickou skupinu a jejich prostřednictvím ospravedlňovat a glorifikovat etnické násilí;
- tendence šířit se přes hranice.

Harvey (2000) dále tvrdí, že akademické kruhy vysvětlují etnické násilí, zejména buďto pomocí primordialistické teorie nebo pomocí evoluční teorie. Podle **primordialismu** je etnická identita daná jednou provždy a je silně emotivně prožívaná. Etnický konflikt je přirozený a nevyhnutelný, vychází z lidské přirozenosti (Tesař 2007). Dominantním vysvětlením etnického konfliktu jeho prvotní příčina, tj. snaha etnika o jeho přežití a jeho strach z jiných etnických skupin a nedůvěra či nenávisť k nim. Proto byly války na Balkáně nebo v Zakavkazsku tak krvavé, kruté a obtížně zastavitelné, neboť lidé v tomto regionu si uvědomují nebezpečí ohrožující přežití celého národa. Příkladem mohou být Bosna a Hercegovina, Kosovo nebo Náhorní Karabach. Tam v důsledku narušení demografické rovnováhy díky silnějšímu populačnímu přírůstku muslimských národů došlo k pocitu ohrožení u méně demograficky vitálních pravoslavných národů a snaze o etnické vyčištění těchto území. Etnické násilí vypuká, když vůdce daného etnika vyzve ke spřízněnosti a solidaritě uvnitř skupiny a k její ochraně, což ještě umocní negativními historickými zkušenostmi (např. v souvislosti se získáváním nezávislosti Chorvatska připomínání chování chorvatských fašistů vůči Srbům za druhé světové války, nebo připomínání Turky páchané genocidy Arménů při arménsko-ázerbájdžánské válce). Často však není zájmem elit záchrana národa, ale udržení si moci skrze nacionalismem zaslepené masy, tj. ryzí instrumentalismus (Harvey 2000). Podle Harveyho (2000) je však primordialistická teorie vhodná jen k objasnění kořenů patriotismu, nacionalismu, xenofobie a rasismu, ale nikoli etnické války – žádný národ nemá v genech implicitně zakódovánu nehumánnost a iracionalitu.

Z primordialismu vyvěrá **etnický nepotismus**, tj. sklon protěžovat příslušníky určitého etnického, náboženského či rasového původu ve srovnání s jinými příslušníky vzdálenějších etnik. Upřednostňováním etnických příbuzných je totiž zajištěna existence příslušného etnika (Vanhanen 1999). Iracionalita nepotismu spočívá v tom, že etničtí příbuzní jsou podporováni i navzdory možným vysokým nákladům této podpory (Hechter 1995). Vanhanen (1999) na základě teorie etnického nepotismu empiricky dokazuje, že čím více je společnost etnicky rozdělená, tím pravděpodobnější je etnický konflikt a tím intenzivnější je etnický nepotismus. Etnický nepotismus je podle něj jedinou společnou příčinou etnických konfliktů.

Evoluční teorie etnického násilí tvrdí, že chování (včetně etnického násilí) je výsledkem vnějšího působení jednak environmentálních podnětů na jedince a jednak dalších vnějších faktorů. Těmi mohou kupř. být kulturní heterogenita, sdílená historická zkušenost, nerovná distribuce ekonomických zdrojů, politické moci a kompetencí mezi etniky. Tyto faktory pak svým vnějším působením utváří mysl jednotlivce. Základní myšlenkou evoluční teorie etnického násilí je rekonstrukce přístupů našich předků k řešení problémů v jejich původním prostředí. Cílem má být identifikace přístupu řešícího současné specifické problémy, nástrahy

a výzvy. Podle Harveyho (2000) se evoluční teorie snaží objasnit, jak jsou obecné kořeny chování vyjádřeny v rozmanitých kulturách a náboženstvích. S kulturou a náboženstvím totiž jsou spjaty různé způsoby chování, etnický konflikt nevyjímaje. Evoluční teorie vysvětluje etnické násilí jako interakci mezi genetickou a kulturní selekcí. Konflikt mezi dvěma skupinami často rezultuje z jejich interakce. Harvey (2000) a Tesař (2007) pak hovoří o chování lidí na principu „my“ versus „oni“. Vlastní skupinu (tzv. *in-group*) chápeme přátelsky, hodnotíme ji pozitivně a bagatelizujeme její nedostatky a chyby. Zkráceně můžeme říci, že jde o etnocentrismus. Cizí, odlišnou skupinu (tzv. *out-group*), vnímáme nepřátelsky, negativně, jsme k ní kritičtí a předem zaujatí. Jinými slovy jde o xenofobii. Harvey (2000) dodává, že pokud nepanuje pocit ohrožení, dochází ke spolupráci i s příslušníky jiných skupin. Příkladem může být mírové soužití Bosňáků, Srbů a Chorvatů v Bosně a Hercegovině za časů komunistické Jugoslávie. Naopak v případě pocitu ohrožení bezpečnosti, identity nebo přežití etnika je násilné chování vůči jiným skupinám chápáno jako legitimní a ospravedlnitelné.

Instrumentalistická teorie spočívá v tvrzení, že etnicita je využívána elitami, snažícími se zachovat své stávající postavení a moc, k mobilizaci mas. Rozvoj politické participace v souvislosti s demokratizací společnosti totiž ohrožuje postavení a moc stávajících autoritářských elit. Ty, aby eliminovaly riziko ztráty moci a získaly podporu obyvatelstva, zneužívají jeho etnické cítění (MacFarlane 1997). „Politické a kulturní elity působí na utváření kolektivní identity, protože jsou mezi širšími vrstvami dobře známé a přijímané s důvěrou. ... rámuji veřejnou diskusi, postoje a akce“ (F. Tesař 2007, s. 131). Etnický konflikt je tedy důsledkem prosazování soukromých zájmů a mocenské manipulace. Proto bývají etničtí vůdci obviňováni z podněcování etnických konfliktů v zájmu udržení, resp. získání moci. Za to je F. Tesař (2007, s. 178) nelichotivě zve jako „etnické podnikatele“. To je případ především národních vůdců jugoslávských či sovětských útvarů. MacFarlane (1997) a Tesař (2007) přitom zdůrazňují, že tito vůdci se uplatnili především tam, kde měli již určitý formální základ v podobě svazové republiky či autonomního útvaru. Naopak vůdci etnik, která neměla autonomní status, se uplatnit nemohli. Tesař (2007) dále zdůrazňuje, že osobní moc elit a ochrana etnických zájmů mohou být v některých případech organicky spojeny, zatímco v jiných případech může jít jen o politický kalkul a manipulaci s nejistotou. Obecně však F. Tesař (2007, s. 179) tvrdí, že „konflikt zvyšuje důležitost a moc vůdců“ a že „mezi etnickým vůdcem a konfliktem bývá úzká vazba“. Neopomíná však dodat, že popularita vůdce často trvá pouze po dobu konfliktu. Poté klesá a vůdce si nemusí udržet moc. K instrumentalismu je na druhé straně potřebné dodat, že elity mohou ve snaze o udržení moci – např. v obavách z vnější invaze – i nacionalistické vášně potlačovat (např. tatarské elity ve strachu z ruské invaze) (Tesař 2007).

Modernizační teorie, resp. difusní (asimilační) model, chápe venkov jako základnu etnického a náboženského uvědomění a omezené tolerance. S modernizací původně etnicky heterogenního prostoru – tedy urbanizací a industrializací – klesá význam etnické identity. Hlavní hybnou silou pro kolektivní akci a mobilizaci se namísto etnické identity stanou třídní příslušnost, socioekonomické a politické zájmy a rozdíly z toho plynoucí (Dostál 1998b, 1999, Tesař 2007). Podle Dostála (1998b, 1999) však modernizační teorie není schopna vysvětlit roli

etnické mobilizace, jež na sovětském orbitu nastala na přelomu 80. a 90. let 20. století.

Model vnitřní kolonizace, resp. model kulturního rozdělení práce, tvrdí, že etnická solidarita je racionální reakcí etnicky odlišné periferie proti ekonomické exploataci jádrem, tvořeným příslušníky dominantního národa. Etnická mobilizace nastává tehdy, když rozvinutá kulturní dělba práce implikuje strukturální diskriminaci periferní etnické skupiny. V takovémto případě příslušníci dominantní etnické skupiny zastávají vyšší pracovní místa a kontrolují politické a ekonomické zdroje. Naopak příslušníci ostatních etnických skupin zaujímají horší pracovní místa. Dochází tedy k tomu, že třídní rozdíly začínají korelovat s rozdíly etnickými. To je základem pro mobilizaci periferie proti jádru, přičemž čím je tato korelace silnější a čím více je etnická periferie proti jádru znevýhodněná, tím je větší pravděpodobnost vzniku etnických aspirací namířených proti centru a požadavků za odstranění exploatačních vazeb (Dostál 1998b, 1999). Podle Dostála (1998b, 1999) však ani model vnitřní kolonizace nemůže vysvětlit rozpad bývalých socialistických federací, neboť nacionalismus v bývalém komunistickém bloku rostl již v předvečer komunistických reforem na konci 80. let 20. století. Nederveen Pieterse (1997) k modelu vnitřní kolonizace dodává, že je aktuální i v současnosti v souvislosti s transformací industriálních společností v postindustriální. Následkem socioekonomických změn totiž může být dělba práce podle etnických či náboženských linií. Ta může být zneužita elitami příslušného etnika a stát se základem pozdější etnické mobilizace a konfliktu. Konflikty vycházející z kulturní dělby práce, kdy v praxi je jedna etnická skupina podřízena druhé, bývají velice násilné a mívají podobu sociální revoluce (Mann 2005, Tesař 2007). Systém kulturní dělby práce např. fungoval v Kosovu po roce 1990, kdy vedoucí úlohu ve státní správě, policii a průmyslu měli Srbové. Ti pak byli roku 1999 vyhnáni. Na systému kulturní dělby práce fungovala i etnický smíšená území v Bosně a Hercegovině. Bosňáci obývali města, která se za časů Jugoslávie rozvíjela. Naopak venkov, jenž byl obýván Srby či Chorvaty, podporován nebyl. Tamější konflikt měl tedy i charakter sociálního povstání venkova proti městům (Šešerinac 1995, Tesař 2007).

Teorie etnické soutěže je obrácenou verzí modernistické teorie. Podle teorie etnické soutěže bude s růstem kontaktů mezi etniky a růstem etnické diverzity v souvislosti s modernizací docházet k poklesu etnické tolerance a vzestupu etnických konfliktů (Tesař 2007). V rámci modernizace totiž vznikají etnické periferie, jejichž elity mají omezený přístup k výhodám a mocenským složkám státu. Podle této teorie je katalyzátorem etnické mobilizace pocit relativní deprivace, zahrnující ekonomickou, politickou i kulturní sféru v ekonomicky rozvinutých regionech. Tento problém nevyřešila ani signifikantní nivelizace regionálních rozdílů během komunistického období. Příslušníci etnik totiž soutěží o stejné pracovní příležitosti, politický vliv apod. Důležitou roli v etnické soutěži tak hraje solidarita příslušníků daného etnika ve sféře ekonomických, politických a kulturních zájmů. Postkomunistické reformy umožnily nacionalistickým hnutím získat politickou podporu skrze odvolávání se na kolektivní (etnický definované) zájmy a na sliby o suverenitě. Z nich má vyplývat prospěch pro všechny členy daného etnika na úkor nečlenů (Dostál 1998b, 1999). Podle Tesaře (2007) největší pokles tolerance zaznamenají příslušníci majoritního etnika, neboť početní dominance má podle nich implikovat i dominanci politickou. Podle Dostála (1993, 1998b, 1999) právě tato

teorie vysvětluje rozpad socialistických federací.

V reakci na teorii etnické soutěže Connor (1994) tvrdí, že v některých případech může vést snižování ekonomických rozdílů k volání po autonomii a dalšímu rozvoji nacionalismu a etnických konfliktů (např. Československo či Belgie). Zejména ale zdůrazňuje, že v řadě jiných případů ekonomická změna hlavním motorem stimulace nacionalismu a etnických konfliktů není. Argumentuje tím, že v řadě případů nevykazuje vyšší životní úroveň dominantní národ, nýbrž naopak menšinové národy. Jako příklad uvádí Slovince a Chorvaty v bývalé Jugoslávii nebo Katalánce a Basky ve Španělsku. Ač jsou tyto národy bohatší než v daném státě dominantní etnikum, zároveň jsou však také nejvíce nespokojené. Connor (1994) hovoří o nezávislosti etnických konfliktů a nacionalismu na ekonomických ukazatelích; hlavní váhu přikládá odporu proti nadvládě cizího etnika. Mnohde totiž není zdrojem nacionalismu ekonomická deprivace, nýbrž deprivace kulturní (např. Baskové a Katalánci ve Španělsku). Zároveň ale dodává, že „ekonomická argumentace může sloužit jako katalyzátor etnonacionálních pnutí“ (W. Connor 1994, s. 153).

2.3 Další přístupy k etnickým konfliktům

K etnickým konfliktům lze kromě výše uvedených teorií přistoupit i jiným způsobem. Dowley a Silver (2002) vysvětlují riziko etnického konfliktu v postkomunistických zemích skrze sociální kapitál. Podle nich existuje kvalitativní rozdíl sociálního kapitálu monoetnických a dvouetnických společností. Zatímco vysoká participace v dobrovolných organizacích v monoetnických společnostech je vnímána pozitivně, v dvouetnických společnostech svědčí o jejich postupné polarizaci podél etnických linií. S rušením starých komunistických institucí a postupným zaváděním nových institucí je zdůrazňování etnicity hlavním prvkem mobilizujícím společenství k jeho ochraně před nejistou budoucností. K tomu lze dodat Gellnerovu (1993) myšlenku spočívající v tvrzení, že zatímco budování občanské společnosti bude v postkomunistickém světě velice zdoluhavé, tradiční kulturní identitu lze obnovit velice rychle.

I přes oslavu liberální demokracie F. Fukuyama (2002, s. 128) tvrdí, že “demokracie nedosahuje žádných skvělých úspěchů při řešení sporů mezi různými etnickými nebo národnostními skupinami”. Národní suverenita podle něj nepřipouští kompromis, neboť patří buď tomu či onomu národu a případný následný konflikt je díky iracionalitě aktérů obtížně řešitelný demokratickými mírovými prostředky (kompromisem). Abychom však neklesali na mysl, Fukuyama (2002) dodává, že proces rozvoje nacionalismu, etnické frakcionalizace a etnických konfliktů je jen bolestivým a místy krvavým prologem následné demokratizace. Hovoří sice o tom, že v některých zemích východní Evropy a bývalého Sovětského svazu bude komunismus vystřídán autoritářskými nacionalismy. Jejich autoritářství však bude omezené a nesystematické a nakonec se pro lid stane přitažlivá liberální demokracie – příkladem takovýchto zemí mohou být např. Chorvatsko, Srbsko či Slovensko. Naopak v jiných zemích (např. v Gruzii, Ázerbájdžánu, na Ukrajině) se v souvislosti s odklonem od autoritářského nacionalismu znovu chopily moci bývalé komunistické struktury. V tomto místě je vhodné

zdůraznit, že řada představitelů autoritativních forem nacionalismu byla bývalými komunisty nebo šlo o stávající komunistické elity, které nacionalismus přijaly jen proto, aby si udržely svoji moc či připravily opozici o program a popularitu. V prvním případě jako příklad dobře poslouží chorvatský prezident Franjo Tuđman nebo čečenský prezident Džochar M. Dudajev, ve druhém případě pak jugoslávský prezident Slobodan Milošević.

Huntingtonův (2001) pohled je ve srovnání s Fukuyamou (2002) zcela opačný. Podle Huntingtona (2001) bude ve světě po studené válce docházet ke konfliktům mezi národy patřícími k odlišným kulturním (hlavně náboženským) entitám (civilizacím). Zdůrazňuje spojování států majících společný kulturní základ i přes původně odlišnou ideologii a rozdělování států původně sjednocených ideologií nebo podobným historickým osudem, složených však z odlišných kulturních entit. Huntingtonův (2001) příspěvek do diskuse je ale poněkud extrémní, neboť na všechny konflikty mezi národy s odlišným náboženstvím nahlíží jako na náboženské a intercivilizační, ač v nich náboženství může hrát jen marginální roli. Např. konflikty mezi Maďary a Rumuny v Sedmihradsku nebo mezi národy Pobaltí a Rusy spočívají převážně na historickém základě. Civilizační rozdělení světa si uvědomuje i Krejčí (2002). V reakci na Huntingtona (2001) však říká, že i bipolární rozdělení světa mělo hlubší úroveň než úroveň ideologickou. Šlo o souboj dvou chápání lidského údělu a postavení člověka ve společnosti. Podle Krejčího (2002) tedy i studená válka byla již soubojem civilizací, konkrétně dvou civilizací Severu.

2.4 Národ

„Národ je politicky organizované společenství, jehož příslušníkům je společný vysoký stupeň vědomí vzájemné sounáležitosti. Příslušníci národa si uvědomují svou odlišnost od ostatních národů“ (F. Tesař 2007, s. 56). Z toho také vyplývá, že v porovnání s etnikem je u národa mnohem rozvinutější zájem o dějiny (Tesař 2007). Skrze ty se vytváří duchovní svazek jak s minulými generacemi, tak se současníky. Prostřednictvím dějin si národ uvědomuje své postavení ve světě. V porovnání s etnikem má národ také výrazně rozvinuté politické povědomí – představuje politickou jednotku. Toto srovnání Tesař (2007) komentuje tím, že i přesto lze s termíny etnikum a národ zacházet volně a lze je bez újmy zaměňovat. Podle Gellnera (1993) dva lidé patří ke stejnému národu (i etniku) tehdy, když sdílejí stejnou kulturu (soubor myšlenek, znaků, způsobů chování a dorozumívání) a když jeden druhého uzná za příslušníka téhož národa. Za nejdůležitější prvek stmelující a vytvářející národ Connor (1994) a Gellner (1993) považují pocit vzájemné solidarity a povinnosti vůči příslušníkům téhož národa. Connor (1994) však u národa zdůrazňuje zejména subjektivní faktory. Konkrétně jde o psychické pouto, které podvědomě spojuje příslušníky národa a dodává jim vědomí unikátnosti a odlišnosti od nečlenů. Přitom hlavní roli nehraje faktická skutečnost, resp. racionalita (*what is*), nýbrž podvědomí, emoce a mytologie (*what people perceive as is*).

Podle Gellnera (1993) je pojátkem národa vysoká kultura, jejímž úhelným kamenem jsou gramotnost a standardizované obecné vzdělání. Vysoká kultura prolíná celým národem a je úředně zajišťována a chráněna. Vysoká kultura zajišťuje zejména standardní formu

komunikace. Díky ní mohou univerzálně vzdělaní jednotlivci mezi sebou interagovat a být na určitém území geograficky i sociálně mobilní. Ti se s ní navíc dobrovolně identifikují, dochází tedy k průniku vysoké kultury do definice národa. Gellner (1993) zdůrazňuje nutnost shodnosti (kongruence) kulturních a politických hranic, neboť v politických hranicích je státem aplikována vysoká kultura dominantního národa.

2.5 Nacionalismus

„Nacionalismus je původně politický princip, který tvrdí, že politická a národní jednotka musí být shodné“ (A. Gellner 1993, s. 12). K tomu Gellner (1993) dodává, že národní cítění je pocit zloby, že tohoto uspořádání dosaženo není, nebo naopak pocit radosti, že tohoto uspořádání dosaženo je. Nacionalismus podle něj souvisí s rozvojem moderní urbanizované a industrializované společnosti. S tím souvisela migrace z venkova do měst. Původně rurální obyvatelstvo se však ve městech cítilo vykořeněné a zažívalo díky novému způsobu života pocity deziluze a frustrace. Proto bylo původní uspořádání společnosti nahrazeno dvěma proměnnými – kulturou a jazykem. Z nich se poté rozvinul nacionalismus jako nový prvek stmelující společnost a rámcující myšlení a jednání lidí. Rivalem národní identity byla identita třídní. Podle Arendtové (1996) by však permanentní soupeření tříd o moc vedlo k občanské válce, a proto atomizovanou společnost zastřešila idea společného původu a silného centralizovaného státu na tomto základě. Gellner (1993) dodává, že k silným touhám po národním státě dochází až v moderní industriální společnosti, nikoli však během transformace rurální agrární společnosti ve společnost urbánní industriální. Základem nacionalismu tedy je, že moderní industriální společnost vyžaduje kulturní homogenitu. K tomu jí slouží kritérium etnicity (Gellner 1993). Naopak Smith (1998) oponuje tvrzením, že nelze najít přímé spojení mezi modernizací a nacionalismem. Podle něj se nacionalismus může týkat všech vývojových fází společnosti. Podle F. Fukuyamy (2002, s. 256) modernita nacionalismu spočívá ve skutečnosti, že „... nahrazuje vztah panství a rabství vzájemným a rovným uznáním.“ Je však nutné dodat, že toto uznání se omezuje jen na příslušníky určitého národa.

Každý stát se podle Gellnera (1993) ztotožňuje s jedním druhem kultury, tj. jedním způsobem komunikace v jeho hranicích. Stát tuto kulturu provozuje skrze centralizovanou organizaci, kterou je vzdělávací systém. Homogenní vysoká kultura je podle Gellnera (1993) nutností pro socioekonomický rozvoj v industriálním věku. Mezi sebou interagující členové společnosti musí spolu komunikovat výrazy s přesným a neměnným významem. Kromě toho se industriální společnost vyznačuje vysokou proměnlivostí a nahodilostí, a proto její členové musí obdržet univerzální vzdělání (univerzální vysokou kulturu). To je základem jejich další specializace.

Podle Gellnera (1993) nacionalismus plodí národy, opačně toto neplatí. Nacionalismus podle něj vychází z původní místní lidové nízké kultury. Útlak místní lidové kultury cizí vysokou kulturou rezultuje v uvědomění si odlišnosti a ve vznik nacionalismu. Ten pak původní kulturu skrze proces národního obrození transformuje do místní vysoké kultury, v jejímž rámci její příslušníci budou fungovat. Výsledkem pak může být vznik národněosvobozeneckých hnutí

volajících po samostatném státě chránícím místní vysokou kulturu. Tato hnutí totiž souvisí se skutečností, že kvalifikovaní příslušníci potlačovaného národa by ve vlastním nezávislém státě mohli zastávat vyšší pozice než v případě, že jejich území je součástí cizího většího celku. V tomto případě totiž musí soutěžit o pracovní a společenské postavení s lépe kvalifikovanými příslušníky státního národa. Národ se tedy stává „... přirozenou společenskou jednotkou, a nemůže normálně přežít bez své vlastní politické slupky, státu“ (A. Gellner 1993, s. 154). Nízké kultury, které nemají tendenci postoupit o úroveň výše a touhu po vlastním státě, jsou pohlcovány jinými vysokými kulturami. Naopak takové nízké kultury, jež tuto tendenci a touhu mají se vzájemně střetávají ve snaze o zvětšení ovládaného území a zisk vhodného obyvatelstva. Takového krystalizující vysoké kultury, snažící se o shodnost státu a kultury, jsou podle Gellnera (1993) zdrojem nacionalismu a etnických konfliktů.

Co se týká neshodnosti politické a kulturní jednotky, Gellnera (1993) nejvíce popuzuje ten případ, kdy vládcí a ovládaní jsou kulturně odlišní. K tomu dodává, že nejvíce v nevýhodě se kulturní entita cítí tehdy, když vytváří homogenní osídlení, avšak nemá svůj vlastní stát, resp. je rozdělena mezi více států. Vhodným příkladem mohou být Baskové, Kurdové či Tuaregové. Nastávají i opačné případy, kdy jedna kulturní entita má více svých států. To naopak podle Gellnera (1993) příliš na závalu není. Nejznámějším současným příkladem jsou Arabové, ze sledovaného regionu pak Srbové (Srbsko a Republika srbská v Bosně a Hercegovině), nově i Albánci (Albánie a od roku 2008 i Kosovo). Gellner (1993) však k případu, kdy jeden národ má více států, dodává, že mnohdy jsou elity těchto států proti jejich sloučení v jeden velký celek. Přišly by totiž o své vedoucí pozice, resp. získaly by podřízená postavení. Tedy to, co je příznivé pro národ, nemusí být příznivé pro elity.

Z Gellnera (1993) čerpá Smith (1998). Tvrdí, že se zdůrazňováním univerzálního vzdělávacího systému, který je pod dohledem státu, dochází v mnohoetnických státech k jitržení etnických tlaků a nikoli k dosažení kulturní homogenity. Proto je v řadě států při vzdělávání kladen důraz na teritoriální integritu a nikoli na kulturní homogenitu. Smith (1998) tedy hovoří o odklonu od etnického nacionalismu k nacionalismu občanskému. Cílem **občanského** neboli **liberálního** či **politického nacionalismu** není vytvoření kulturně homogenní populace, nýbrž její sjednocení kolem určitých hodnot, vizí, symbolů a mýtů. Zároveň má umožnit minoritním kulturám mít své vlastní hodnoty, vize, symboly, mýty a vzdělávací osnovy. Snahou je zapojit minority pomocí vhodných prostředků do společenského, politického a kulturního života státu. Hlavní proměnnou není etnická odlišnost, nýbrž dlouhodobá příslušnost k určitému státu, resp. dlouhodobý pobyt na území daného státu. Je to tedy inkluzivní nacionalismus zaměřený na stát. Tento princip bychom mohli nazvat *ius soli*. Jde o západoevropský princip, příkladem mohou být Spojené království, Francie nebo Španělsko. Nezbytnou podmínkou občanského nacionalismu je identifikace všech občanů se státem (Fňukal 2001, Johnson 2002). Connor (1994), Fukuyama (2002) a Mann (2005) k této formě nacionalismu dodávají, že i v ní mnohdy docházelo a dodnes dochází k asimilaci odlišných etnokulturních prvků v jeden dominantní prvek. Příkladem mohou být rumunské snahy asimilovat sedmihradské Maďary, lotyšské snahy asimilovat Rusy či ázerbájdžánské snahy asimilovat Tályše a Lezgy.

Opakem občanského (liberálního, politického) nacionalismu je **nacionalismus**

etnokulturní formace neboli **organický nacionalismus**. Jeho hlavní proměnnou je příslušnost k určitému etniku zděděná po předcích, tedy přenesená krví. Dlouhodobý pobyt na území státu naopak nehraje žádnou roli. Kulturní nacionalisté tedy národ chápou primordialisticky (Smith 1998). Tento princip lze nazvat *ius sanguini*. Fňukal (2001) a Johnson (2002) v tomto principu nacionalismu rozlišují kulturní nacionalismus německého typu a etnonacionalismus. V kulturním nacionalismu je zdůrazňována dominance jazyka, nikoli však náboženství. Národ je tedy chápán jako společenství všech lidí používajících stejný jazyk. Etnonacionalismus vedle jazyka zdůrazňuje i roli náboženství. Fňukal jej uvádí na příkladě Slovanů srbochorvatského jazyka. Ti se nejprve pomocí jazykového kritéria vymezili proti Neslovanům a poté na základě náboženství zformovali jednotlivé národy. Jako zvláštnost udává Gellner (1993) nacionalismus odvolávající se na společné dějiny, příkladem je skotský nacionalismus.

U občanského nacionalismu nastává významný problém v případě, pokud se část občanů neidentifikuje se státem. To znamená, že dominantní národ sebe chápe na principu *ius soli*, zatímco menšina na principu *ius sanguini* (Smith 1998). Podle Connora (1994) totiž ani asimilace založená na dlouhodobém, státem řízeném a intenzivním kontaktu mezi rozličnými kulturami nemusí přinášet pozitivní výsledky. Naopak přináší rozvoj nacionalismu. Vhodným příkladem ze sledovaného území může být Rumunsko. Rumuni se ztotožňují se svým státem v duchu francouzského občanského nacionalismu a tedy všechny obyvatele Rumunska bez ohledu na jejich etnicitu považují za Rumuny. Na druhé straně barikády naopak stojí Maďaři, ovlivnění duchem německého kulturního nacionalismu. Podobně i během 19. století nacionalismus porobené etnokulturní formace často bojoval proti dominantnímu nacionalismu zaměřenému na stát, resp. proti slučování odlišných etnokulturních prvků v jeden (Hroch 1996, Smith 1998). Tehdejšími příklady mohou být protirakouský nacionalismus Čechů, Slovinců, Chorvatů a dalších národů habsburské monarchie. K tomuto Connor (1994) dodává, že asimilace musí být velice pozvolná – trvat v řádu staletí – a být prakticky neviditelná. Jakékoli její urychlení je kontraproduktivní a může proces asimilace ohrozit.

O typu nacionalismu, zacházení státu s menšinami a jeho relaci k nim se lze dozvědět již při četbě preambule ústavy (Mann 2005). V ní totiž dochází ke zdůvodnění smyslu existence daného státu, tj. zda jde o stát na občanském nebo etnickém principu (viz tab. 2). V případě občanského principu by stát měl být „vlastnictvím“ všech občanů bez ohledu na jejich etnicitu. Z výše uvedených odstavců je však vidět, že praxe je mnohdy odlišná. V tomto případě jsou typickými úvodními tezemi „my, občané státu...“, „my, lid republiky...“ apod. V případě etnického principu je vlastníkem státu jen státní národ (nebo národy), resp. je vyzdvihována role státního národa. Úvodní teze v tomto případě jsou např. „Chorvatsko je státem Chorvatů...“, „my, litevský národ toužíce obnovit svou státnost...“ apod. ekvivalenty. V případě etnického principu je dobrým mravem zahrnout do preambule ústavy formulí, že majoritní etnikum má chápat a respektovat menšiny jako součást státu.

Ve vztahu kulturního a politického nacionalismu si Smith (1998) všímá i stagnace, úpadku či selhání občanského (politického) nacionalismu, tj. nacionalismu zaměřeného na stát. Tehdy dochází k rozvoji etnokulturního nacionalismu, který volá po morálním obrození společnosti. Vhodným příkladem je bývalá Jugoslávie, kde se na přelomu 80. a 90. let 20. století tamější

národy přestaly identifikovat s jugoslávským státem a naopak se začaly výrazně identifikovat se svojí kulturou.

Tab. 2 – Smysl existence sledovaných států

Stát	Princip státu
Ázerbájdžán	občanský
Bosna a Hercegovina	multietnický
Bulharsko	občanský
Černá Hora	občanský
Estonsko	etnický
Gruzie	občanský
Chorvatsko	etnický
Lotyšsko	občanský; důraz na ochranu a užívání lotyštiny
Maďarsko	občanský; odkaz na Maďary v zahraničí
Makedonie	etnický
Moldavsko	etnický
Rumunsko	občanský
Rusko	multietnický
Slovensko	etnický
Srbsko	občanský
Ukrajina	občanský

Zdroj: Ústavy jednotlivých států – University of Richmond Constitution Finder

2.6 Teorie nacionalismu

Zatímco primordialistická, evoluční či instrumentální teorie jsou chápány spíše z hlediska etnicity, **perenialistická teorie** již vychází z kvalitativně vyššího konceptu národa a nacionalismu (Smith 1998). Perenialismus zdůrazňuje starodávný charakter národa. Soudobé národy chápe jako aktualizované verze starobyklých etnických společenství či jako kolektivní identitu na etnickém základě, která existuje od dávné minulosti a pojímá svou spřízněnost skrze své dávno minulé předky (Connor 1994). B. Neuberger (1995, s. 305) doslova tvrdí, že „národ jsou instituce a zvyky reprezentující nakumulovanou historickou moudrost a zkušenosti minulých generací.“ Podle perenialistů je tedy národní/etnická příslušnost pojítkem jedince s minulými generacemi a přechází z generace na generaci tak dlouho, dokud má jasné obrysy – tj. dokud se odráží v každodenním životě člověka a ve vědomí jedinců o příslušnosti k danému národu/etniku. Perenialisté nenahlíží na národy primordialisticky; nejsou to tedy jednou provždy dané jednotky existující od počátku světa. Naopak národy a etnická společenství jsou pojímány jako exkluzivně historické a sociální jevy, které přitom mají hluboké implikace pro lidskou mysl (Connor 1994, Smith 1998). Podle perenialistů nelze vysvětlit rozvoj nacionalismu skrze racionální hlediska typu reakce na modernizaci, ekonomické deprivace během ekonomické transformace, účelové manipulace elit a inteligence apod.; lze jej vysvětlit pouze iracionálními emocionálními hledisky (Smith 1998).

Opakem perenialistické teorie nacionalismu je **teorie modernistická**. Spočívá v politické povaze vytváření národa a aktivní roli občanů, institucí a zejména elit při tomto vytváření. Výsledkem tohoto snažení je podle Smithe (1998) zformování národního státu, sjednocujícího své občany a zastupujícího národ v mezinárodním měřítku. Národ a jeho národní stát jsou

hlavním předmětem občanova loajality. Modernismus však umožňuje rozštěpení identity občana národního státu směrem k více entitám (např. náboženství, regionu) za podmínky zachování hlavní loajality národnímu státu. Národy jsou chápány jako umělé konstrukce, které jsou produktem moderní doby (doby po Velké francouzské revoluci) – nejsou tedy hluboce zakořeněny v historii a jsou proměnlivé. Stejně tak je jako produkt moderní doby a modernizace chápán nacionalismus, přičemž s dovršováním procesu modernizace dochází k jeho slábnutí.

Zatímco podle perenialismu je hlavní integrující silou národa společný původ jeho příslušníků, podle modernismu jsou to institucionalizace rolí ve společnosti, institucionalizace očekávání od členů společnosti a institucionalizace hodnot a sociální komunikace (politické zastoupení a vláda příslušníků národa, byrokracie, vzdělávací soustava, doprava atd.). Ó Tuathail a Dahlman (2006) chápou modernistický náhled na nacionalismus jako snahu zorganizovat komplexitu, diverzitu a dynamiku modernity ve spořádanou idealizovanou národní/etnickou identitu, idealizované teritorium (vlast) a idealizovanou formu státní moci. Cílem je tedy, aby příslušné národy žily v příslušném teritoriu, které bude striktně oddělené od teritoria ostatních národů, a měly svůj stát.

Etnoregionalismus z části vychází z modelu vnitřní kolonizace (resp. kulturní dělby práce). Týká se zaostalejších periferních regionů obývaných jiným národem. Ten pocítuje deprivaci z horšího stavu hospodářství, služeb a infrastruktury v relaci k jádru, které je obýváno dominantním národem. Národy periferních regionů – např. Bretonci, Velšané, Skotové – nabývají přesvědčení, že jejich region je vykořisťován ve prospěch jádra. Navíc jsou frustrovány z etnické dělby práce, neboť na trhu práce výlučně zastávají pouze určité profese. Ekonomická situace je jakýmsi doplňkovým spouštěčem rozvoje etnického vědomí. K rozvoji nacionalismu však dochází i v opačném případě, kdy region obývaný menšinovým národem vykazuje lepší hospodářské výsledky než jádrová oblast, kterou obývá dominantní národ. Takovýto region tudíž nelze zvat vnitřní kolonií. To je případ Katalánie či Baskicka ve Španělsku, Slovinska či Chorvatska v bývalé Jugoslávii nebo Estonska či Lotyšska v bývalém Sovětském svazu (Smith 1998).

Jádrem teorie etnoregionalismu tedy není ekonomika, nýbrž obtížná schopnost asimilace odlišných etnických útvarů v rámci velkého státu (Connor 1994, Smith 1998). Díky tomu dochází k rozvoji jejich národního uvědomění, jejich kultury a historického povědomí. V jejich rámci přitom je důležitým prvkem exkluze regionu jádrem. Menšinový národ využívá tuto skutečnost k legitimaci rozvoje svých politických aspirací. V rámci toho pak Smith (1998) vyzdvihuje fakt, zda takovéto marginalizované etnikum obývá určité souvislé území. Území však není pro etnoregionální nacionalismy výlučně záležitostí ekonomického či politického významu, nýbrž má i významnou mytologicko-historickou symboliku. Multiplikátorem problémů je situace, pokud je region kromě domácího národa osídlen i přistěhovalci z řad ve státě dominujícího národa. Příkladem mohou být Katalánsko, Baskicko či Chorvatsko.

Negací modernistické teorie je **etnosymbolismus**. Ačkoli jsou národy konstruktem moderní doby, jejich identita sahá hluboko do minulosti a využívá symbolů, mýtů, pověstí, tradic, hodnot a paměti minulých generací. Tyto prvky tak formují národní identitu (Conversi 1997),

s čímž následně souvisí úsilí o nalezení starověkých či středověkých předků daného národa ve snaze o kulturní autenticitu a historickou kontinuitu (Smith 1998). V této souvislosti příkládá Conversi (1997) velký význam historikům. Ti modifikují kolektivní vědomí, jež je legální základnou pro odstartování projektů typu vytvoření národa či národní renesance. Jako vhodný příklad lze uvést Francouze považující za své předky starověké Galy, či Albánce a jejich rádoby předky Ilyry. Historická argumentace, ačkoli je vědecky snadno zpochybnitelná, slouží k obhajobě teritoriálních požadavků. Národy, které jsou ve při, takto dokazují, kdo na daném území sídlil jako první a má tedy na něj nezpochybnitelné právo (Tesař 2007). Smith (1998) k etnosymbolismu dodává, že je významný u periferních národů. Ty se v rámci rozvoje jejich nacionalismu obracejí k mýtům o jejich původu, o období rozkvětu jejich kultury atd.

Smith (1998) zve historické etnické společenství výrazem *ethnie*. V souvislosti s ním odkazuje zejména na historické národy výrazně spjaté s náboženstvím – Řeky, Armény a Peršany. Ti, ačkoli prošli signifikantní kulturní změnou, si udrželi své jméno, svůj jazyk, své zvyky a své území až do současnosti. Aby byla prokázána historická kontinuita a autenticita národa, jsou podle Smitha (1998) nutná sociální, kulturní a politická pouta mezi starověkým či středověkým etnickým společenstvím (*ethnie*) a moderním národem. V tomto případě Smith (1998) zdůrazňuje, že i nejnížší řadoví příslušníci historických etnických společenství si museli být vědomi své etnicity.

Teorie homeostáze chápe nacionalismus jako protireakci na státní zásahy do skupinových zájmů, zejména pak v případě státních pokusů o kulturní asimilaci skupiny. Conversi (1997) však zdůrazňuje, že v čele takovéto skupiny nemusí nutně stát nacionalistické hnutí, nýbrž i např. ekologisté, federalisté, marxisté apod. Tato reakce však může být prologem regulérního nacionalistického hnutí. Vyšší míra mobilizace se týká především skupin, které jsou výrazně kulturně odlišné od dominantního národa, resp. které mají silné historické povědomí o své odlišnosti. Součástí této teorie je model příčina-následek, kdy státní zásah proti určité skupině vyvolá její národní vzpouru. Tento model tedy vysvětluje nacionalistické násilí jako „... defenzivní mobilizaci proti státu“ (D. Conversi 1997, s. 327), přičemž často je zneužíván elitami. Homeostatický přístup je tedy jak primordialistický, tak instrumentalistický.

Teorie transakcionalismu zdůrazňuje spontánnost etnické identity. Ta je výsledkem interakce v rámci skupiny. Interakce však má své meze, které nesmí překročit. Těmito mezemi jsou státní hranice. Interakce je tedy hranicemi omezena, zároveň je však i vytváří. Aby byl národ uznán, musí být vymezen a spjat s určitým pevně stanoveným prostorem. V případě moderních národů jde o geografický prostor, v dřívějších dobách šlo o postavení skupiny ve společenské stratifikaci. Podle této teorie je nacionalismus bojem o územní hranice. Zdůrazňovány jsou na jedné straně především obtížnost změny loajality k jinému národu a jinému území a na straně druhé oproti minulosti snadná sociální mobilita uvnitř národního území. Snahou nacionalismu je tedy eliminace hranic v sociální stratifikaci a posílení vnějších hranic. To rezultuje snahami o homogenizaci prostoru. Reakcí na to jsou jednak univerzalizace etnického vědomí (tedy veškerá eliminace vnitřních rozdílů) a jednak separatistický nacionalismus, pokud si odlišná skupina chce uchovat svoji identitu. V druhém případě se zde

ukazuje souvislost s homeostatickým přístupem (Conversi 1997).

2.7 Východoevropský nacionalismus v 90. letech 20. století

Za komunismu bylo nahlíženo na nacionalismus jako na přežitek, neboť hlavní socialistickou ideologií byl internacionalismus proklamující jednotu světového dělnictva a bagatelizující význam etnické příslušnosti a etnického uvědomění (Chiva 2007, Schöpflin 1995, Smith 1998, Yamskov 1991). Stejně tak etnické rozdíly tlumilo bipolární rozdělení světa. Rozvoj nacionalismu ve druhé polovině 80. let 20. století tak překvapil zastánce teorie modernizace na Východě i Západě. Podle západní mutace této teorie měly změny k tržnímu hospodářství vést ke zformování společného zájmu tříd. Tím se měl překlenout původní význam odlišnosti a různorodosti zájmů jednotlivých národů a způsobit tak pokles možnosti etnické mobilizace. Východní mutace této teorie v podstatě tvrdila to samé, akorát pojmy tržní hospodářství a zformování tříd nahradila výrazy centrálně plánovaná ekonomika, vláda proletariátu a industrializace (Dostál 1996). Podle Dostála (1996) se modernizace na Východě vyznačovala nedemokratickým a často silovým kontrolováním etnonárodních aspirací. To pak v souvislosti s demokratizací a obnovováním svobody projevu následně vedlo k rozvoji národního uvědomění (včetně oživení historických křivd) a rozvoji nacionalismu a secesionistického hnutí. Následkem byl vznik centrifugálních sil, což rezultovalo zánikem socialistických federací namísto jejich udržení. Život těchto federací a jejich národů totiž zastřešovala marxistická ideologie a hierarchie komunistické strany, které se historicky zdiskreditovaly. Dostál (1996) dále dodává, že v nově vzniklém nezávislém státě, který byl vícenárodní nebo měl početnou menšinu, došlo po získání nezávislosti nebo během procesu jejího získávání k rozvoji netolerance a násilí. To eskalovalo občanskou nebo regionální válkou. Schöpflin (1995) v souvislosti se silovým kontrolováním etnonárodních aspirací však dodává, že komunistické identity často konkurovala identity etnická. Té komunističtí vůdci často zneužívali, aby zakryli socioekonomické potíže svých zemí či svazových republik. Příkladem mohou např. Živkovo rozhodnutí vysídlit Turky z Bulharska, Ceaușescovo zacházení s Romy a Maďary v Rumunsku nebo zaštitování elit jugoslávských republik národními zájmy za účelem získání podpory.

Podle Pearsona (1995) rozvoj nacionalismu před rokem 1989 ovlivnila kromě ekonomické situace či zhoršeného zacházení s menšinami i transformace geopolitického klimatu v některých východoevropských zemích. V prvním případě se původní majoritní národy na části svých území staly minoritami, a to díky vysoké porodnosti jiného národa (např. Srbové v Bosně a Hercegovině). Ve druhém případě bylo ohroženo jejich majoritní postavení masivní imigrací (Lotyšů a Estonců ve svých republikách). Vedle demografické složky však Pearson (1995) klade důraz i na ostatní složky, jež výrazně ovlivnily nebo umožnily vzestup nacionalismu na konci 80. let 20. století. Jedná se o

- environmentální ohrožení, které způsobilo rozvoj politických hnutí na ekologickém základě upozorňujících na poškozené životní prostředí díky těžkému průmyslu, haváriím jaderných zařízení a neuváženým zásahům do krajiny; tato ekologická hnutí poté s rostoucí účastí obyčejných lidí začala upozorňovat i na ekonomické a další problémy a proměňovala

se v celonárodní hnutí;

- mediální revoluci, kdy jednak díky glasnosti byly snahy o otevřenou debatu o celospolečenských problémech a jednak hlavně díky rozvoji a rostoucí dostupnosti přenosových technologií (televizory, magnetofony, videa, mezikontinentální telefonování) se informace stávaly obtížně zadržitelné a stát na ně přestával mít monopol;
- politický a morální úpadek komunistických vlád, a to jednak díky korupci a kriminalitě páchané představiteli režimů, nedostatku bytů, špatné zdravotní péči a poškozenému životnímu prostředí a jednak díky glasnosti, kdy se mohlo hovořit o historických zločinech spáchaných komunistickými vládami.

Vedle těchto faktorů Pearson (1995) zdůrazňuje i sepětí nacionalismu ve střední a východní Evropě s protiruskými postoji, neboť tamější národy žily pod politickou, ekonomickou a kulturní nadvládou sovětské diktatury.

Cíle nacionalismu v 80. letech 20. století byly podle Hrocha (1996) podobné jako cíle nacionalismu v 19. století. Šlo tedy o politické požadavky, týkající se nezávislosti, kulturní požadavky, žádající zřízení nezávislé národní kultury a posílení pozice národního jazyka, a sociální požadavky, volající po rozdělení státních příjmů a po dosažení úplné sociální struktury konstituující se národní společnosti. Oproti 19. století však cílem nacionalismu 80. let 20. století nebylo vytvoření entity nové, nýbrž obnovení entity dříve existující. Týkal se tedy států původně nezávislých v období mezi světovými válkami nebo loutkových fašistických států existujících za druhé světové války. Hroch (1996) dále tvrdí, že v souvislosti s dosažením nezávislosti národů lze očekávat oslabení nacionalistických hnutí. Rozvoj nacionalismu v postjugoslávském a postsovětském prostoru je podle něj reakcí na nedosažení hlavního cíle nacionalismu (shodnosti hranic politické a kulturní jednotky). Rozvoj nacionalismu v těchto prostorech Hroch (1996) vysvětluje

- rozdíly mezi národy na náboženském základě,
- nízkou nebo zapomenutou politickou kulturou,
- nezformováním nových elit a bojem potenciálních elit o výsadní postavení v politickém a ekonomickém životě,
- úpadkem ekonomiky, za což je obviňován druhý národ,
- skutečností, že původní vládnoucí národy (Srbové, Rusové) jsou v obnovených státech minoritami,
- rozvojem národních tradic a mýtů zdůrazňujících jako vysoké morální hodnoty boj a sebeobětování za národ.

M. Hroch (1996, s. 43) však zdůrazňuje, že „... exploze agresivního nacionalismu, kterou pozorujeme v bývalé Jugoslávii je unikátní případ, který nemůže být generalizován jako hlavní trend ve všech bývalých komunistických zemích.“

Rozvoj nacionalismu v 80. a 90. letech 20. století bývá některými autory (např. Kaldorová 2004) zván jako nový nacionalismus. Jeho původ je jednak v rovině zdola (od lidu) a jednak v rovině shora (od vládců chtějících si udržet svoji moc). Kaldorová (2004) zdůrazňuje zejména

instrumentalistické snahy nacionalistických politiků o mobilizaci svého národa skrze historický sentiment (např. v Srbsku vzbuzení protimuslimského a protichorvatského sentimentu). Kladnou odezvu na nacionalistická volání vysvětluje jednak nejistotou a frustrací ze strukturálních změn v souvislosti se zhroucením socialistických ekonomik a v případě komunistických federací pak i selháním multikulturalismu, za něhož generace nejvíce opojená nacionalismem vyrostla. Podle Kaldorové (2004) nová vlna nacionalismu je v podstatě antimoderní, exkluzivistická, perenialistická. Kaldorová (2004) si však všímá i druhého typu nacionalismu, tzv. malého nacionalismu. Ten je spjatý s menšinami, jež obývají státy s nedokončenou národní homogenizací (např. Maďaři v Sedmihradsku, v západní Evropě např. Skotové, Katalánci). Tento malý nacionalismus je otevřený, inkluzivní, tj. pro kulturní diverzitu a často je spjat s rozvoji hnutí za demokracii a lidská práva. Kaldorová (2004), ale např. i Smith (1998), kritizují i druhý extrém. Tím jsou kosmopolitanismus a evropanství. Podle nich neexistuje globální kultura; byla by fádní, uniformní, bez historické paměti a teritoria. Nikdo by jí nebyl loajální.

2.8 Etnické menšiny a právo na sebeurčení

S nacionalismem úzce souvisí právo na sebeurčení národů. To prohlašuje, že každý národ má právo na nezávislou politickou kontrolu nad určitým územím a obyvatelstvem. Nikdy však nemůže dojít k uspokojení všech nacionalismů. Uspokojení požadavků jedné skupiny znamená pokoření skupiny druhé (Gellner 1993). Většina menšin tedy politickou nezávislost nemá, a to ani tehdy, když má svou federovanou jednotku a má ústavou zaručeno právo opustit daný stát. Toto právo je totiž zformulováno tak, že je v praxi nedosažitelné. Nové státy tak vznikají při radikální přestavbě mezinárodního systému, jako např. na konci bipolárního rozdělení světa. Někteří autoři (např. Tesař 2007) etnické konflikty související se snahou o národní sebeurčení kritizují, neboť v nich spatřují ohrožení stability mezinárodního systému. Jiní autoři (např. Kelman 1997, Bowker 2004) naopak právo menšin na sebeurčení podporují. Stanovují však přísná kritéria. Jimi jsou např. skutečnost, že menšina je dlouhodobě potlačovaná či její území bylo do státu inkorporováno násilně. Nově vzniklý stát však také musí být demokratický a tolerantní k jeho menšinám.

Nové rozdělení suverenity u bývalých porobených národů vyvolává naplnění jejich touhy po národním státě, zatímco u jiných menšin naopak nenaplnění této touhy a zklamání. Podle Kelmana (1997) nově vzniklé národní státy, jejichž státní národ byl předtím potlačován a utiskován a jehož území bylo kolonizováno původně panským etnikem, tendují ke snaze o etnickou homogenizaci. Z ní vyplývá potlačování práv menšin a etnická intolerance. Nově vzniklý stát může podle Preece (1998) se získanou minoritou zacházet třemi způsoby:

- individuálním režimem lidských práv,
- eliminací minority,
- politikou ochrany práv menšin nenarušující příliš suverenitu státu.

Individuálním režimem lidských práv mohou být snahy o asimilaci menšiny do majoritní

kultury. Účelem je zabránit nebezpečí speciálního zacházení s menšinou a možnosti jejího odtržení. Tento přístup k menšině však může vyprovokovat mezinárodní požadavky na garanci lidských práv menšině a odstranění diskriminace a bariér vůči ní.

Eliminace minority může probíhat dvěma způsoby. Prvým způsobem jsou úpravy státních hranic, druhým způsobem je vystěhovávání osob za účelem zajištění naprosté etnické homogenity státu ve stávajících hranicích. Vystěhovávání lze provést prostřednictvím mezivládní dohody (např. dohoda mezi Řeckem a Tureckem po první světové válce nebo odsun Němců ze střední a východní Evropy po druhé světové válce) nebo etnickou čistkou (např. události v Jugoslávii v 90. letech 20. století). Ve spojitosti s rozpadem Jugoslávie byl v jednotlivých republikách aplikován tzv. ústavní nacionalismus. To znamená, že ústavní a zákonné uspořádání preferovalo jedno majoritní etnikum nad etniky ostatními (Hayden 1996). V tom případě podle R. M. Haydena (1996, s. 736) „... etnické čištění je logickou implikací v situacích, kdy existence minority může být vykládána jako potenciálně ohrožující národní stát majority.“ Podle Arendtové (1996) etnické čištění bylo řešením jak nastolit mír ve střední Evropě po druhé světové válce. Ve znamení toho dále tvrdí, že etnické čištění a repatriace zjednoduší původní velmi kontinuální a nejasné etnické hranice. Např. v souvislosti s etnickým čištěním v Bosně a Hercegovině navrhla nizozemská vláda uznání výsledků etnických čistek jako „politováníhodných, ale normálních následků redefinice území nástupnických států v bývalé Jugoslávii“ (Hayden 1996, s. 742).

Ochrana práv menšin zahrnuje zejména ochranu národní identity menšiny, její podporu a zajištění jejího rozvoje (např. školy a kulturní organizace v jazyce menšin, místní názvy a jména osob umožněná v jazyce menšin). Zaručena však musí být územní nedotknutelnost hranic daného státu. Představitelé národních států a majoritní obyvatelstvo se však často bojí přiznat menšinám určitá práva. Podle Kelmana (1997) by tedy nově vzniklému státu, nezaručujícímu práva menšin, neměla být udělena legitimita.

Menšiny se v nově vzniklých státech se často vykreslují jako oběti mezinárodního řádu, který všem národům nedává právo na sebeurčení (Preece 1998), což zejména v případě potlačování práv menšin rezultuje vznikem secesionistických a iredentistických hnutí. Iredentismem rozumíme „nacionalistické hnutí usilující o připojení území obývaného národnostní menšinou k sousední zemi, obývané národem stejným, jako je menšina“ (K. Žaloudek 2004, s. 166). S iredentismem souvisí secese/separatismus neboli odtržení, kdy si odtržený celek pak vybere, zda bude nezávislým státem nebo se připojí ke státu obývanému příslušníky jeho národa. Nejnázornějšími příklady iredentismu v 90. letech 20. století jsou ideje Velkého Srbska (Srbsko je všude, kde žijí Srbové), Velké Albánie nebo spojení Náhorního Karabachu s Arménií. Prvky iredentismu jeví i jihoslovenští a sedmihradští Maďaři či Rusové na Krymu. Příklady separatismu nalezneme zejména v bývalém Sovětském svazu (Podněstersko, Čečensko, Jižní Osetie, Abcházie).

Podle analýzy Saidemana a Ayrese (2000) iredentistická/secesionistická hnutí ovlivňují následující proměnné, přičemž ekonomická ani politická diskriminace menšin nejsou hlavní příčinou iredentismu/secese. Hlavními faktory jsou:

- velikost menšiny (v absolutních i relativních číslech) – malé skupiny mají totiž menší

tendenci k odtržení než skupiny velké (malé skupiny lze totiž snadno potlačit a poté perzekvovat),

- prostorové uspořádání, zejména koncentrace do určité oblasti,
- etnická blízkost nebo vzdálenost menšiny k majoritní populaci státu,
- etnická pouta ke skupině dominující v sousedním státě,
- etnická pouta ke skupině provozující v sousedním státě iredentistické nebo secesionistické hnutí,
- více segmentů určité etnické skupiny ve více státech,
- sídlo skupiny ve vysoce konfliktním regionu,
- rostoucí demokratizace společnosti.

Co se týká vztahu demokratizace, iredentismu/secesionismu a zacházení s etnickými menšinami, literatura (např. MacFarlane 1997, Saideman, Ayres 2000) tvrdí, že rostoucí demokratizace podporuje rozvoj nacionalismu a vznik iredentistických/secesionistických hnutí. S demokratizací společnosti totiž dochází ke ztrátě její schopnosti eliminovat a potlačovat tato hnutí. Deets a Stroscheinová (2005) kritizují, že východoevropské národy po pádu železné opony kladou mezi demokracii a právo na sebeurčení rovnítko. Touto rovnicí právě tato hnutí vznikají. Connor (1994) však dodává, že většina příslušníků národa se secesionistickým hnutím není nakloněna odtržení od stávajícího státu. Menšinovým národům totiž nejde o to stát se součástí systému států. Požadují ústavní změny a získání či rozšíření autonomie, resp. udělení lidských a občanských práv a zavedení legislativy na ochranu jejich jazyka a kultury (Kelman 1997, Preece 1998). Jde jim tedy pouze o úpravu vztahů s dominantním národem ve státě, aby jim bylo umožněno spravovat své záležitosti a rozhodovat o své budoucnosti (Connor 1994). Na příkladě Španělska pak Connor (1994) uvádí, že prestiž centrální vlády může u menšinového národa i vzrůst. To se týká případů udělení skutečné rozsáhlé autonomie. Konkrétní metody řešení etnických konfliktů – a jejich výhody a nevýhody – velice podrobně vysvětlují Dostál (1999) a Tesař (2007).

Otázku autonomie rozebírají Deets a Stroscheinová (2005). Uvažují nad udělením územní či kulturní autonomie a rozebírají jejich klady a zápory. Územní autonomie umožňuje menšině kontrolovat svůj kulturní vývoj. Problematická je však skutečnost, že na území pod jurisdikcí autonomního útvaru žije vedle menšiny i ve státě dominantní národ. Ten by se na tomto území stal menšinou oddělenou od svého kulturního prostředí a obával se asimilace (Carter, Turnock 2001, Deets, Stroscheinová 2005). Dostál (1993, 1996, 1998b) a Mann (2005) by navíc dodali, že tímto krokem etnicita definitivně získává teritoriální rozměr. Ten by menšině na daném území posloužil k získání pocitu výlučnosti a její další etnické mobilizaci. Deets a Stroscheinová (2005) proto dávají namísto zřizování územní autonomie přednost zastoupení menšin v parlamentu a zvyšování pravomocí místní správě. Při kulturní – neúzemní – autonomii se menšina stará o své vlastní záležitosti a instituce (školství, péče o jazyk a kulturu) bez geografických konsekvencí. S těmito institucemi pak intenzivně interagují pouze příslušníci menšiny.

2.9 Etnické čištění

Tvrzení, že eliminace je jednou z možností jak zacházet s etnickou minoritou, již bylo vyřčeno. V této kapitole bude problematika etnického čištění probrána zevrubněji. Podle Arendtové (1996) a Manna (2005) útisk minority majoritou souvisí s procesem demokratizace. Se snahou po etnické homogenitě, tj. po eliminaci etnické diverzity, totiž dochází k tomu, že představitelé majority vládnou majoritě poměrně demokraticky, zatímco minoritám nedemokraticky. Arendtová (1996, s. 334) tuto skutečnost vystihla větou, „... že stát se z části proměnil z nástroje zákona v nástroj národa.“ Tím chce Arendtová (1996) říci, že stát již nepřiznává občanská a politická práva univerzálně všem svým občanům bez ohledu na jejich etnickou příslušnost, nýbrž jen příslušníkům státního národa. Tyto režimy Mann (2005) nazývá etnokracií, Smith (1999) etnickou demokracií. Mnohdy mohou nabývat hrozivých podob – etnických čistek. Mann (2005) však dodává, že i dnešní západní demokracie stály ve svých počátcích na útlaku menšin a jejich násilné asimilaci do majoritní společnosti. Conversi (2006) za tento přístup nazývá Manna (2005) demoskeptikem. Podle ní jsou etnické čistky úmyslnou činností totalitárních států s absolutní koncentrací moci v rukou několika elit, kdy cílem státní moci je vysídlit či vyvraždit určité etnikum. Naopak podle Manna (2005) autoritativní režimy nemají tendenci k etnickým čistkám, neboť fungují na principu „rozděl a panuj“. Tím se snaží o udržení rovnováhy mezi určitými zájmovými (tj. i etnickými) skupinami. Mann (2005) dodává, že státy mohou být demokratické jen na samém počátku etnického konfliktu. S jeho eskalací se však stávají stále více autoritářskými. Navíc státy aplikující etnické čištění nelze pokládat za demokratické.

Etnické čištění podle Manna (2005) nastává v tom případě, kdy dvě etnické skupiny mají snahu vytvořit svůj vlastní stát a ovládat území, o které má zájem jejich rival. Naděje na etnické čištění se zvyšuje zejména v těch případech, že jsou dané požadavky legitimní a mají šanci na realizaci. Důležitou roli v tomto konfliktu pak hraje zejména pomoc zvenčí, zejména od etnických příbuzných s vlastním státem. Jako vhodný příklad poslouží arménský Náhorní Karabach, Republika Srbská Krajina či srbské a chorvatské etnické útvary v Bosně a Hercegovině. Silnější strana totiž věří, že má legitimní právo do konfliktu zasáhnout a území vyčistit ve prospěch svých etnických příbuzných. Etnické čištění je tedy proklamací suverenity nad sporným územím. Mann (2005) – podobně jako Huntington (2001) – zdůrazňuje, že etnické čištění je pouze bezděčným projevem dlouhotrvajícího cyklického konfliktu. Nastává v případě nestabilní geopolitické situace přerůstající ve válku. Nestabilní geopolitickou situací rozumí např. rozpad socialistických federací s koncem studené války.

Etnické čistky nastávají v etnicky frakcionalizovaných státech, v nichž dochází k radikalizaci etnických elit v důsledku specifické geopolitické situace. Tyto elity navíc svůj národ mobilizují vštěpováním obav z druhé skupiny, jež ohrožuje národní zájmy. Mann (2005) dodává, že etnické čištění není nikdy plánem A. Přichází až v těch případech, kdy selžou plány na asimilaci či jinou mírnější formu eliminace minority. Mann (2005) definuje tři prvky nutné k provedení etnických čistek. Prvým prvkem je stát ovládaný jedním politickým hnutím a jeho radikálními elitami. Druhým prvkem je vznik paramilitárních organizací. Třetím prvkem jsou rádobý ohrožené skupiny obyvatelstva, které vyjadřují danému záměru širokou (nikoli však

masovou) podporu. Podle Manna (2005) má iniciativa k etnickým čistkám jak podobu shora, tak zdola. Rovina shora se týká situace, kdy elity jistě národní uvědomění svého lidu a vysílají nacionalistické myšlenky. Rovina zdola má podobu různých lidových hnutí proklamujících nutnost ochrany hodnot národa. Navíc růst nacionalismu v jedné skupině, vyvolává růst nacionalismu i ve skupině druhé. Obě dvě skupiny se pak uzavírají a radikalizují. Postup proti druhé skupině halí do pojmu sebeobrana doufaje v jeho ospravedlnění. Mann (2005) v relaci k etnickým čistkám přelomu 80. a 90. let 20. století dodává, že jim vždy předcházela významná a dlouhodobá politická agitace, následně pak docházelo k etnickým sporům, příležitostnému násilí, pogromům a teprve následně k etnickému čištění. K poklesu, resp. ukončení etnického čištění dochází tehdy, když „... je demokracie bezpečně institucionalizována s etnicitou“ (M. Mann 2005, s. 505). To znamená, že obyvatelstvo státu je prakticky zcela shodné s určitou etnickou příslušností.

Podle Manna (2005) lze etnickým čistkám zabránit již v počátku rostoucí etnické nenávisti. Těmito řešeními jsou změna státních hranic či výměna obyvatelstva a jeho majetku. Mann (2005) se nestydí položit si otázku, zdali by nebylo lepší udělit nezávislost Republice srbské a chorvatským územím v Bosně a Hercegovině a umožnit jim připojení k mateřským státům. Argumentuje tím, že i ostatní evropské národy mají své národní státy. Podle Manna (2005) je toto mnohem lepší řešení, než trestat Srby a Chorvaty za bránění návratu muslimských uprchlíků do jejich původních domovů.

Zatímco Mannův (2005) přístup k etnickému čištění je ryze explanační, přístup Arendtové (1996) je převážně filosofický. Podle ní snahy o etnickou homogenitu spočívají v odklonu člověka od přírody a své historie. Člověk tak věří pouze ve své tvůrčí schopnosti a dovednosti a na vyšší tajemné věci zděděné kupř. od přírody, jež nemůže měnit, pohlíží s krajní nedůvěrou a pohrdáním. Proto „cizí vetřelec děsivě symbolizuje fakt odlišnosti jako takové, individuality jako takové, a odhaluje ony oblasti, ve kterých člověk nemůže měnit ani jednat a ve kterých má proto zřetelný sklon ničit“ (H. Arendtová 1996, s. 423–424).

Kapitola 3

Etnická struktura a její proměny

Etnické a náboženské složení představuje vesměs dlouhotrvající (stabilní) faktor ve vývoji států. Avšak zejména v případě velkých socioekonomických a geopolitických změn podléhá také výrazným změnám. Rozpad stávajících multietnických útvarů, udržovaných často jen uměle, je doprovázen snahou nových států o vlastní etnickou homogenitu a úsilím o sebeurčení nově vzniklých minorit. To nezřídka končí konfliktem, jehož výsledkem jsou násilné přesuny obyvatelstva či nucená asimilace minorit. Podobně tomu bylo i na přelomu 80. a 90. let 20. století. Relativně klidný rozpad Sovětského svazu a mírové rozdělení Československa však byly doprovázeny válkou v bývalé Jugoslávii. V řadě dalších postkomunistických zemí pak docházelo k různě závažným interetnickým pnutím. Zejména však konflikty v postsovětském a postjugoslávském prostoru za sebou zanechaly řadu nevyřešených otázek. Jejich úspěšné a dlouhodobě udržitelné řešení je velkou výzvou pro současnost.

3.1 Etnopolitické formace v Evropě

Krejčí (2002) rozlišuje v celé Evropě 73 entit (skupin obyvatelstva) charakterizovaných etnicky či politicky. Z tohoto počtu je 60 entit vymezeno vlastním literárním jazykem, 5 na základě náboženství, 7 na základě specifické historické zkušenosti a 1 na základě zvláštního životního stylu. V rámci sledovaných států východní a jihovýchodní Evropy vedle entit s vlastním literárním jazykem nalezneme 3 entity na základě příslušnosti k určitému náboženství (pravoslavné Srby, katolické Chorvaty a muslimské Bosňáky), 3 entity na základě specifické historické zkušenosti (Černou Horu, Bosnu a Hercegovinu a Moldavsko) a 1 entitu na základě zvláštního životního stylu (Romy). Ze 73 Krejčího entit je 26 identifikováno suverénním státem, 17 rovnoprávnou příslušností k federaci, 18 regionální autonomií a 12 entitám nepříslušel žádný specifický politicko-regionální status.

Ve východní a jihovýchodní Evropě jsou federovanými jednotkami entity Bosny

a Hercegoviny a etnické republiky Ruské federace (ty jsou považovány za etnické národy s vlastním spisovným jazykem, ale bez státu). Regionální autonomií disponuje 5 entit – Maďaři ve Vojvodině, Rusové na Krymu, Gagauzové v Moldavsku a Komipermjaci a Němci v Ruské federaci. Politicky významnými entitami, avšak bez územní autonomie, jsou Albánci v Srbsku, Maďaři v Rumunsku a na Slovensku, Rusové v Lotyšsku, Estonsku a na Ukrajině, Krymští Tataři na Ukrajině, Ukrajinci a Rusové v Moldavsku, Povolžští Němci v Rusku, Turci v Bulharsku a jinde na Balkáně, Arumuni/Valaši na Balkáně a Romové. Podle Krejčího (2002) oficiálně vícenárodními státy jihovýchodní a východní Evropy jsou Bosna a Hercegovina, Makedonie a Moldavsko. V řadě jednonárodních států se ale setkáme s významnými zlomky jiných národů.

Protože tato práce zahrnuje i území Kavkazu, je nutné navázat na práci Krejčího (2002) a po jeho vzoru tam vymezit jednotlivé entity. V rámci severního Kavkazu a Zakavkazska můžeme vymezit cca 50 entit na základě vlastního literárního jazyka a dvě entity na základě náboženství (Adžárové neboli muslimští Gruzíni a Tátové neboli dagestánští horští židé). Etnolingvistickými a etnoreligiózními formacemi zároveň jsou Arméni a Gruzíni. Další dvě entity lze vymezit na základě specifické historické zkušenosti. Konkrétně jde o Nachičevansko – území s autonomním statusem obývané Ázery a oddělené od zbytku Ázerbájdžánu územím Arménie – a Dagestán – etnicky diverzifikovanou republiku v rámci Ruské federace obývanou 34 místními etniky, přičemž 14 z nich má titulární status (Eldarov et al. 2007). Z tohoto množství entit jsou ale jen 4 identifikovány vlastním státem (Rusko, Gruzie, Arménie a Ázerbájdžán). V rámci Ruské federace pak existuje 7 etnických republik s 22 titulárními etniky a řadou netitulárních etnik. V Zakavkazsku se pak setkáme se třemi entitami s územně-autonomním statusem – Abcházíí, Adžarskem a Nachičevanskem. Politicky významnými entitami, avšak bez územní autonomie jsou Arméni v Ázerbájdžánu a Gruzii, Ázeři, Oseti a Řekové v Gruzii, Talyšové, Lezgové, Avarové a Cachurové v Ázerbájdžánu a Rusové ve všech třech zakavkazských státech.

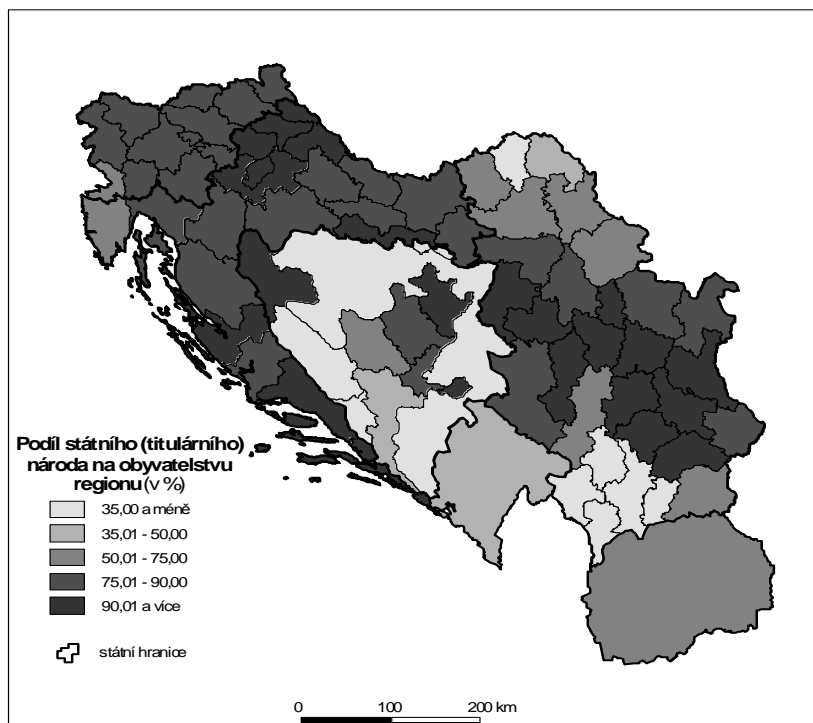
3.2 Slované a Neslované v jihovýchodní Evropě

Etnonacionalismus jižních Slovanů se nejprve vyznačoval vymezením oproti Neslovanům a poté diferenciací uvnitř slovanského živlu. Hlavními liniemi, podél nichž se vymezovaly jednotlivé národy, byly jazyk a zejména pak náboženství (Fňukal 2001). V případě Slovanů srbochorvatského jazyka je náboženství dokonce hlavním diferenciačním znakem – Chorvaté jsou katolíci, Srbové pravoslavní a Bosňáci muslimové. Počátek náboženského rozdílu mezi Chorvaty a Srby lze datovat do doby zhruba před 1000 lety; před 500 lety pak přibyla další náboženská dělící linie – islám. Díky odlišnému náboženství mají jednotlivé národy odlišnou mentalitu, odlišný náhled na svět a odlišnou kulturu. Přesto u nich až do válek v 90. letech 20. století nevymizelo vědomí o společném jazyku. Proto se řada národních buditelů a následně vládců snažila tyto tři národy sjednotit, a to pomocí univerzální ideologie, která by překlenula jednotlivé náboženské afilace. Výsledkem byl vznik jihoslovanského státu po první světové válce. V meziválečném období byl sjednocujícím prvkem král a loajalita vůči němu, po druhé

světové válce pak komunistická ideologie, kredit státu v zahraničí a obavy ze sovětské invaze. Oba dva pokusy však skončily rozpadem státu a brutálními válečnými konflikty, během nichž byla páchána na nepřátelských národech řada ukrutností.

Ukrutností na svém protivníkovi se dopustili Srbové, Chorvaté i Bosňáci. Velká pozornost médií i následných vědeckých prací byla soustředěna zejména na muslimské obyvatelstvo. Nepřátelství vůči všem muslimům se v prostoru jihovýchodní Evropy datuje do dob nadvlády Osmanské říše. Zdejší křesťanské národy se proto stylizují jako ochránci křesťanské Evropy před Turky. Na Bosňáky (slovanské muslimy) je tedy nahlíženo jako na poturčence, kolaboranty a zrádce. Stejně tak jsou nepřátelské postoje Srbů k muslimským Albáncům. Albánci totiž kolonizovali kolébkou srbské státnosti Kosovo („Staré Srbsko“) po neúspěšném srbském povstání proti Osmanské říši a následném srbském exodu v 17. století. Ve spojitosti s úpadkem moci Osmanské říše v jihovýchodní Evropě od 18. století docházelo na všech osvobozených územích k vyvražďování a vyhánění muslimů (Fňukal 2001). Na základě toho lze říci, ač to může znít krutě, že etnické čistky páchané v 90. letech 20. století Srby na Bosňácích v Bosně a Hercegovině a pokus o ně na Albáncích v Kosovu byly jen přirozeným pokračováním historického vývoje. Analogicky se i bulharský stát od nabytí nezávislosti snažil o eliminaci tureckého obyvatelstva na svém území.

Obr. 1 – Etnická struktura bývalých jugoslávských republik v letech 2001/2006

Zdroje: statistické úřady jednotlivých republik, Bieber (2006), Organizace pro bezpečnost a spolupráci v Evropě

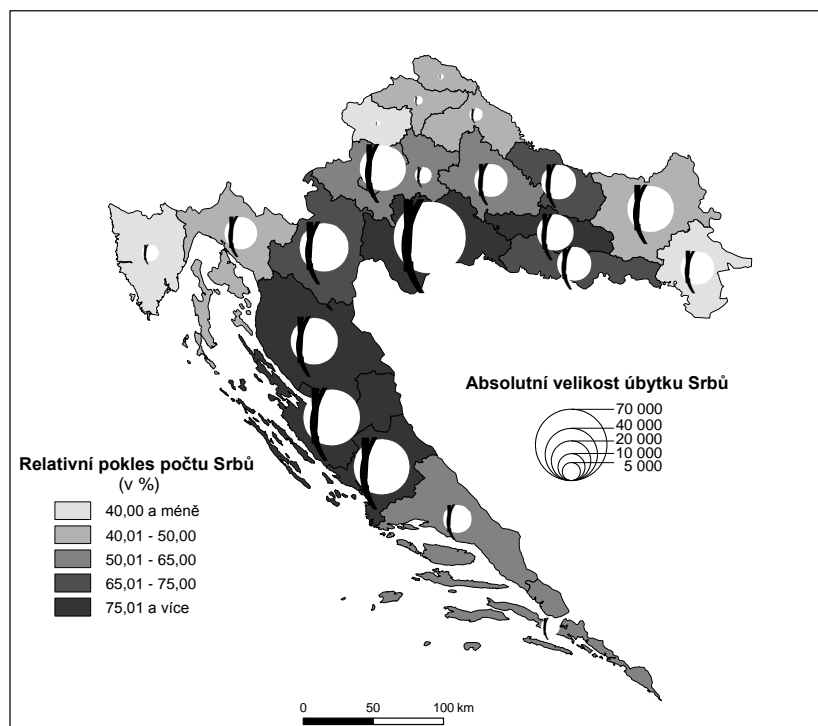
Poznámka: Za státní národ Bosny a Hercegoviny považováni Bosňáci

90. léta 20. století jsou v bývalém jugoslávském prostoru obdobím válek. V letech 1991–1995 probíhala válka v Chorvatsku, v letech 1992–1995 v Bosně a Hercegovině, v letech 1998–1999 v Kosovu a v roce 2001 v Makedonii. V případě Chorvatska, Bosny a Hercegoviny

a Srbska měly tyto války výrazné konsekvence pro prostorové rozložení tamějších národů. V Chorvatsku roku 1991 tvořili Chorvaté 78 % a Srbové 12 % populace. Necelá polovina chorvatských Srbů se koncentrovala do žup zasahujících na území Krajiny. V těchto župách Srbové tvořili 25 až skoro 40 % obyvatelstva. Konkrétními župami s nejvyššími podíly Srbů byly Ličko-senjska (39 %), Sisačko-moslavačka (36 %) a Šibensko-kninska (34 %). Druhá polovina chorvatských Srbů pak obývala Slavonii – zejména její západní (Pakrac, Daruvar, Grubišno Polje) a východní okraje (Vukovar, Beli Manastir) – a chorvatská města. Ve slavonských župách podíl Srbů dosahoval maximálně 23 %. Počátek srbského osídlení Krajiny a Slavonie můžeme datovat do 16. století. Tehdy bylo vylidněné území na obou stranách vojenské hranice Osmanské a habsburské říše (tzv. *vojna krajina*) osidlováno zejména Srby. Na přelomu 80. a 90. let 20. století docházelo k rozvoji velkosrbského nacionalismu, přičemž chorvatská odpověď na sebe nenechala dlouho čekat. U chorvatských Srbů tak začalo docházet ke vzbuzování obav ze vzniku nezávislého Chorvatska. Tyto obavy byly ještě přiživovány nejen propagandou z Bělehradu, ale i kroky chorvatského vedení. V reakci na to samozvaně vznikaly roku 1990 srbské autonomní oblasti v Krajíně, západní Slavonii a východním Chorvatsku. Ty pak za pomoci jugoslávské armády ovládané Srby vyhlásily roku 1991 na Chorvatsku nezávislost pod názvem Republika Srbská Krajina. Z těchto území pak bylo vyháněno nesrbské obyvatelstvo. Ještě roku 1991 však chorvatská vojska dobyla zpět většinu západní Slavonie a roku 1995 i Krajinu (operace Bouře, *Oluja*) a zbytek západní Slavonie (operace Blesk, *Bljesak*). To bylo doprovázeno vyhnáním asi 350 000 Srbů (Mountcastle, Tot 2000). Období 1991–1995 neboli vlastenecká válka (*domovinski rat*) se obecně vyznačovalo nacionalistickou aktivitou, netolerancí k menšinám, asimilačními a akulturačními tlaky, atmosférou strachu, diskriminací a fyzickými útoky na příslušníky menšin (Babić 2003). Díky tomu došlo k odchodu desetitisíců Srbů i z oblastí Chorvatska kontrolovaných Záhřebem a početní redukci ostatních etnických minorit.

Při sčítání roku 2001 Chorvaté tvořili necelých 90 % obyvatel a Srbové pouhých 4,5 %. Mezi roky 1991 a 2001 se srbská populace v Chorvatsku zredukovala o dvě třetiny. Naopak díky přílivu 100 000 Chorvatů z Vojvodiny (Tanner 1997) a necelých 200 000 z Bosny a Hercegoviny (Babić 2003) množství Chorvatů vzrostlo i absolutně. Co se týká regionální diferenciaci, župy zasažené vojenskými operacemi chorvatské armády ztratily za intercensální období více než 75 % srbského obyvatelstva (viz obr. 2). V ostatních župách pak měla hlavní roli nacionalistická netolerantní nálada chorvatské společnosti. Proto se i v župách s velkými městy redukce počtu Srbů pohybovala v rozmezí 40 až 65 %. Výsledkem toho je, že v krajinských župách se podíl Srbů k roku 2001 – navzdory návratu zhruba 100 000 až 120 000 srbských uprchlíků (Blitz 2008, Petričušić 2004, Wilkinson 2001) – snížil na 9 až 12 %. Nejvyšší pokles vykazovala Zadarská župa – z původních 23 % na 3,5 %. K roku 2001 tak nejvyšší podíl Srbů vykazovala Vukovarsko-srijemská župa, a to necelých 16 %. Srbská území ve východní Slavonii totiž byla mírově reintegrovaná pod chorvatskou správu v období 1997–1998. Tím pádem tam nebylo možné provést to, co v Krajíně.

Obr. 2 – Redukce srbské populace v Chorvatsku v období 1991-2001

Zdroj: výpočet autora na základě dat CROSTATu

S odklonem Chorvatska od vypjatého nacionalismu po roce 1999 dochází k lepšímu náhledu na menšiny a k lepšímu zacházení s nimi. Zejména vysocí představitelé vyzývají ke smířlivějšímu postoji vůči Srbům. Praxe na lokální úrovni je však odlišná. Srbové jsou diskriminováni v přístupu k bydlení a k zaměstnání ve veřejném sektoru, řada obyvatel na ně implicitně nahlíží jako na válečné zločince (Blitz 2008, Petričušić 2004). Návrat srbských uprchlíků, který je jednou z podmínek vstupu Chorvatska do Evropské unie, je ztěžován obstrukcemi lokální byrokracie a také skutečností, že srbské domy jsou obývány chorvatskými uprchlíky z Bosny a Hercegoviny.

V Bosně a Hercegovině roku 1991 většina obcí (*opštine*) vykazovala těsnou většinu jednoho ze tří národů (Bosňáci, Srbové, Chorvaté). Na kantonální úrovni již převaha jednoho z národů byla výraznější, avšak v některých případech tomu tak nebylo. Skutečně multikulturním prostorem ale byla jen města, neboť venkov byl většinou tvořen monoetnickými vesnicemi příslušných národů (Ó Tuathail, Dahlgren 2006). Roku 1992 vypukla v Bosně a Hercegovině válka, která je vysvětlována v kontextu demografického vývoje (Brunborg et al. 2003, Harvey 2000, Huntington 2001, Pearson 1995). Silnější populační růst muslimských Bosňáků v 70. a 80. letech 20. století znepokojil Srby, kteří se obávali, že jimi budou početně převyšeni. Tak se i stalo. Zatímco roku 1948 měli Srbové v Bosně a Hercegovině relativní většinu 44 %, do roku 1991 jejich podíl klesl na 31 % (Lozančić 2003). To bylo vůdci bosenských Srbů použito jako argument pro odtržení srbských území v Bosně a Hercegovině a jejich etnické vyčištění. Protože Srbové zabírali a čistili stále další území, stále se zmenšující prostor obrátil proti sobě i Chorvaty a Bosňáky. Ani ti se nezdráhali použít etnických čistek k ovládnutí příslušného území. Válka 1992–1995 si podle nejnovějších odhadů (Zornija 2007)

vyžádala 100 000 mrtvých a vyhnala z domovů 2 300 000 osob (tj. polovinu obyvatelstva státu), z toho 1 300 000 do zahraničí (Phuong 2000, Rogan 2000, Stefansson 2006). Výsledkem války byla konsolidace separovaných etnicky homogenních území, kde zůstaly jen drobné minority. Válka byla ukončena roku 1995 dohodami z Daytonu, které rozdělily zemi na dvě entity – Republiku srbskou a bosňácko-chorvatskou Federaci Bosny a Hercegoviny – a prakticky uznaly výsledky etnických čistek (Dahlman, Ó Tuathail 2005, Phuong 2000, Rogan 2000, Stefansson 2006). Dohody sice stanovovaly podporu návratu utečenců do předválečných bydlíšť v obcích, kde podle etnické příslušnosti tvoří menšinu, praxe však byla až do přelomu století odlišná. Návrat uprchlíků z řad menšin byl zpomalován politikou jednotlivých obcí i kantonů. Tato politika zahrnovala jednak byrokratické překážky pro převzetí původního majetku, ale také zastrasování, diskriminaci v přístupu k zaměstnání, laxnost policie při ochraně majetku navrátilců apod. Uprchlíci a také relikty menšin tudíž migrovali jen na ta území, kde měl jejich národ majoritu (Phuong 2000, Rogan 2000). Ke změně situace došlo až na mezinárodní nátlak na počátku 21. století. I přesto z celkového množství 1 010 000 navrátilců k roku 2005, připadalo na příslušníky menšin pouhých 45 % (Black, Gent 2006).

Výsledky války v Bosně a Hercegovině jsou tedy následující: ze Srby obsazených území (Republika srbská) došlo k odchodu Bosňáků a Chorvatů. Díky tomu roku 2002 tvořili Srbové 81 % obyvatel Republiky srbské, zatímco před válkou roku 1991 jen 55 %. Roku 2002 se do Republiky srbské koncentrovalo 89 % všech bosensko-hercegovských Srbů, zatímco roku 1991 tento podíl činil 66 %. Ze srbských území se Bosňáci přesunuli zejména do kantonů Sarajevo, Tuzla, Zenica-Doboj a Una-Sana. Díky tomu se tyto kantony staly takřka exkluzivně muslimské s 80% až 90% podílem Bosňáků v populaci roku 2002. K roku 1991 však podíl Bosňáků na obyvatelstvu těchto kantonů byl jen 50 až 70 %. Za sledované období tak rozdíl činí 20 až 30 %. Pro další ilustraci této změny nám poslouží skutečnost, že roku 1991 žilo na území Federace Bosny a Hercegoviny 76 % všech Bosňáků, zatímco roku 2002 již 94 %. V souvislosti s příchodem Bosňáků došlo k odchodu Srbů a části Chorvatů z bosňáckých kantonů. Srbové odešli jednak do Republiky srbské a jednak 250 000 osob odešlo do Srbska. Proud chorvatských utečenců směřoval jednak do Chorvatska (200 000 osob) a jednak do kantonů se signifikantním podílem Chorvatů v populaci – Herceg-Bosny, Hercegoviny-Neretvy a Západní Hercegoviny. Tradičně exkluzivně chorvatským kantonem je Západní Hercegovina (97 % Chorvatů roku 1991, 99 % roku 2002), nově se jím stala Herceg-Bosna (51 % Chorvatů roku 1991, 83 % roku 2002). V Hercegovině-Neretvě získali Chorvaté slabou absolutní většinu – 51 % roku 2002 oproti 41 % roku 1991. Roku 1991 se do těchto tří kantonů koncentrovalo 33 % bosensko-hercegovských Chorvatů, roku 2002 se tento podíl zvýšil na 47 %.

Většina současného veřejného života v Bosně a Hercegovině má v závislosti na entitě, kantonu nebo obci monoetnický charakter. Dochází k etnické segregaci ve školách, úřadech, podnicích atd. Menšiny mají problematický přístup k veřejnému zboží. Zaměříme-li se na úroveň celého státu, podíl Bosňáků v populaci se díky odchodu části Srbů a Chorvatů zvýšil na 53 %. Jejich předválečný podíl však byl 44 %. Weithmann (1996) a Kocsis (2001) hovoří o nenapravitelném zničení multietnické mozaiky v Bosně a Hercegovině.

Etnická struktura Srbska je ovlivněna skutečností, že tento stát se skládá ze tří odlišných částí – až na několik odchylek výlučně srbského Centrálního Srbska, po roce 1999 v podstatě exkluzivně albánského Kosova a etnicky smíšené Vojvodiny. Díky tomu tvořili roku 2002 Srbové zhruba 63 % obyvatel Srbska, Albánci 24 %, Maďaři 3,5 % a Bosňáci 2,5 %. První výraznou proměnu vykázala etnická struktura Srbska v polovině 90. let 20. století díky příchodu zhruba 600 000 Srbů z Chorvatska a Bosny a Hercegoviny. Dvě pětiny těchto uprchlíků se totiž usadily v etnicky smíšené Vojvodině (Djurđev 1999, Lukić, Nikitović 2004), což mělo za následek výraznější posrbštění oblasti. Posrbštění Vojvodiny bylo podporováno i donucováním místních Maďarů a Chorvatů k odchodu. Použitými prostředky byly výhrůžky a zastrasování nebo odvod maďarských branců do srbské armády pro boj v Kosovu. Účelem bylo uvolnění domů pro srbské uprchlíky (Jenne 2004, Tanner 1997). Zatímco roku 1991 Srbové tvořili 57 % a Maďaři 17 % obyvatel Vojvodiny, roku 2002 již Srbové tvořili 65 % a Maďaři 14 %. K tomu se sluší dodat, že roku 1991 v Centrálním Srbsku žilo 79 % a ve Vojvodině 18 % všech Srbů v Srbsku; k roku 2002 se tento podíl proměnil na 77 % v neprospěch Centrálního Srbska a 20 % ve prospěch Vojvodiny.

Ve spojitosti s přílivem srbských uprchlíků z Chorvatska a Bosny a Hercegoviny plánoval Bělehrad jejich usídlení v Kosovu, někdejší kolébce srbské kultury, a vyhnání tamějších Albánců (Weithmann 1996). Podle Lozančice (2003) si totiž srbské vedení uvědomovalo neustále se snižující podíl Srbů v Srbsku ve srovnání s demografickým růstem Albánců a Bosňáků. Zatímco roku 1961 Albánci tvořili 67 % obyvatel Kosova a Srbové 24 % (Huntington 2001), roku 1991 již podle srbských odhadů podíl Albánců činil 82 % a Srbů 10 %. Také tento vývoj přispěl v roce 1998 ke vzplanutí konfliktu v již beztak výbušné oblasti. Srbská invaze znamenala exodus Albánců z jejich domovů, a to jednak do hor obklopujících Kosovo a jednak do Makedonie. Na stranu Albánců se však postavila Severoatlantická aliance. Po jejích zásazích, stáhnutí srbských sil z Kosova a návratu Albánců do jejich domovů bylo roku 1999 vypuzeno 230 000 Nealbánců (zejména Srbů, ale i Bosňáků a Romů). Ti se pak usadili v Centrálním Srbsku a Černé Hoře, část také v srbských územích na severu Kosova. Díky tomu se Kosovo stalo prakticky výlučně albánským. Na základě dat Organizace pro bezpečnost a spolupráci v Evropě (www.osce.org/kosovo) tvoří současnou populaci Kosova (období 2000–2006) z 91 % Albánci a z 5 % Srbové. Pro návrat vysídlených Srbů do Kosova nepanují příznivé podmínky, např. nepokoje roku 2004 vyvolaly vznik další vlny srbských utečenců. Podle dohod mají kosovští představitelé zajistit podmínky pro bezpečný návrat Srbů, situace je však obdobná jako v Bosně a Hercegovině ve druhé polovině 90. let 20. století. Kosovské elity jsou proti jejich návratu do předválečných domovů, a proto neprovádí žádná opatření umožňující návrat srbských utečenců (Smit 2006). Současné Kosovo je de facto mezinárodním protektorátem, v únoru 2008 ale jednostranně vyhlásilo nezávislost. Dosud jej uznalo asi 40 zemí světa (včetně Spojených států či České republiky), Srbsko nezávislost Kosova neuznalo. Rywkin (2006) kritizuje Severoatlantickou alianci za podporu separatistického útvaru, který páchal etnické čistky. Podle něj je ironií dějin, že ač se Severoatlantická aliance snažila zabránit etnickým čistkám, způsobila jejich provedení v opačném směru. Etnicky homogenní a potenciálně nezávislé Kosovo také stimulovalo

emigraci Albánců z jihosrbského Pčinjského distriktu do Kosova. I díky tomu se zvýšila míra koncentrace srbských Albánců do Kosova z 95 % roku 1991 na 98 % roku 2002.

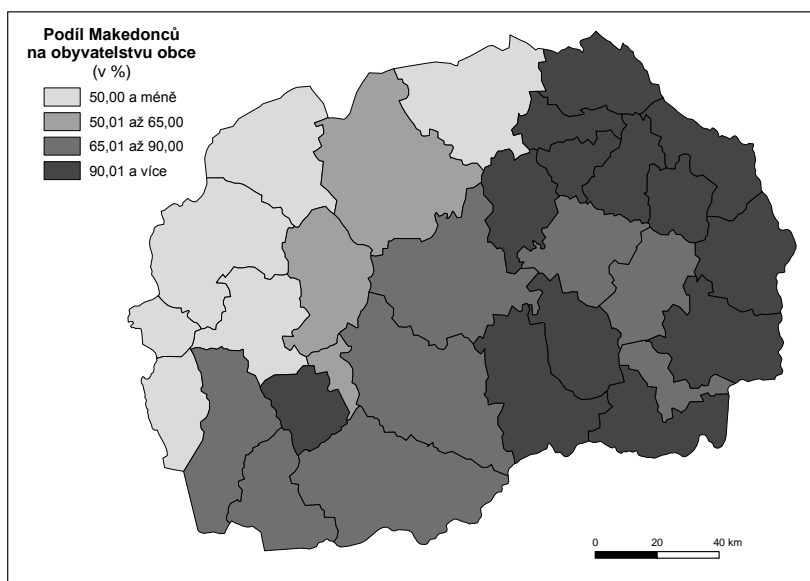
Další oblastí Srbska, kterou zasáhlo v 90. letech 20. století etnické násilí byl Sandžak, tedy prostor mezi kosovskými a bosenskými hranicemi osídlený muslimskými Bosňáky. V tomto prostoru se ve středověku nacházelo jádro srbského státu Raška (Weithmann 1996). Analogicky s Republikou srbskou v Bosně a Hercegovině se Srbové snažili o etnické vyčištění i této oblasti. Zdejší Bosňáci byli obviňováni ze separatistických tendencí (roku 1991 se totiž v Sandžaku konalo ilegální referendum o jeho autonomii v rámci Srbska) a vykreslováni jako islámští fundamentalisté. Podobně jako v Bosně a Hercegovině se Srbové obávali demografické vitality zdejších Bosňáků. Budeme-li totiž pracovat se Sandžakem jako celkem, tj. s jeho srbskou i černohorskou částí, zjistíme, že v něm mezi roky 1961 a 1991 Srbové (s Černohorci) ztratili absolutní většinu ve prospěch Bosňáků. Roku 1961 Srbové a Černohorci tvořili 65 % a Bosňáci 29 % obyvatel Sandžaku. Do roku 1991 podíl Srbů a Černohorců klesl na 46 % a podíl Bosňáků vzrostl na 51 %. Při srbských vojenských akcích Sandžak opustilo pouhých 13 000 Bosňáků z celkového počtu 150 000 (stav k roku 1991). Násilné akce Srbů proti Bosňákům v obcích se srbskou majoritou však nevyvolaly odvetu Bosňáků v obcích s bosňáckou majoritou. Vztahy mezi oběma etniky však byly narušeny. Odrazily se ve zvýšeném příklonu sandžackých muslimů k bosňácké národnosti. Až do roku 1991 se totiž řada sandžackých muslimů chápala jako zvláštní součást srbského národa (Biševac 2000, Weithmann 1996). I přesto byl Sandžak jediný etnicky složitý region v bývalé Jugoslávii, kde nevypukla válka (Lozančić 2003). Podle Lozančiče (2003) je vyřešení otázky etnicky smíšených území v Srbsku – zejména těch s muslimským osídlením – hlavním faktorem ovlivňujícím bezpečnost a stabilitu Srbska. Jako prostředek k řešení použilo Srbsko v 90. letech 20. století etnické čistky. Sandžak je totiž křižovatkou pravoslavného a islámského živlu na západním Balkáně a Srbsko se obává renesance islámu v tomto prostoru. Navíc přes Sandžak vede dopravní koridor k jadranskému pobřeží a lze jej použít jako vhodný výchozí bod pro útoky na Bosnu a Hercegovinu a Kosovo.

V souvislosti s demokratizací Srbska po roce 2000 dochází k pokrokům v zacházení s menšinami. Vojvodině byla znovu udělena autonomie (ačkoli nejde o maďarský samosprávný region), ostatní menšiny mají právo na výuku v mateřském jazyce, kulturní autonomii a jsou zastoupeny v orgánech veřejné správy a veřejném sektoru. Carter a Turnock (2001) kritizují obnovení autonomního statusu Vojvodiny. Tento krok chápou jako precedens pro Rumunsko a Slovensko, které mají početnější maďarské menšiny.

Obyvatelstvo Makedonie bylo roku 2002 tvořeno ze 64 % Makedonci a z 25 % Albánci. Tradice života Albánců charakterizovaná také vysokou natalitou vedla mezi roky 1991 a 2002 ke zvýšení jejich podílu o 3,5 procentních bodů. Podíl Makedonců díky jejich modernímu způsobu života a tedy i nízké natalitě klesl o 1 procentní bod. Albánci obývají výlučně západ a severozápad Makedonie, přičemž v pěti obcích (v územním vymezení z roku 1991) tvoří většinové obyvatelstvo (viz obr. 3). Do těchto obcí se k roku 2002 soustřeďovalo 59 % makedonských Albánců, zatímco roku 1991 tento podíl činil 61 %. Největšími z této skupiny obcí jsou Tetovo a Gostivar. V dalších třech obcích Albánci tvoří 20 až 40 % obyvatel. Sem se koncentrovalo dalších 37 % Albánců k roku 2002, resp. 36 % k roku 1991. Tento vzestup lze

vysvětlit tím, že do této kategorie přísluší hlavní město Skopje, které je migračně atraktivní pro Makedonce i Albánce zároveň.

Obr. 3 – Etnická struktura Makedonie roku 2002

Zdroj: Državen zavod za statistika

Ač bylo s makedonskými Albánci zacházeno nejlépe a měli nejvyšší životní úroveň ze všech jugoslávských Albánců (Emmert 2001), vypuklo roku 2001 albánské povstání. To požadovalo, aby se Albánci stali druhým státním národem a získali vyšší podíl na moci (Adamson, Jović 2004). Tento požadavek se táhne jako červená nit dějinami nezávislé Makedonie. K menším střetům mezi Makedonci a Albánci tak docházelo již od makedonského vyhlášení nezávislosti roku 1991. Protože zpočátku Makedonie nebyla svými sousedy uznána, je makedonský nacionalismus velice citlivý na jakékoli otázky týkající se makedonské státnosti (Ruzin 2002). Na Albánce tak bylo nahlíženo jako na živel, který se snaží Makedonii rozbít, a majoritní Makedonci vesměs těžce snášejí albánský nacionalismus (Adamson, Jović 2004).

Existují i alternativní vysvětlení konfliktu. Podle Ruzina (2002) byl konflikt umožněn stažením srbských sil z Kosova po zásahu Severoatlantické aliance a exodem kosovských Srbů. Tím se vytvořila nová regionální identita postjugoslávských Albánců. Kosovští Albánci totiž proklamovali připravenost osvobodit své zahraniční soukmenovce od „útlaku“ nealbánskými národy. Předtím však pro ně Makedonie byla vzorem svobody a demokracie. Konflikt byl tedy do Makedonie importován z Kosova (Emmert 2001). Naopak Bužar (2006) tvrdí, že konflikt roku 2001 je výsledkem socioekonomických spaciálních rozporů. Ty se akumulovaly během jugoslávské modernizace a v období socioekonomické transformace došlo k jejich multiplikaci. Každopádně všichni uvedení autoři se shodují v tom, že v pozadí albánsko-makedonského konfliktu nestála etnická nenávisť.

Rýsující se válku pomohla vyřešit Severoatlantická aliance a povstání téhož roku bylo ukončeno. Na základě následných dohod z Ohridu byli Albánci prohlášeni druhým státním národem, albánština byla stanovena úředním jazykem v obcích s více jak 20% podílem Albánců

v populaci a Albánci získali proporční přístup k zaměstnání ve státní správě. Důsledkem konfliktu jsou nedůvěra mezi Makedonci a Albánci a obavy Makedonců z etnického rozdělení země a z možnosti spojení albánských území s nezávislým Kosovem. Z hlediska prostorového rozložení etnik totiž dochází k vystěhovávání Makedonců z albánského západu a severozápadu země. Zatímco roku 1991 v pěti většinově albánských obcích žilo celkem 8,5 % všech Makedonců, k roku 2002 se jejich koncentrace snížila na 8 %.

Zvláštním případem je Černá Hora. K roku 1991 byla její etnická struktura následující: Černohorci tvořili 62 % obyvatel, Bosňáci 15 %, Srbové 9 % a Albánci 7 %. K roku 2002 byl podíl Černohorců 43 %, Srbů 32 %, Bosňáků 12 % a Albánců 5 %. Hlavní příčinou proměny podílu Černohorců a Srbů v populaci je proměnlivost etnické sebeidentifikace obyvatel (Gallagher 2003). Černohorskou identitu ovlivňuje řada faktorů, které jsou pro obyvatele při sčítání lidu určující: (i) udržení nezávislosti Černé Hory v době, kdy okolní země byly pod tureckou nadvládou, (ii) kulturní a jazykový srbský ráz, (iii) vytvoření černohorského národa za socialistické Jugoslávie, (iv) řada obyvatel má část rodinných příslušníků v Srbsku. Tesař (2007) k tomu dodává, že pohled na vztah mezi srbstvím a černohorectvím má západovýchodní gradient. Na západě se Černohorci chápou jako samostatný národ, směrem k východu pak jako bratrský národ Srbů, geografická podskupina Srbů a jako Srbové žijící v Černé Hoře. Významnou roli hraje i skutečnost, že v současné Černé Hoře proti sobě stojí dva intelektuální proudy. Prvý hlásá, že Černohorci a Srbové jsou blízce spřízněné národy, zatímco druhý primárně zdůrazňuje černohorskou identitu. Etnická identifikace obyvatel Černé Hory je tedy velkým politikem, kterého se vedle vládních a opozičních politických stran chápe např. i pravoslavná církev. Co se týká dalších národů Černé Hory, Bosňáci obývají její sever a severovýchod, kam zasahuje území zvané Sandžak. Ti byli v první polovině 90. let 20. století terčem etnických čistek. Z cca 90 000 Bosňáků (stav k roku 1991) jich 17 000 opustilo zemi. Albánci žijí při hranicích s Albánií a začínají klást podobné požadavky, jako makedonští Albánci roku 2001. Současná Černá Hora podporuje výuku menšin v mateřském jazyce a zajišťuje menšinám zastoupení v orgánech veřejné správy a parlamentu.

Na závěr k jugoslávskému tématu lze říci, že během 90. let 20. století se v podstatě vyřešila tzv. srbská otázka. Zatímco roku 1991 se do Centrálního Srbska a Vojvodiny koncentrovalo 73 % všech Srbů a do Republiky srbské 10 %, roku 2002 se tento poměr zvýšil na 80 % v případě Centrálního Srbska a Vojvodiny a na 11 % u Republiky srbské. Z Chorvatska a Kosova byli Srbové vyhnáni a v Bosně a Hercegovině nyní obývají takřka výlučně vlastní entitu. K uklidnění situace v prostoru západního Balkánu však nedošlo. Vystala totiž albánská otázka, neboť dvě pětiny Albánců žijí mimo svůj národní stát. Zásah Severoatlantické aliance roku 1999 proti Srbsku ve prospěch kosovských Albánců otevřel Pandořinu skříňku albánského nacionalismu. Ten se následně rozšířil na přelomu let 2000 a 2001 do Makedonie. Kromě ní dnes ohrožuje i jih Srbska (nechvalně známé obce Bujanovac, Preševo a Medveđa), Černou Horu i severozápad Řecka.

Další jihoslovanskou zemí mající problematický vztah s muslimskou menšinou je Bulharsko. Bulharští Turci jsou podobně jako Bosňáci v bývalé Jugoslávii reliktem osmanské nadvlády. Turecké osídlení má charakter enkláv, bulharsko-turecká etnická hranice je totiž ostrá

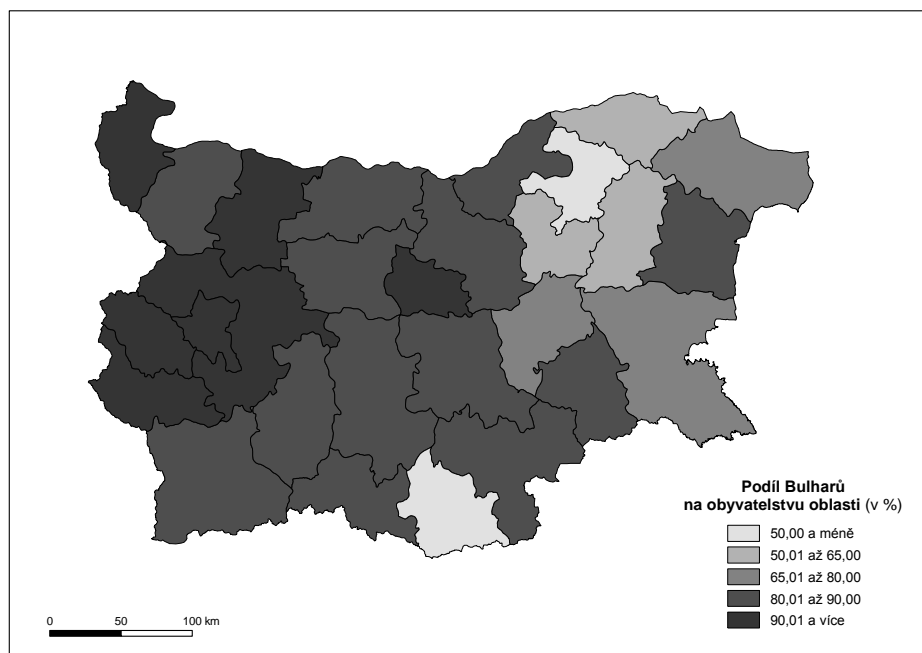
(Kocsis 2001). Zacházení s Turky se měnilo v jednotlivých obdobích novodobé bulharské historie. Zatímco mezi roky 1878 a 1914 docházelo k tlaku na vystěhovávání Turků z Bulharska, v období mezi světovými válkami naopak bylo s Turky relativně dobře zacházeno. Zhoršení vztahu k Turkům nastalo opět za komunistického režimu – nejprve v důsledku kolektivizace zemědělství a poté v rámci programu formování jednotného socialistického bulharského národa, jež vedl k pokusu o vynucenou asimilaci Turků. Výsledkem byly tři vlny turecké emigrace. Podle Kocsise (2001) bylo mezi roky 1880 a 1992 vypuzeno z Bulharska celkem 1,4 milionů Turků. Zatímco v 19. století tvořili Turci zhruba třetinu obyvatel Bulharska (Dlouhý 2006), roku 2001 to bylo již jen 9 %. Emigrace bulharských Turků tak vyvažuje jejich vysoký přirozený přírůstek. Bulhaři Turky chápou jako negativní element, který by mohl díky svému vysokému přirozenému přírůstku narušit demografickou rovnováhu a potenciálně ohrozit bulharskou kulturu. Za komunismu během první vlny (1950–1951) emigrovalo 150 000 Turků, během druhé (1968–1978) 115 000 až 130 000 Turků a během třetí (jaro a léto 1989) 370 000 Turků (Bachvarov 1997, Petkova 2002). V rámci poslední vlny turecké emigrace se následně roku 1990 vrátilo 150 000 Turků (tedy 40 %) zpět do Bulharska (Bachvarov 1997, Vasileva 1992). To je vysvětlováno zejména negativním přijetím a nedostatkem pracovních příležitostí v Turecku (Petkova 2002, Vasileva 1992). Populace turecké menšiny v Bulharsku se tedy mezi roky 1989 a 1990 snížila z 850 000 na 630 000 osob (Carter, Turnock 2001).

Podle sčítání lidu z roku 1992 (uvedené v Bachvarov 1997) však v Bulharsku žilo cca 800 000 Turků (9,4 % obyvatel Bulharska). V reakci na údaj o počtu Turků Bachvarov (1997) vysvětluje, že se zhruba 100 000 Romů muslimského vyznání identifikovalo jako Turci. Na základě toho by upravený údaj udával 700 000 Turků (8,2 % obyvatel), což je věrohodnější hodnota. Ke sčítání roku 2001 se již počet Turků zvýšil na 747 000, tedy na 9,4 % populace. Poměrně vysoký růst jejich podílu je způsoben výrazným přirozeným úbytkem Bulharů. Početní růst Turků je však i nyní snižován jejich ekonomickou emigrací do Turecka. Petkova (2002) hovoří o emigraci 200 000 Turků v období 1994–1997.

Turecké osídlení se v Bulharsku soustřeďuje do dvou oblastí – východních Rodop (oblast Kărdžali) a severovýchodního Bulharska (oblasti Razgrad, Silistra, Šumen, Tărgovište) (viz obr. 4). Roku 2001 Turci vykazovali absolutní převahu v Kărdžali a relativní v Razgradě. Ve zbývajících oblastech tvořili zhruba třetinu populace. Bulharské demokratické vlády se snažily o zlepšování postavení turecké menšiny, a to v rámci ucházení o členství v Evropské unii. Snaží se Turky jednak začlenit do bulharské společnosti a zároveň jim umožnit studium jejich jazyka a náboženství. Jsou zřízeny školy pro muslimské duchovní i islámské teologické fakulty. Bulharská televize a rozhlas vysílají turecké programy v oblastech s tureckým osídlením. Turci jsou zastoupeni v orgánech veřejné správy. Muslimové obecně jsou nyní oficiálně i veřejně chápáni jako tradiční kulturní prvek bulharské společnosti. I přesto demokratické vlády nadále operují formulí o jednotném bulharském národě v obavách z opakování kyperského scénáře v Bulharsku (Petkova 2002). Proto ani bulharská ústava neobsahuje teze o kolektivních právech menšin a zakazuje formování etnických a náboženských politických stran. Zdůrazňuje naopak nezcizitelná práva jednotlivce. Ačkoli jsou politické strany na etnickém principu zakázány, de facto turecká politická strana je zastoupena

v parlamentu i vládě. Političtí představitelé Turků, podobně jako Albánci v Makedonii, však požadují, aby Turci byli uznáni za druhý státotvorný národ (Dlouhý 2006).

Obr. 4 – Etnická struktura oblastí Bulharska roku 2001

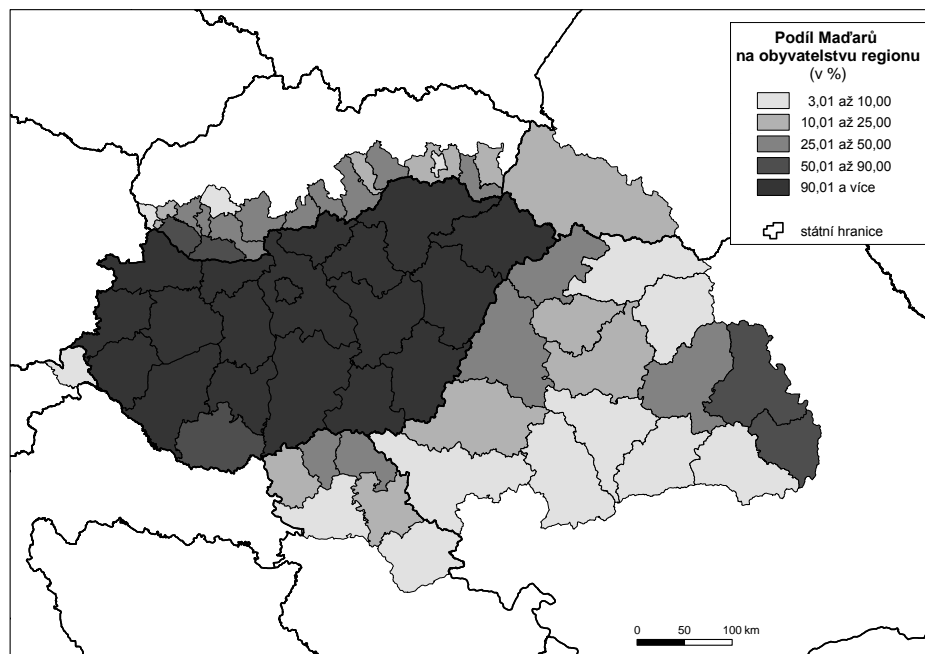
Zdroj: Nacionalen statističeski institut

Vedle muslimských Turků obývají Bulharsko i Bulhaři islámského vyznání, tzv. Pomáci (od výrazu *pomachamedanci*). Ti dobrovolně či násilím konvertovali k islámu za osmanské nadvlády. Mluví bulharsky, jsou si vědomi své bulharské identity, ale mají turecko-arabská jména. Jejich počet dosahuje 250 000 a domovem jim jsou zejména západní Rodopy a údolí řeky Mesty. Jsou v podstatě přechodnou entitou mezi ryze bulharsko-pravoslavnou Horní Thrákií a turecko-islámskými východními Rodopy.

3.3 Národy karpatského oblouku

Soužití národů v karpatském oblouku je charakterizováno vztahem mezi Maďary a sousedními národy – zejména Slováky, Rumuny a Srby. Při rozpadu rakousko-uherské monarchie připadla novému Maďarsku na základě dohody z Trianonu z roku 1920 jen jádrová oblast maďarského etnického prostoru. Větší část připadla Rumunsku (Sedmihradsko), Slovensku (Felvidék) a Srbsku (Vojvodina). Původní Uhersko/Maďarsko tak ztratilo 60 % území a zhruba 3 miliony Maďarů se ocitly za hranicemi Maďarska (Hunčík 1999, Šlachta 2007). Tato skutečnost se stala jednou z hlavních příčin následného napětí mezi Maďary na jedné straně a Slováky, Rumuny a Srby na straně druhé. Další příčina zasahuje do trochu vzdálenější historie. Po rakousko-uherském vyrovnání (rok 1867) vláda v Budapešti přehlížela ostatní národy, prováděla politiku maďarizace a neumožňovala ostatním národům spravovat svá území. Po roce 1920 v souvislosti s definitivním rozdělením území Uher se pak vztah panství a rabství obrátil.

Obr. 5 – Maďarský etnický prostor v letech 2001/2002

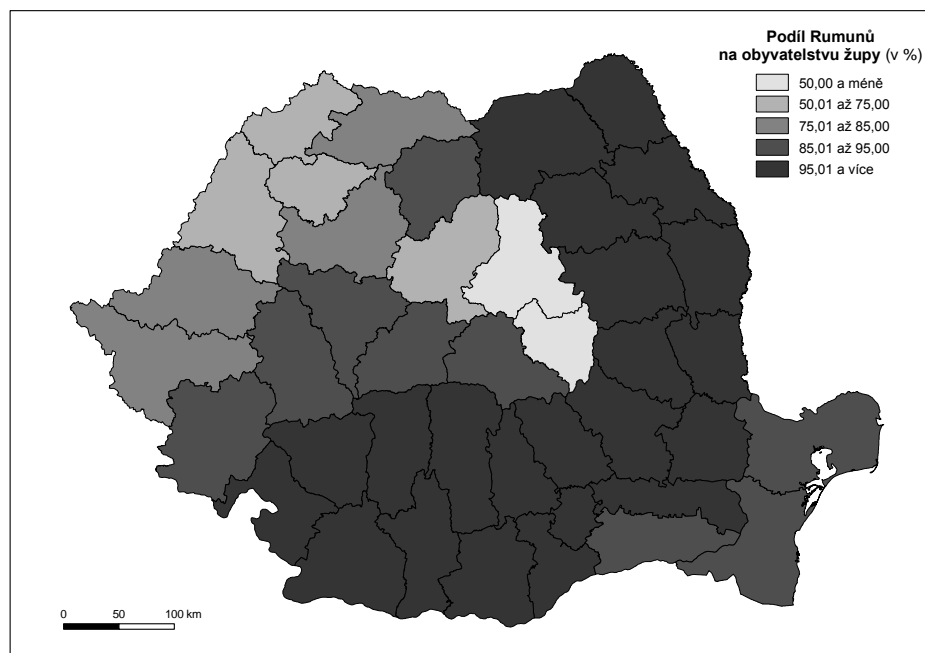
Zdroj: statistické úřady jednotlivých zemí

Co se týká vztahu Maďarska a Rumunska, Maďaři považují Sedmihradsko za starodávné centrum maďarské kultury. V meziválečném období nebyly v Sedmihradsku rušeny maďarské školy, nebyl ani vytlačován jazyk. Státní zaměstnanci však museli mít zkoušku z rumunštiny, což bylo často používáno k diskriminaci Maďarů. Roku 1952 byla po sovětském vzoru zřízena Maďarská autonomní oblast s centrem v Tîrgu Mureș. Tento etnoteritoriální útvar soustředil třetinu maďarské populace Rumunska (600 000 osob) a měl značné pravomoci. Roku 1960 byla maďarská autonomie okleštěna a roku 1968 byla autonomní oblast zrušena. Od konce 60. let 20. století v souvislosti s Ceaușescovou politikou romanizace docházelo ke snahám o asimilaci nerumunských národů do jednoho rumunského socialistického národa. Mezi Maďary tehdy panovaly obavy z uzavírání maďarských škol a obavy o zachování jejich kultury a identity. V rámci programu industrializace a „systematizace“ osídlení Ceaușescu rozhodl o vyhlazení maďarských vesnic v Sedmihradsku. K tomu však díky nedostatku finančních prostředků nedošlo. Je však nutno říci, že i v těch nejtěžších dobách měly menšiny v Rumunsku oproti menšinám v Bulharsku určitá práva (McIntosh et al. 1995). Na konci Ceaușescovy éry v důsledku špatného stavu hospodářství byly zejména etnické menšiny postiženy nedostatkem i hladem, což vyvolávalo zejména emigraci Maďarů do Maďarska. Po svržení Ceaușesca roku 1989 nová vláda slíbila zlepšení zacházení s maďarskou menšinou a garanci jejích práv. Nacionalisté ve vládě a rumunská veřejnost k těmto krokům vyjadřovali odpor. Panovala mezi nimi totiž obava ze ztráty unitárního charakteru Rumunska. Výsledkem byly etnické nepokoje na jaře 1990 v Tîrgu Mureș, bývalém středisku Maďarské autonomní oblasti. Vyžádaly si i několik obětí na životech a stovky zraněných. Rozvoj rumunského nacionalismu na počátku 90. let 20. století znamenal např. i odstraňování tabulek s maďarskými názvy ulic v sedmihradských městech nebo jmenování rumunských županů v župách s maďarskou majoritou. Roku 1994 představitelé rumunských Maďarů volali po přiznání autonomie územím

osídleným Maďary, což rumunská veřejnost chápala jako secesionistický pokus. Roku 1996 byla mezi Rumunskem a Maďarskem podepsána smlouva o vyřešení postavení Maďarů v Sedmihradsku. Maďaři získali garanci práv na vzdělání v maďarštině a garanci politických práv a ochrany maďarské kultury a jazyka. Zároveň se oba státy zavázaly, že budou respektovat své stávající hranice a svou územní integritu, nebudou problematiku maďarské menšiny řešit silou a budou se vzájemně podporovat v úsilí o vstup do Evropské unie. Vedle toho sedmihradští Maďaři mají zastoupení v orgánech veřejné správy a parlamentu. Problémem vztahu mezi Maďary a Rumuny, resp. Rumunskem, je i fakt, že Maďaři definují národ po vzoru kulturního nacionalismu německého typu, tedy podle jazyka, resp. podle příslušnosti předků (tj. podle principu *ius sanguinis*). Naopak Rumunsko definuje národ podle francouzského modelu, tedy že všichni lidé obývající daný stát tvoří jeden národ bez ohledu na jejich etnicitu (jde tedy o princip *ius soli*).

Carter s Turnockem (2001) vyzdvihují roli umírněných sedmihradských Maďarů. Ti jsou spokojeni s dosaženými kulturními a politickými právy své menšiny. Cítí odpor k diplomatickým nótám z Budapešti a ze zapojení mezinárodních organizací do problematiky, neboť jejich postoje jsou příliš ovlivněny názorem radikálních maďarských organizací. Radikální požadavky těchto organizací navíc zahalují pocit ohrožení u sedmihradských Rumunů.

Obr. 6 – Etnická struktura žup Rumunska roku 2002

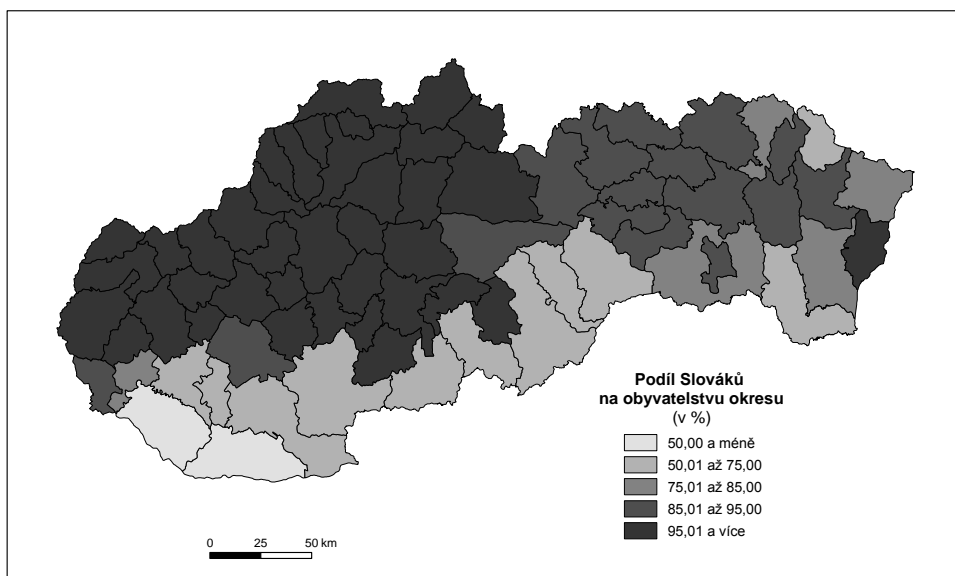

Zdroj: Institutul national de statistica

Při sčítání lidu roku 2002 Rumuni tvořili necelých 90 % obyvatel Rumunska a Maďaři 6,6 %. Mezi roky 1977 a 2002 došlo k poklesu podílu Maďarů na obyvatelstvu o 1,3 procentních bodů a vzestupu podílu Rumunů o 1,4 procentních bodů. Při regionálním pohledu (viz obr. 6) jsou exkluzivně rumunská ta území, která tvořila součást rumunského státu po roce 1878 – tedy Valašsko a Moldávie. Naopak v případě sedmihradských žup variační

rozpětí podílu Maďarů v populaci činilo 4 až 85 % (k roku 2002). Majoritu mají Maďaři ve dvou župách – Harghita (85 %) a Covasna (74 %). V župě Mureș jejich podíl činil 39 %. Přibližně v tomto území se rozkládala Maďarská autonomní oblast v 50. a 60. letech 20. století. Ačkoli podíl Maďarů na obyvatelstvu těchto žup dlouhodobě klesá ve prospěch Rumunů a Romů, koncentrace Maďarů do těchto žup se zvyšuje. Roku 1977 žilo v těchto třech župách 41 % všech rumunských Maďarů, do roku 2002 pak tento podíl stoupl na necelých 47 %. Carter s Turnockem (2001) označují toto území jako maďarské ghetto vytvořené rumunskými vládami. Podle nich zejména zdejší Rumuni neovládající maďarštinu patří mezi ty, kdo se cítí nejvíce ohroženi zvyšováním maďarského vlivu. V ostatních sedmihradských župách jsou Maďaři ve výrazné menšině. Významnější podíly Maďarů – mezi 20 až 35 % v roce 2002 – vykazovaly ještě župy Satu Mare, Bihor a Salaj v západním Sedmihradsku. V župách s více než 20% podílem Maďarů smí být v úředním styku používáno maďarštiny. V ostatních sedmihradských župách (s výjimkou Cluje) podíl Maďarů v populaci nepřesahuje 10 %. Sedmihradské župy, kde jsou Maďaři v menšině, zaznamenaly absolutní i relativní pokles maďarské populace v důsledku její emigrace či asimilace. Za období 1977–2002 variační rozpětí redukce Maďarů v těchto župách činí čtvrtinu až třetinu jejich původního stavu.

Obr. 7 – Etnická struktura okresů Slovenska roku 2001

Zdroj: Štatistický úrad Slovenskej republiky

Na Slovensku tvořili roku 2001 Slováci 86 % obyvatel a Maďaři téměř 10 %. Maďaři se soustřeďují podél jižních hranic Slovenska (viz obr. 7). Většinu tvoří ve dvou okresech – Dunajské Středě (83 %) a Komárně (69 %). V dalších šesti okresech tvoří 30 až 40 % obyvatel (Galanta, Šaľa, Nové Zámky, Rimavská Sobota, Rožňava, Trebišov). Ve zbytku jihoslovenských okresů tvoří Maďaři pětinu až čtvrtinu obyvatelstva. Výjimkou jsou městské jednotky Bratislavy a Košic, kde podíl Maďarů nedosahuje ani 5 %, a okresy Michalovce a Košice-okolie s 12, resp. 13 %. V intercensálním období 1991–2001 došlo ve všech jihoslovenských okresech k absolutnímu i relativnímu poklesu zastoupení Maďarů ve prospěch Slováků. Podíl Maďarů na populaci se řádově snížil o 3 až 5 procentních bodů. Příčinu lze

spatřovat zejména v přirozeném úbytku Maďarů, ale také v asimilaci a emigraci. Ačkoli se tento pokles týkal i okresů Dunajská Streda a Komárno, došlo k nárůstu koncentrace slovenských Maďarů do těchto okresů. Zatímco roku 1991 v těchto okresech žilo necelých 31 % Maďarů na Slovensku, v roce 2001 tento podíl přesáhl 32 %. Z toho vyplývá, že v ostatních jihoslovenských okresech, ale i ve zbytku Slovenska je úbytek Maďarů intenzivnější.

Co se týká vztahu československého státu a Maďarů, za první republiky měli Maďaři mnohem více menšinových práv než jejich soukmenovci v jiných státech. Např. maďarština směla být používána v úředním styku v okresech s více jak 20% podílem Maďarů a byla také výcvikovým jazykem vojska. Na druhé straně ale nepanovala mezi Maďary a československým státem důvěra, např. okresy byly vymezovány tak, aby v nich podíl Maďarů nepřesáhl 20 % (Hunčík 1999). Po druhé světové válce byli Maďaři obviněni ze zrady Československa a počítalo se s jejich odsunem do Maďarska. Vedle toho vznikl program reslovakizace a o slovenských Maďarech se začalo hovořit jako o Slovácích, kteří se pomadžarštili a zapomněli na své slovenské kořeny. Programu se účastnila většina Maďarů, aby si zachránila svou existenci (Harris 2003). K odsunu nakonec nedošlo, neboť Spojené státy americké a Spojené království byly proti. Československo a Maďarsko si vyměnily zhruba jen 70 000 obyvatel, dalších 40 000 Maďarů bylo nuceno opustit Československo a dalších cca 45 000 Maďarů bylo přesídleno do Sudet (Hunčík 1999). Po roce 1948 bylo Maďarům obnoveno občanství a je ukončena nacionalistická a vůči Maďarům restriktivní politika. Úloha péče o menšiny je přidělena státu, menšiny samy však neměly možnost řídit svůj život a neměly legalizováno právo na užívání svého jazyka. Na konci 80. let 20. století se slovenští Maďaři účastnili československého disentu a volali po vyřešení práv menšiny (např. kritika zavírání maďarských škol a nevzdělávání maďarských pedagogů). Na jaře 1990 se výrazně rozvíjí slovenský protimaďarský nacionalismus a i slovenská politická hnutí přejímají jeho rétoriku. Rozvíjí se však i nacionalismus slovenských Maďarů. V první porevoluční slovenské vládě následně zasedlo i maďarské politické hnutí.

Skoro celá 90. léta 20. století jsou na Slovensku poznamenána Mečiarovou nacionalistickou politikou a restriktivními kroky vůči Maďarům. Příklady představují zavedení zákona o slovenštině jako o státním jazyku závazném pro celé území Slovenska, provedení reformy mající negativní vliv na podporu kultury menšin, neúspěšné snahy o posílení vzdělávání ve slovenštině v maďarských školách či zavádění etnických kvót při místních volbách. Roku 1996 byla provedena administrativní reforma vymezující správní jednotky v neprospěch Maďarů. Zejména kraje jsou vymezené tak, aby rozdělovaly maďarské etnické území. Pozoruhodně vymezené jsou i některé okresy (např. Rožňava, Rimavská Sobota, Revúca). Mají podlouhlý tvar a zasahují od maďarských hranic hluboko do vnitrozemí. Po roce 1998 nastoupila Dzurindova demokratická vláda, ve které zasedla i maďarská menšina. Bylo zlepšeno zacházení s menšinami. Jako příklad poslouží vydávání dvojjazyčných vysvědčení na neslovenských školách, zřízení výborů zabývajících se menšinami a lidskými právy, přizvání zástupců jednotlivých menšin do vládních orgánů apod. Byl přijat zákon o jazyku menšin, který reguluje zákon o státním jazyku. V oblasti úředního styku umožňuje menšinám používat jejich jazyk v případě, že tvoří alespoň 20 % obyvatel příslušné obce. Vedle Maďarů se tedy zákon

vztahuje i na Ukrajince a Rusíny. Maďarská politická hnutí však volají po vytvoření výlučně maďarského (Komárňanského) kraje, úpravách ústavy (ta zmiňuje Slováky jako exkluzivní majitele Slovenska), samosprávě v záležitostech menšiny a po vyšší vzdělanosti učitelů, duchovních a dalších veřejně činných osob působících v jazyce menšiny. Veškeré tyto požadavky však byly zamítnuty slovenským parlamentem. Na druhé straně ale např. byla založena maďarská univerzita v Komárně.

Obecně můžeme říci, že pokud na Slovensku nevládnou nacionalisté, maďarská menšina se účastní vlády a převládají v ní liberální, kooperativní postoje. Pokud je u moci nacionalistická vláda, maďarská menšina je v opozici a klade důraz na své národní zájmy (Hunčík 1999). Dále je podle Friče (1999) nutno zdůraznit, že na jižním Slovensku se oba dva národy obávají asimilace ze strany toho druhého a vzájemně se obviňují z rozpínavosti a nepřiměřenosti požadavků. V obou komunitách dochází k volání po tvrdším prosazování národních zájmů a odporu vůči požadavkům z druhé strany. Obě strany vidí jen své problémy a neakceptují návrhy druhých. Přijde-li někdo se snahou o vyřešení konfliktu, dojde spíše k jeho eskalaci – „status quo je zřejmě akceptovatelnější než změny...“ (P. Frič 1999, s. 224). K tomuto Frič (1999) ještě dodává, že místní obyvatelé jižního Slovenska (Slováci i Maďaři) nestojí o to, aby jejich rozporů využíval někdo z vnějšku. Zejména politici by totiž byli schopni oba národy mobilizovat, což by mohlo rezultovat balkanizací jižního Slovenska. Místní Slováci a Maďaři mají svorně strach z násilností.

I samo Maďarsko se snaží o zlepšení postavení maďarských menšin v sousedních zemích. Roku 1996 podepsalo smlouvy s Rumunskem a Slovenskem upravující postavení maďarských menšin na principu garance práv na vzdělání v maďarštině, garance politických práv Maďarů a ochrany maďarské kultury a jazyka. Smlouva vylepšila vztahy mezi Rumunskem a Maďarskem, zatímco vztahy mezi Slovenskem a Maďarskem zůstávaly zhoršené. Roku 2002 pak nabyl platnosti maďarský zákon o právním postavení Maďarů v sousedních zemích (na Slovensku zván *krajanský zákon*). Tento zákon způsobil politický poprask na Slovensku a v Rumunsku. Zákon říká, že Maďaři žijící v zahraničí jsou integrální součástí maďarského národa. V zemích, kde žijí (na Slovensku, v Rumunsku, Srbsku, Chorvatsku, Slovinsku a na Ukrajině), je cílem Maďarska prosazovat a chránit jejich blaho a vědomí jejich národní identity. Maďarští konzervativci, kteří jsou původními autory zákona, se totiž obávali, že socialistický internacionalismus narušil národní uvědomění Maďarů v sousedních zemích (Chiva 2006). Zákon se vztahuje na osoby, které nedobrovolně přišly o maďarské občanství v důsledku dohody z Trianonu po 1. světové válce a osoby, které nemají povolení k trvalému pobytu v Maďarsku. Tito lidé mají právo na výhody a pomoc v Maďarsku stejně jako na území země, v níž žijí. Musí se akorát prokázat dokladem o maďarské národnosti. Ten měly původně vydávat maďarské národní organizace v příslušných zemích. Tato pasáž byla nejvíce kritizována Slovenskem. Podle něho zákon mohl jednak poškodit Slováky v maďarských oblastech na Slovensku, a jednak narušit státní suverenitu Slovenska. Vydávání dokladů totožnosti pro slovenské občany jinou zemí je totiž narušením suverenity Slovenska. Účelem zákona bylo zejména upravit postavení Maďarů v zahraničí před vstupem Maďarska do Evropské unie a postavit na roveň práva Maďarů v Maďarsku a Maďarů v zahraničí

ve sférách kultury a zaměstnání. Harris (2003) maďarský krajanský zákon komentuje tím, že Maďarsko není nadále připraveno akceptovat skutečnost, že jeho etnický příbuzný může být občanem jiného státu. Dále dodává, že v ústavě zakotvená práva garantující maďarské kvazi-občanství příslušníkům maďarských menšin jistě historické křivdy a zhoršují vztahy se sousedy. Kritizuje i Slovensko, neboť nahlíží na všechny pokusy Maďarska vztahující se k zaopatření maďarské menšiny s nedůvěrou a nepřátelstvím. Slovensko reaguje defenzivně a jeho historické zkušenosti se promítají do jeho současné politiky.

3.4 Sovětská národnostní politika a její postsovětské implikace

Sovětská národnostní politika obdařila prakticky každý národ určitým stupněm autonomie a vzniklý teritoriální útvar byl v naprosté většině případů pojmenován po příslušném hlavním – tzv. titulárním – národu. Ostatní národy pak v dané jednotce byly netitulární. V případě smíšeného osídlení dostával přednost menší národ. Výsledkem byla celá hierarchie etnických útvarů – na nejvyšším místě republiky, následovaly autonomní republiky, autonomní oblasti a na posledním místě autonomní okruhy. Štědrost sovětské národnostní politiky v udělování autonomií spočívala v představě, že udělení autonomie určité entitě a její prohlášení národem způsobí její odklon od myšlenky nacionalismu. Podle sovětských teoretiků se pak daná entita stane loajální Sovětskému svazu, zapojí se do mezinárodního dělnického hnutí a soustředí se na třídní boj. V rámci této hierarchie zejména sovětské republiky měly řadu atributů nezávislých států, jako např. vlastní vládu, ústavu, hymnu, vlajku, znak, nenarušitelné hranice apod. Měly i právo na secesi. S ní však musely souhlasit dvě třetiny Nejvyššího sovětu, což bylo v praxi nemožné. Dále se praxe odlišovala i v tom, že Moskva se snažila omezovat jejich suverenitu. To spočívalo v nekongruenci republikových a etnických hranic, v podřízení republikových komunistických stran Komunistické straně Sovětského svazu a v imigraci Rusů. I přes proklamování federace byl tedy Sovětský svaz silně centralizovaný stát.

Etnickým jádrem Sovětského svazu byli Rusové. Tvořili zhruba 50 % jeho obyvatelstva a ruština byla lingua franca Sovětského svazu. Rusové navíc chápali Sovětský svaz jako svůj národní stát a vyzdvihovali svou úlohu v něm. Neměli totiž své republikové stranické, kulturní aj. instituce; patřili jim instituce celosovětské. To implikovalo nepřátelství ostatních národů vůči nim. Vedle marxismu byl hlavní ideologií Sovětského svazu internacionalismus. Jeho cílem bylo asimilovat odlišné národy v univerzálního sovětského člověka a přinutit je přijmout univerzální sovětskou kulturu, derivát kultury ruské. Dostál (1993, 1996) rozlišuje dvě části tohoto procesu – sbližování (*sbliženie*) a splývání (*slijanie*). Sbližováním rozumí vzájemnou znalost kultury a jazyka sovětských národů, splýváním neboli asimilací pak identifikaci jednotlivců a skupin s ostatními kulturami a jazyky. V rámci splývání (asimilace) Dostál (1993, 1996) a Baar (2005) rozlišují dvě komponenty – rusianizaci a rusifikaci. Rusianizací chápou kontakt s Rusy a jejich kulturou a jazykem, resp. že neruské národy přijmou ruštinu jako svůj druhý jazyk. Rusifikací rozumí identifikaci neruských národů s ruským jazykem a kulturou, tedy že přestanou používat svůj rodný jazyk a primárně budou používat ruštinu. Hlavním nástrojem asimilace bylo školství, každý sovětský člověk bez ohledu na jeho mateřský jazyk

musel ovládat ruštinu. Výsledkem sovětské asimilační politiky je asymetrický bilingvismus (Smith 1998) – viz tab. 3. Ten znamená, že příslušníci neruských národů v zájmu své vzestupné sociální mobility se učili a následně hovořili rusky. Naopak ruští imigranti neměli žádný stimul učit se jazyku titulárního národa.

Tab. 3 – Jazykové vědomosti Rusů a titulárních národů Pobaltí a Moldavska roku 1989 (v %)

Republika	Příslušníci titulárního národa, jejichž rodný jazyk není národní jazyk	Příslušníci titulárního národa, jejichž rodný jazyk je ruština	Příslušníci titulárního národa ovládající ruštinu	Rusové ovládající jazyk titulárního národa
Estonsko	1,06	1,05	33,57	13,69
Litva	0,41	0,26	37,36	33,45
Lotyšsko	2,63	2,57	65,72	21,12
Moldavsko	4,58	4,31	53,27	11,22

Zdroj: G. Smith (1998), tab. 2.1, s. 36; na základě sovětského sčítání lidu 1989

Vedle toho bylo cílem sovětského školství vymazat národní povědomí, pokud šlo proti zájmům Sovětského svazu, resp. jej vhodně upravit, aby zájmům Sovětského svazu vyhovovalo (Inder Singh 1995). Ač k rusianizaci neruských etnik pozvolna docházelo, rusifikace ve formě asimilace, navzdory snahám, se ukázala nereálnou (Baar 2005, Dostál 1993, 1996). V řadě republik totiž panovalo silné národní vědomí (např. v Pobaltí, na Ukrajině, v Arménii, Gruzii). Požadavky tamějších titulárních národů na ochranu jejich kultury v 80. letech 20. století následně rezultovaly rozpadem Sovětského svazu. Inder Singh (1995) však dále dodává, že určitá kulturní diverzita v rámci Sovětského svazu byla tolerována. Moskva ji částečně chápala jako nutnost, neboť mohla využít její potenciál při uplatňování svých vlastních zájmů. Příkladem mohou být využití velkoruského nacionalismu na podporu Sovětského svazu nebo dlouhodobé využívání sporů mezi národy Zakavkazska.

S rusianizací souvisel i sovětský model vnitřní kolonizace (Dostál 1996). Jejím cílem bylo omezit rozdělení území Sovětského svazu podle etnických linií a zintenzivnit proces asimilace. Aplikace tohoto modelu tkvěla v imigraci Rusů do neruských republik. Nejintenzivnější byla vnitřní kolonizace v meziválečném období a v 50. letech 20. století. Vnitřní kolonizace se pak projevovala i ve správě jednotlivých republik. Prvním tajemníkem republikových ústředních výborů komunistických stran byl příslušník titulárního národa, druhým tajemníkem pak Rus, který byl napojen na Komunistickou stranu Sovětského svazu. Cílem druhého (ruského) tajemníka bylo neutralizovat tajemníka prvního. Díky rusianizaci prostřednictvím vnitřní kolonizace je naprostá většina bývalých sovětských republik mnohoetnickými útvary, resp. vytváří národní státy s výraznou příměsí jiných etnik. Vnitřní kolonizace přispěla podle Dostála (1996) k udržení etnického vědomí neruských národů. Tyto národy si totiž uvědomovaly etnickou (mezirepublikovou) dělbu práce, resp. své ekonomické vykořisťování centrem, které bylo ovládáno Rusy. Imigrace Rusů a skutečnost, že příslušníci titulárního národa zastávají nižší pozice než Rusové, předčívala kterékoli jiné problémy republiky. S modernizací pak docházelo k tomu, že příslušníci titulárního národa a Rusové soupeřili o stejné ekonomické zdroje. Lepších příležitostí se samozřejmě dostávalo Rusům a nikoli titulárním národům

v jednotlivých republikách. Výsledkem byl rozvoj etnické solidarity titulárního národa, udržování jeho národního vědomí a odpor vůči centru. Vedle toho docházelo i k soutěži mezi jednotlivými republikami s odlišnými politickými, hospodářskými a kulturními zájmy. Dostál (1996) uzavírá tvrzením, že etnicita se tak stávala důležitou složkou politické mobilizace – rozpad Sovětského svazu proto Dostál (1993, 1999) vysvětluje modelem etnické soutěže.

Ve spojitosti s glasností a perestrojkou došlo v jednotlivých republikách k otevřenému rozvoji nacionalismu. Díky glasnosti se totiž mohlo otevřeně hovořit o sociálních a ekonomických problémech a nedávných historických křivdách. Neruské národy si totiž uvědomily, že v důsledku sovětské politiky a modernizace (Dostál 1996) se nachází v demografickém, lingvistickém či kulturním nebezpečí. Národní hnutí tedy ve všech republikách zpočátku volalo po ochraně a renesanci kultury titulárního národa a po nezávislosti jeho vzdělávacích institucí. Perestrojka, tj. pokus o přestavbu sovětského hospodářství, s sebou přinesla soutěž jednotlivých republik majících odlišné hospodářské a politické zájmy o umístování investic. To dále vyvrcholilo požadavky republik na fiskální autonomii a převod vlastnictví podniků ze sovětského státu na jednotlivé republiky. Zatímco v některých republikách národní hnutí dlouhodobě setrvalo v první – kulturní – fázi, v Pobaltí, Gruzii a Arménii rychle prošlo druhou – ekonomickou – fází a získalo secesionistickou podobu. Nacionalismus neruských sovětských národů měl podobu exkluzivního nacionalismu vázaného k území (republice, autonomní republice atd.) (Dostál 1993, 1996, 1999). To danému titulárnímu národu dodávalo pocit exkluzivity. Jednotlivé národy tedy podporovaly své představitele při volbách do Shromáždění lidových zástupců a jednak podporovaly vznikající opoziční národní hnutí, tzv. lidové fronty. V reakci na to vznikala jako protiváha i hnutí ruských přistěhovalců (např. v Pobaltí či Moldavsku), přičemž tato hnutí byla spojena s federální komunistickou nomenklaturou. Nacionalismus neruských národů pak vyvrcholil volbami roku 1990 konanými na republikové úrovni. Většina neruských národů si do svého čela zvolila představitele nacionalistické opozice, tedy lidové fronty. Lidové fronty pak na etnoteritoriálním základě proklamovaly suverenitu a následně nezávislost republik. V některých případech však republiková komunistická nomenklatura, aby si nadále udržela moc, přijala nacionalistické myšlenky za své.

Aby Moskva zabránila rozpadu Sovětského svazu, vypracovala kompromisní federální smlouvu. Podle ní by republiky měly širokou autonomii a samy určily, které pravomoci by delegovaly centru a které republikové zákony byly nadřazeny zákonům federálním. Posledním hřebíčkem do rakve Sovětského svazu byl pokus konzervativních komunistů o puč v srpnu roku 1991. Ten způsobil následnou nechuť jednotlivých republik setrávat v Sovětském svazu a jeho beznadějný rozklad (Smith 1998). Díky rozdmýchávání nacionalistických vášní Moskvou ve snaze o zamezení nezávislosti jednotlivých republik vzniklo několik separatistických kvazistátních útvarů, jejichž osud není dodnes vyřešen (Abcházie, Jižní Osetie, Náhorní Karabach, Podněstersko). Jako hlavní příčinu rozpadu Sovětského svazu Dostál (1996) nechápe etnická secesionistická hnutí, nýbrž ztrátu legitimacy sovětského systému v důsledku jeho ekonomických chyb a křivd v rámci mezirepublikové dělby práce. K tomu dodává, že secesionistická etnonacionální hnutí republik na západě Sovětského svazu mohou být viděna

ve spojitosti se socioekonomickou transformací. Titulární národy těchto republik se totiž obávaly, že nedojde k jejich inkorporaci do západoevropských struktur a že u nich zavládnou podmínky podobné třetímu světu.

Tab. 4 – Rusové v postsovětském prostoru

Země/skupina zemí	Rok 1989		Roky 1999/2004	
	počet v milionech	podíl na obyv. %	počet v milionech	podíl na obyv. %
Ruská federace	119,87	81,5	116,04	79,9
Ukrajina	11,42	22,1	8,33	17,3
Bělorusko	1,35	13,2	1,14	11,4
Moldavsko	0,56	13,0	0,37	9,2
Pobaltí	1,73	21,8	1,23	17,3
Zakavkazsko	0,76	5,8	0,23	1,5
Střední Asie	9,53	29,3	5,91	10,5
býv. SSSR celkem bez Ruska	25,35	18,2	17,21	12,3
býv. SSSR celkem	145,22	50,7	133,25	47,1

Zdroj: Šlachta (2007), s. 47

Rozpad Sovětského svazu zanechal za hranicemi Ruska 25 milionů Rusů, tj. 18 % všech Rusů bývalého Sovětského svazu – viz tab. 4. Ti jsou produktem socialistického internacionalismu a asimilačních politik Moskvy. Jejich osud je důležitým prvkem zahraniční politiky Ruska. Zacházení s ruskou menšinou je tedy kamenem úrazu ve vztazích mezi některými republikami (zejména pobaltskými) a Ruskem. Na Rusy je totiž v neruských republikách nahlíženo jako na okupanty a kolonizátory a jsou vnímáni jako neloajální. V neruských nástupnických státech Sovětského svazu je totiž rozšířeno vědomí, „... že titulární národ je jediným legitimním národem v rámci politického prostoru, jenž sdílí s ostatními etnickými skupinami...“ (G. Smith 1998, s. 74). Proto je logické, že se takový národ snaží o svou jazykovou, kulturní, demografickou, ekonomickou a politickou hegemonii. Tu musí jeho stát zajišťovat a chránit. Toto Smith (1998) zve jako nacionalizující se státy (*nationalising states*). Vhodným příkladem mohou být Lotyšsko a Estonsko, kde je udělení občanství podmíněno znalostí lotyštiny, resp. estonštiny. Stát totiž očekává, že všichni jeho občané budou tomuto jazyku rozumět a používat jej. Nacionalizující se režimy se podle Smitha (1998) vyznačují třemi prvky – (i) desovětizací, (ii) rozdělením obyvatelstva na titulární národ a Rusy, (iii) kulturní standardizací.

Desovětizace znamená odstranění sovětských symbolů a institucí z politického, sociálního a kulturního života nových států. Jsou nahrazeny novými symboly národními. Nové národní elity se snaží distancovat svoji zemi od sovětské éry. Na Rusy je nahlíženo jako na cizí koloniální prvek (*colonial other*) a na Rusko jako na nedůvěryhodný neoimperiální stát. Toto souvisí s rozdělením obyvatelstva na titulární národ a Rusy podle dichotomie „my versus oni“, resp. kolonizovaný vs. kolonista či autochtonní vs. alochtonní populace. Rusové jsou chápáni jako nedůvěryhodná pátá kolona. Oficiální doktrínou je oslavování období prvních republik a negativní vnímání sovětské okupace. Kulturní standardizací se rozumí homogenizace politického, ekonomického a sociálního života a vzdělávací soustavy takovým způsobem, aby zajišťovaly dominanci kultury titulárního národa. Součástí kulturní standardizace je

i odstranění asymetrického bilingvismu. Naopak podle Kolossova (1999) by měl postsovětský stát fungovat jako pojítko mezi příslušníky titulárního národa a příslušníky etnických menšin. Ti by spolu měli vytvářet jeden politický národ. Z toho podle něj vyplývá, že by politická reprezentace příslušných států neměla podporovat pouze jeden titulární národ.

Částečně výsledkem těchto politik je, že počet Rusů za hranicemi Ruska klesl mezi posledním sovětským sčítáním roku 1989 a sčítáními provedenými jednotlivými republikami na přelomu tisíciletí o 8 milionů. Podle censů provedených v jednotlivých republikách mezi roky 1999 a 2004 se tedy mimo Rusko nacházelo 17 milionů Rusů (tj. 13 % všech Rusů bývalého Sovětského svazu). Příčinami poklesu jsou jednak emigrace zpět do Ruska a jednak i katastrofální demografický vývoj ruského národa.

3.5 Rusko, Rusové a etnické dichotomie v postsovětské Evropě

Po teoretickém zarámování zhodnotíme etnickou strukturu bývalých sovětských republik. V Ruské federaci tvořili Rusové roku 1989 81,5 % obyvatel; roku 2002 jejich podíl klesl na necelých 80 %. V absolutním vyjádření poklesl v intercensálním období počet Rusů v Ruské federaci o téměř 4 miliony. Úbytkovou tendenci vykazují i další křesťanské národy Ruska (např. Čuvaši, Mordvini, Marijci, Udmurti), a to v důsledku záporného přirozeného přírůstku a stárnutí jejich populace. Naopak muslimské národy se vyznačují silným populačním růstem a zvyšováním jejich absolutního počtu i podílu na celkovém obyvatelstvu Ruska. Toto je zejména doménou národů Kavkazu (Čečenů, Avarů, Dargů aj.) díky jejich tradičnímu způsobu života. Ve spojitosti s tím však Baar (2005) upozorňuje, že přirozený přírůstek muslimských národů Ruska je nízký při komparaci s demografickou vitalitou jiných muslimských národů. Proto podle něj sice můžeme očekávat vzestup absolutního i relativního počtu muslimských národů v Rusku, tento vzestup však bude velmi mírný. Rusové podle Baara (2005) zůstanou i nadále dominantním etnikem a jejich podíl na obyvatelstvu federace bude oscilovat kolem 80 %. Dále je na první pohled velice překvapivá značná redukce ukrajinské a běloruské populace v Rusku. V souvislosti se vznikem nezávislé Ukrajiny a Běloruska se řada Ukrajinců a Bělorusů odstěhovala do svých republik. Nemałym stimulem pro jejich emigraci byl i úpadek průmyslu na Dálném severu a zrušení jeho sociálních výhod. Naopak díky špatné hospodářské situaci a ozbrojeným konfliktům v Zakavkazsku se do Ruska přistěhovalo velké množství Ázerů, Arménů a Gruzínů. Velká část z nich se soustřeďuje v ruských subjektech Jižního federálního okruhu (Nazarova 2007, O'Loughlin et al. 2007a, Radvanyi, Muduyev 2007).

Tab. 5 – Etnické složení obyvatelstva Ruské federace

Etnikum	Rok 1989		Rok 2002	
	počet v tisících	podíl na obyv. %	počet v tisících	podíl na obyv. %
Rusové	119 866	81,5	115 889	79,8
Tataři	5 522	3,8	5 555	3,8
Ukrajinci	4 363	3,0	2 943	2,0
Baškirové	1 345	0,9	1 673	1,2
Čuvaši	1 774	1,2	1 637	1,1
Čečenové	899	0,6	1 360	0,9

Etnikum	Rok 1989		Rok 2002	
	počet v tisících	podíl na obyv. %	počet v tisících	podíl na obyv. %
Arméni	532	0,4	1 130	0,8
Mordvini	1 073	0,7	843	0,6
Avarové	544	0,4	814	0,6
Bělorusové	1 206	0,8	808	0,6
Ostatní	9 898	6,7	12 515	8,6
Rusko celkem	147 022	100,0	145 167	100,0

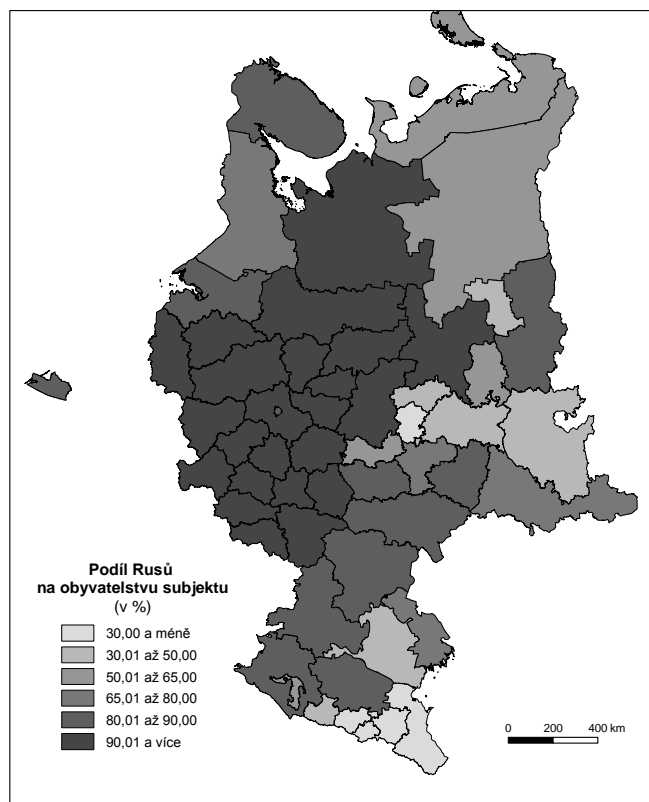
Zdroje: Norsk Utenrikspolitisk Institutt – Centre for Russian Studies' Database; Federal'naja služba gosudarstvennoj statistiki – Vserossijskaja perepis' naselenija 2002 goda

Při rozpadu Sovětského svazu nebyly autonomní republiky a autonomní oblasti v rámci Ruské federace chápány jako suverénní entity, ač se většina z nich prohlašovala republikami a proklamovala suverenitu. Podle Baara (2005) a Dostála (1996) nebyla jejich cílem nezávislost, ale hlavně posílení kulturní autonomie, zvýšení významu jazyka titulárních národů, zřízení vzdělávacích institucí odpovídajících kultuře daného národa a revize hranic. Navíc díky rusianizaci většina příslušníků neruských národů hovoří rusky a v řadě republik převažují Rusové. Proto jsou úředními jazyky v etnických republikách ruština a jazyk titulárního národa. Jen v Čečensku je úředním jazykem pouze čečenština (Smith 1998). Ve spojitosti s rusianizací a rusifikací etnických republik Smith (1998) hovoří o lingvistickém kolonialismu. Podle něj je správné, aby se Rusové naučili ovládat jazyk titulárních národů v republikách, navzdory tomu, že ruština je jazykem federální komunikace. Dalšími požadavky etnických útvarů byly fiskální autonomie a autonomie v rozhodování o užití nerostných surovin. Smith (1998) tedy hovoří o refederalizaci Ruska, tj. o změně uspořádání relací mezi Moskvou a jednotlivými republikami. Současný federální systém Ruska lze tudíž nazvat asymetrickým federalismem, kdy republiky mají více pravomocí a vyšší moc než ostatní subjekty Ruské federace. Je výsledkem snah republik po suverenitě a snah Ruska po udržení jeho teritoriální integrity (Baar 2005, Smith 1998). Jedinými autonomními republikami, které byly inspirovány pobaltským modelem a proklamovaly nezávislost, byly Tatarstán a Čečensko. Případ Tatarstánu byl vyřešen mírovou cestou. Republika získala rozsáhlé pravomoci a řadu výjimek. Prakticky jde o konfederativní uspořádání mezi Moskvou a Kazaní (Smith 1998). V Čečensku naopak dvakrát zasahovala federální vojska. Secesionistické tendence měl i Baškortostán; ty byly uklidněny přidělením širších pravomocí v rámci federace. Dalšími příklady národních hnutí v etnických republikách mohou být oddělení Inguška od Čečenska, volání po rozdělení kavkazských dvouetnických republik či snahy po parcelaci Dagestánu na etnické republiky.

Během rozpadu Sovětského svazu se Rusové v etnických republikách Ruské federace obávali, aby se nestali občany druhé kategorie. Navzdory tomu, že ve většině etnických republik mají většinu Rusové, snažily se národní elity o hegemonii titulárního národa. Aby Moskva zabránila secesionistickým snahám republik, snažila se elitám vyhovět. Baar (2005) a Smith (1998) zdůrazňují, že etnické republiky Ruské federace jsou primárně organizovány na územím principu, nikoli na principu etnickém. Měly by tedy být útvarem všech obyvatelů, kteří v nich žijí, bez ohledu na jejich etnicitu. Ani samy etnické republiky odtržení od Ruska nechťejí, neboť si uvědomují svou ekonomickou neživotnost (Smith 1998). Ruského ekonomického průměru (podle HDP na obyvatele) dosahují akorát Tatarstán,

Baškortostán, Karélie a sibiřská Sacha. Ostatní etnické republiky úrovní svého hospodářství připomínají rozvojové země (Baar 2005). Ekonomické zaostávání etnických útvarů je podle Baara (2005) v současnosti velký problém Ruské federace.

Obr. 8 – Etnická struktura subjektů Ruské federace roku 2002

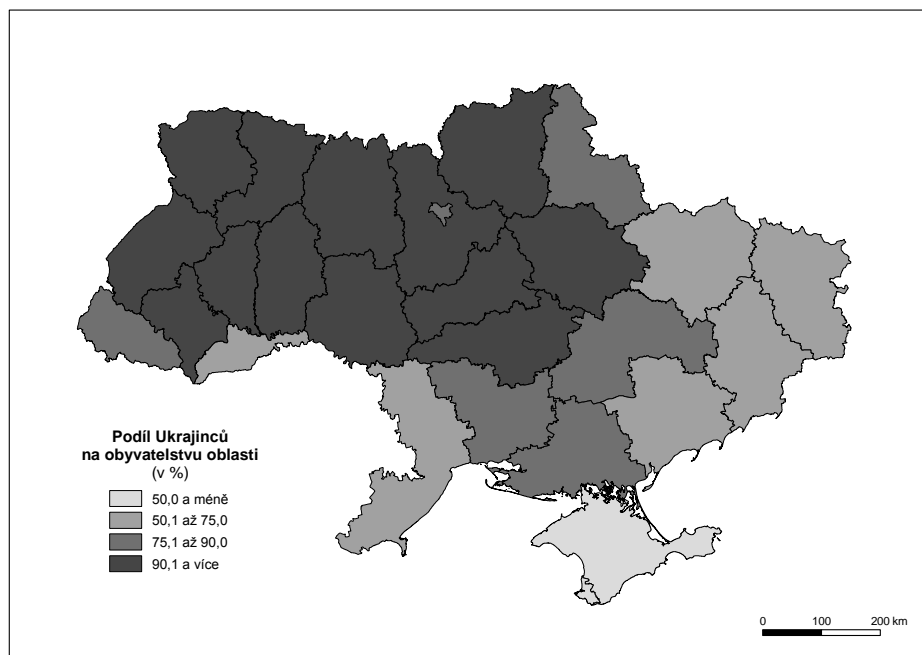
Zdroj: Federální služba gosudarstvennoj statistiki

V evropské a kavkazské části Ruské federace nalezneme 17 etnických útvarů (pokud Čečensko z technických důvodů sloučíme s Ingušskem). V dalších analýzách je jako s etnickým útvarem zacházeno i s Orenburskou oblastí. Tato oblast má početnou turkickou populaci, neboť po část meziválečného období byl Orenburg hlavním městem kazašského autonomního etnického útvaru. Bezprostředně po rozpadu Sovětského svazu uvažovali tatarští a baškirští nacionalisté a vůdci turkických národů Orenburské oblasti o spojení do jednotného turkického útvaru. Toho se obávala orenburská nomenklatura a aby tyto snahy překazila, proklamovala multietnický a multireligiózní charakter oblasti. Oblast má velký geopolitický význam, neboť odděluje turcké národy Povolží od území Kazachstánu. Vytváří také úzké pojítko mezi evropskými a sibiřskými ruskými subjekty federace (Baar 2005). V 9 etnických útvarech převládala titulární etnika nad Rusy, v 8 útvarech pak Rusové nad titulárními etniky. Nejvyšší zastoupení titulárních etnik vykazují hlavně kavkazské republiky – k roku 2002 nejvíce Dagestán (90 %), Čečensko s Ingušskem (89 %), Kabardsko-Balkarsko (67 %) a Severní Osetie (63 %). Situace na severních svazích Kavkazu bude podrobněji charakterizována v podkapitole 3.6 Národy Kavkazu. Naopak nejnižší zastoupení titulárních etnik v populaci vykazují etnické útvary na severu Ruské federace – roku 2002 nejméně Karélie (9 %), Něnecký autonomní okruh (19 %) a Komi (25 %) – a útvary v Povolží – roku 2002 nejméně Udmurtsko (29 %),

Baškortostán (30 %) a Mordvinsko (32 %). V období mezi roky 1989 a 2002 v 11 útvarech došlo ke vzestupu relativní velikosti titulárního národa a poklesu podílu Rusů. Patří sem všechny kavkazské republiky, Kalmycko, Tatarstán, Baškortostán, Komipermjacký autonomní okruh a Něnecký autonomní okruh. Ve třech útvarech (Udmurtsko, Komi, Karélie) pak došlo ke vzestupu podílu Rusů v populaci na úkor titulárního národa; v dalších třech útvarech (Marijsko, Čuvašsko, Mordvinsko) pak k poklesu relativní velikosti titulárního etnika i Rusů.

Co se týká ruských oblastí a krajů, nejvyšší podíl Rusů v populaci vykazují oblasti, které se zhruba rozkládají na území středověkého Moskevského velkoknížectví. V těchto subjektech tvoří Rusové více jak 90 % populace. V ostatních ruských oblastech a krajích, které se nachází mimo historické jádro ruského státu a které byly během historie postupně Ruskem dobývány a kolonizovány, tvoří Rusové zhruba 80 až 90 % obyvatelstva a zbytek tvoří příslušníci neruských národů z okolních etnických útvarů. Jádrové oblasti ruského státu – tj. střední a severozápadní Rusko – jsou postiženy hlubokou demografickou depresí, která se stárnutím jejich populace nadále neustále zhoršuje (Baar 2005). Vyznačují se poklesem absolutního i relativního množství Rusů a růstem zastoupení příslušníků ostatních národů. Vzestupem relativního množství Rusů, ač jejich absolutní počty dramaticky klesají, se vyznačovala většina útvarů na severu Ruska. Tyto regiony jsou totiž postiženy masovým odlivem populace v důsledku úpadku zdejšího průmyslu a s tím spojeným koncem sociálních výhod. Vzestup relativních počtů Rusů v těchto oblastech lze vysvětlit odchodem ukrajinských a běloruských pracovníků.

Obr. 9 – Etnická struktura oblastí Ukrajiny roku 2001

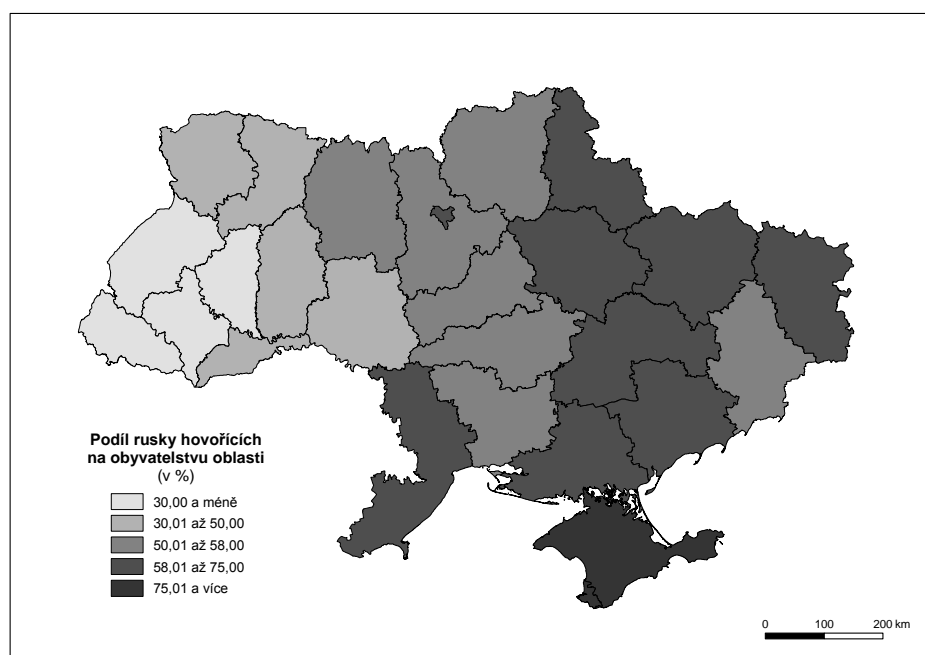

Zdroj: Deržavnyj komitet statystiky Ukrajiny

V případě Ukrajiny byl na základě censu roku 2001 poměr Ukrajinců a Rusů zhruba 78 % ku 17 %, zatímco roku 1989 byl 73 % ku 22 %. Na základě výsledků sčítání lidu převažují na západě Ukrajiny (tj. „tradiční“ historická Ukrajina) obyvatelé hlásící se k ukrajinské

národnosti. Podíl Ukrajinců je v západoukrajinských oblastech 90% a vyšší. Naopak na východě a jihu Ukrajiny – v oblastech dobytých na Krymském chanátu za panování ruské carevny Kateřiny II. Veliké – převažují obyvatelé hlásící se k ruské národnosti. Řada západních autorů (např. Huntington 2001) na základě těchto dat upozorňuje na etnické či civilizační rozdělení země – na ukrajinský západ a ruský východ. Tomu však odporují např. Pirie (1996) nebo Wilson (2002). Podle nich na východě a jihu Ukrajiny má mnoho lidí dvě národní identity nebo se transformuje z jednoho národa do druhého. Podle Pirieho (1996) je etnická identifikace ukrajinských Rusů většinou slabá, neboť v jedněch studiích se hlásí k Rusům, v jiných naopak k Ukrajincům. Ukrajínští Rusové se ponejvíce identifikují s bývalým Sovětským svazem, svým regionem nebo svým městem než se svou etnickou příslušností. Wilson (2002) kritizuje i jazykové hledisko při určování národnosti na Ukrajině, neboť ukrajinsky hovořící Ukrajinci tvoří 41 % obyvatel republiky, rusky hovořící Ukrajinci 32 % a rusky hovořící Rusové 21 %; ukrajinofonní obyvatelstvo je tedy v menšině.

Obr. 10 – Lingvistická struktura obyvatelstva oblastí Ukrajiny roku 2001

Zdroj: Deržavnyj komitet statystyky Ukrainy

Dále pak na základě všeuukrajinských sociologických studií z let 1993 a 1994 tvrdí, že 57 % populace Ukrajiny se cítilo exkluzivně jako Ukrajinci a 11 % exkluzivně jako Rusové; zbývajících 27 % se prohlašovalo za Ukrajince a Rusy a zároveň. Vedle starých pamětníků Sovětského svazu, kteří se nejčastěji identifikují jako Sověti, tvoří problematickou skupinu zejména osoby ze smíšených ukrajinsko-ruských manželství. Manželský pár ani jejich potomci nejsou schopni přesně definovat a vybrat si svoji etnickou identitu. S tím se snoubí, že nelze podle etnického klíče rozlišovat členy rodiny pomocí dichotomie „my a oni“. Člověk ze smíšeného manželství si tedy podle Pirieho (1996) může vybrat ze čtyř možností:

a) jedna silně vyjadřovaná identita,

- b) duální identita se silným vyjadřováním obou identit a bezproblémovým fungováním v obou kulturách,
- c) etnický nihilismus, tj. ambivalentní vztah mezi dvěma identitami a váhání, ke které identitě se přiklonit – výsledkem je nepřiklonění ani k jedné identitě,
- d) snaha o sloučení dvou identit v jednu zastřešující – panetnickou – identitu, která může být někdy velice silná (např. Sovět, identita analogická Jugoslávci na přelomu 70. a 80. let).

Pirie (1996) zdůrazňuje zejména tzv. etnický nihilismus. Dominance ruštiny na východě a jihu Ukrajiny, která prakticky měla přivést své mluvčí blíže k ruskému kulturnímu okruhu, nevedla k rusifikaci, nýbrž ke lhostejnosti v oblasti etnické afilace. Wilson (2002) však podotýká, že obyvatelé jihu a východu Ukrajiny chápou ukrajinskou kulturu jako rurální a nižší. Preferují kulturu ruskou, rozuměnou jako urbánní a vyšší. Příčinami byly zejména již zmiňované velmi hojné meziethnické sňatky (mnohde až polovina všech manželství) a vliv okolního kulturního prostředí. Většina lidí na východě a jihu Ukrajiny tedy neví, k jakému národu a k jaké kultuře (ruské nebo ukrajinské) se má přiklonit a tak se přiklání k oběma. V těchto oblastech tedy nemůžeme etnickou afilaci úzce chápat jako striktní a definitivní. Podle P. S. Pirieho (1996, s. 1088) „... tradiční etnické kategorie poskytují slabou základnu pro analýzu politické a národní orientace ukrajinského obyvatelstva.“ Wilson (2002) tedy charakterizuje ukrajinskou společnost modelem 30-60-10. Tento model říká, že 30 % obyvatel Ukrajiny jsou skuteční, národně uvědomělí Ukrajinci, 10 % jednoznačně Ukrajinci vůbec nejsou (Rusové, Sověti apod.) a 60 % nejsou nic víc než „... etnický substrát, který se ještě nestal moderním národem“ (A. Wilson 2002, s. 40) – nejsou tedy ani Rusy, ani Ukrajinci. Jakékoli volby a referenda pak na Ukrajině provází etnopolitické rozdělení země na nacionalistický západ a panslavistický sovětsko-komunistický jih a východ. V období 1989–2001 však došlo ve všech oblastech Ukrajiny – vyjma Krymu – k nárůstu podílu Ukrajinců v populaci. Příčinu lze spatřovat zejména ve změně etnické sebeidentifikace. Podle Wilsona (2002) je totiž sebeidentifikace osoby jako Ukrajince hlavním znakem formování ukrajinského národa po roce 1989. Při identifikaci však nehrají prim ukrajinský jazyk a ukrajinští předci (tedy princip *ius sanguinis*), nýbrž identifikace s ukrajinskou zemí (princip *ius soli*).

Jiným šálkem kávy je Krym, jenž je obýván Rusy pocházejícími z Ruské federace. Ti roku 2001 tvořili 60 % krymské populace. Silně zdůrazňují svou etnickou identitu a svou příslušnost k ruské kultuře a ruské pravoslavné církvi. Po vyhlášení nezávislosti Ukrajiny roku 1991 vzniklo na Krymu separatistické hnutí, které získalo podporu tamějšího ruského obyvatelstva a volalo po připojení k Ruské federaci nebo po obnovení Sovětského svazu. Na druhé straně je třeba říci, že krymské obyvatelstvo nebylo striktně pro oddělení od Ukrajiny, podporovalo spíše zřízení dvojího rusko-ukrajinského občanství (Pirie 1996). Krymská otázka poté byla řešena celou první polovinu 90. let 20. století, kdy Krym proklamoval nezávislost a volal po připojení k Rusku. Roku 1995 pak na základě ukrajinského ultimáta byla krize vyřešena a Krym prohlášen autonomní republikou a nedílnou součástí Ukrajiny. Kvazi-separatistické tendence podobné krymským se projevovaly i v Doněcké a Oděské oblasti, nezískaly však podporu obyvatelstva. V souvislosti s událostmi v Gruzii v srpnu 2008 se Kyjev obává překreslování

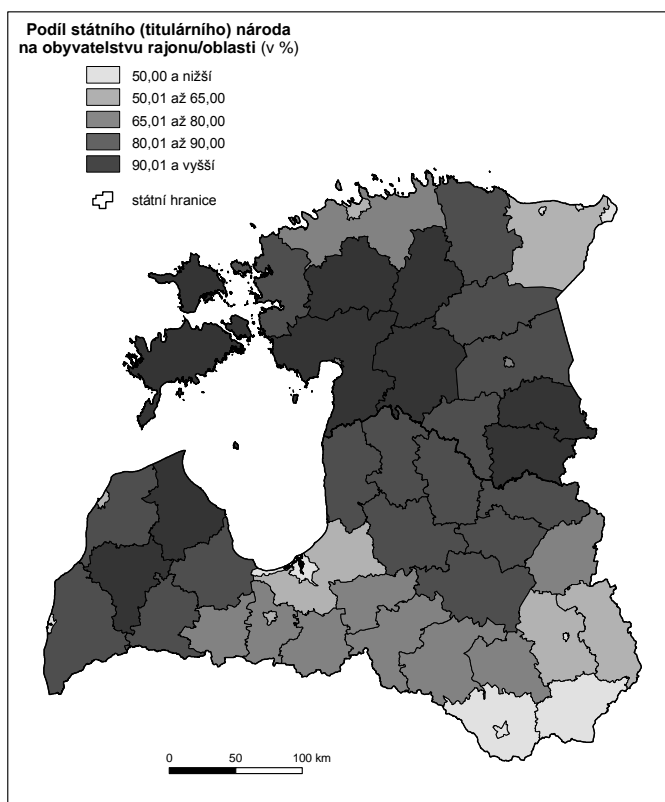
hranic Ruskem. Ruský vpád do Gruzie chápe jako předstupeň pro zábor Krymu. Krym má totiž pro Rusko důležitý strategický význam. Sevastopol' je hlavní základnou ruského černomořského válečného loďstva. Nájemní smlouva však Rusku vyprší roku 2017, přičemž podle nastoupeného směru současného ukrajinského vedení je nejistá její prolongace. Podle Allisona (2008) však tuto situaci nelze zveličovat, neboť původní obyvatelé Krymu – Krymští Tataři (10 % krymské populace roku 2001) – jsou loajální Kyjevu.

Zatímco se Krym podařilo mírovou cestou integrovat do Ukrajiny, v případě Moldavska došlo k pravému opaku. Moldavané (v podstatě Rumuni) tvořili roku 1989 65 % obyvatel státu, Ukrajinci 14 % a Rusové 13 %. Výrazný podíl Slovanů v populaci (dohromady 54 % roku 1989) vykazuje zejména území na levém břehu Dněstru. Při vyhlášení nezávislosti Moldavska uvažovala nacionalistická moldavská vláda o spojení země s Rumunskem. To vyvolalo u Slovanů obavy z marginalizace, a proto proklamovali Podněsterskou moldavskou republiku nezávislou na Moldavsku. Odvolávali se i na fakt, že levý břeh Dněstru nikdy nebyl součástí Rumunska. Tvořil Moldavskou autonomní sovětskou socialistickou republiku v rámci Ukrajiny a byl připojen k Besarábii po jejím obsazení Sovětským svazem roku 1940. Z těchto dvou útvarů pak byla vytvořena Moldavská sovětská socialistická republika. Proto měli separatisté vedle podněsterských Slovanů podporu i z řad tamějších Moldavanů. V květnu až červenci roku 1992 pak probíhal ozbrojený konflikt mezi Moldavskem a Podněsterskem. Konflikt byl zastaven až účastí 14. ruské armády sídlící ve městě Tiraspol'. Od té doby je Podněstersko mezinárodně neuznaný separatistický stát žijící z přítomnosti ruské armády, výroby zbraní a obchodu s nimi a dalšího nelegálního obchodu. Válka roku 1992 si vyžádala 1 000 obětí a vyhnala 100 000 osob z jejich domovů (Kocsis 2001). Výsledkem byl pokles podílu Moldavanů v obyvatelstvu Podněsterska a vzestup jejich podílu v Besarábii a odchod části Slovanů z Besarábie do Podněsterska. Roku 2004 tak v populaci Podněsterska Slované tvořili již 59 %; podíl Moldavanů v populaci Besarábie stoupl mezi roky 1989 a 2004 ze 69 % na 78 %. V rámci Moldavska jako celku tvořili roku 2004 Moldavané 72 % obyvatel, Ukrajinci 11 % a Rusové 9 %. V případě Podněsterska se však žádné etnické čistky nekonaly. Byla vytvořena společná supraetnická identita pro tamější Moldavany, Rusy a Ukrajince založená na dominanci ruského jazyka, odlišné historii a nostalgii po sovětských časech (Kolstø 2006). Na počátku 90. let 20. století proti moldavskému nacionalismu vystupovali i Gagauzové, pravoslavný turkický národ, a proklamovali svůj útvar v jižním Moldavsku. Protože ve světle podněsterských událostí zůstali Gagauzové na straně Kišiněva, získali územní autonomii. Gagauzů je zhruba 150 000 a tvoří 3,5 % obyvatel Moldavska. 87 % Gagauzů žije v jejich autonomním útvaru.

Pobaltské republiky Lotyšsko a Estonsko byly zasaženy přílivem Rusů za sovětské éry tak výrazně, že byla ohrožena jejich národní identita. Vlna ruské imigrace kulminovala v 60. letech 20. století a korelovala s vrcholem sovětské industrializace (Kasatkina, Beresneviciute 2004). Na konci sovětské éry se obě republiky vyznačovaly silnou rusianizací a lotyština či estonština byly v menšině. Protože jazykem mezietské komunikace byla ruština, byli Lotyši a Estonci bilingvní. Naopak Rusové jazyk titulárního národa neovládali. Zatímco v meziválečném období podíl Lotyšů na populaci Lotyšska dosahoval 76 % a podíl Estonců na populaci Estonska 88 %,

roku 1989 tvořili Lotyši jen 52 % obyvatel jejich republiky a Estonci necelých 62 %. Rusianizace a rusifikace se týkaly zejména hlavních měst, dalších velkých měst a pohraničí. Právě tam Rusové měli nebo i dodnes mají většinu (viz obr. 11). Např. ze sedmi městských rajonů Lotyšska Rusové roku 1989 převládali ve čtyřech. Ke sčítání roku 2000 Rusové svou většinu v jednom městě ztratili. V případě šesti městských oblastí Estonska, Rusové převládali při censech 1989 i 2000 ve třech městských oblastech. Tím se však nenechme zmýlit. 80. léta 20. století byla v Pobaltí ve znamení industrializace zemědělství. Výsledkem byla imigrace Rusů i do odlehlých venkovských oblastí (Kasatkina, Beresneviciute 2004). Proto zejména v řadě lotyšských venkovských rajonů podíl titulárního národa nedosahuje ani 80 %.

Obr. 11 – Etnická struktura rajonů/oblastí Lotyšska a Estonsku roku 2000

Zdroje: Latvijas statistika a Statistikaamet

Ačkoli za sovětské éry existovaly i estonské či lotyšské školy, školství bylo silně rusifikováno. Děti navštěvující ruskou školu měly větší naději na budoucí uplatnění. Naopak na rodiče vodící své děti do lotyšské nebo estonské školy bylo nahlíženo jako na omezené nacionalisty (Schmid 2008). Proto na ochranu a podporu užívání lotyštiny ve veřejném životě Lotyšsko přijalo zákon o lotyštině jako o státním jazyku již roku 1989, Estonsko provedlo stejný krok roku 1995. Na základě těchto zákonů všichni, kdo pracují v kontaktu s veřejností, musí ovládat státní jazyk. Dále je posilována výuka státního jazyka ve školách, zvětšován prostor pro státní jazyk v médiích, státním jazykem jsou značena veřejná prostranství apod.

Po vyhlášení nezávislosti přijaly obě republiky zákon o státním občanství. Automatické udělení občanství se tak vztahuje pouze na ty osoby, které byly před rokem 1940 (rok obsazení republik Sovětským svazem) občany Lotyšska nebo Estonska, a na jejich potomky. Pro ostatní

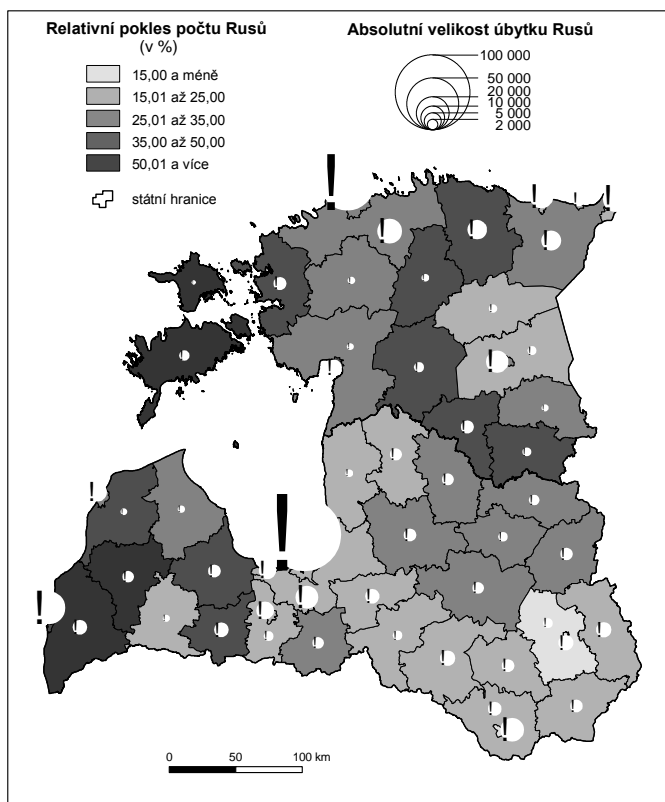
je podmínkou získání občanství složení zkoušky ze znalosti státního jazyka a zkoušky ze základů historie a republikových zákonů. Výsledkem takto přísných zákonů bylo, že roku 1991 30 % obyvatel Lotyšska a 25 % obyvatel Estonska nezískalo občanství (Ozolins 2003). V Estonsku však osoby, které nezískaly estonské občanství, mohou alespoň volit v místních volbách (nesmí však kandidovat). Podle Ozolinse (2003) v Lotyšsku a Estonsku byly stanoveny restriktce v udělování občanství díky příliš velkým alochtonním populacím na to, aby jim mohlo být občanství automaticky přiděleno. Část místních Rusů sice byla pro nezávislost Pobaltí, avšak druhá část byla pro zásah Moskvy proti pobaltským republikám. V pobaltských republikách je na Rusy nahlíženo jako na cizí koloniální prvek. Marginalizace ruské menšiny je postavena na principu, že Lotyšsko a Estonsko byly protiprávně okupovány Sovětským svazem od roku 1940. Z toho vyplývá, že od té doby tam usazení Rusové jsou v podstatě ilegálními imigranty. Podle lotyšských a estonských elit by opačný krok představoval legalizaci sovětské okupace (Smith 1998). Naopak v Litvě, kde ruská populace roku 1989 nedosahovala ani 10 % obyvatelstva, získaly všechny osoby s trvalým pobytem automaticky litevské občanství.

Díky politikám chránícím domácí kulturu se Lotyšsko a Estonsko ocitly jak pod tlakem Moskvy, tak pod tlakem evropských institucí. Moskva tlačila na republiky, aby udělily občanství i příslušníkům ruské menšiny a schválně zpomalovala stahování svých vojsk z těchto republik. Naopak evropské instituce, snažící se zamezit opakování moldavského scénáře v Pobaltí, tlačily Estonsko a Lotyšsko k liberalizaci jazykových zákonů a zákonů o občanství a volaly zejména po rychlé naturalizaci neobčanů. Obě dvě republiky snažící se o integraci do západoevropských struktur se tedy velmi neochotně podvolovaly, jejich obavy z automatického udělování občanství a zavedení ruštiny jako druhého úředního jazyka se však nenaplnily. Ozolins (2003) evropské instituce kritizuje za vměšování do záležitostí, jejichž historickou podstatu neznají, a za nátlak na vlády k vyhovění neodůvodněným požadavkům menšin. V Estonsku tak do roku 2006 bylo naturalizováno 141 000 osob, avšak dalších 136 000 osob nadále zůstává bez občanství. V Lotyšsku bylo do května 2007 naturalizováno 124 000 osob, avšak dalších 434 000 osob zůstává bez občanství. V Estonsku je tedy bez občanství zhruba 10 % obyvatel a v Lotyšsku 19 %. Podle Ozolinse (2003) se ročně naturalizuje 1 až 2 % neobčanů, neboť neobčané jsou znevýhodňováni jen málo. Díky naturalizaci Rusů se do parlamentů v obou republikách postupně dostávají Rusové. Lotyšsko i Estonsko se proto snažily zavést zákon stanovující lotyštinu nebo estonštinu jako jednacím jazyk parlamentu. Po kritice evropských organizací byl tento zákon nakonec stažen. V současnosti se v řadách Rusů zvyšuje znalost lotyštiny nebo estonštiny, neboť ji chápou jako nutnost pro získání zaměstnání. Ozolins (2003) chápe otázku Rusů v Pobaltí jako vnější konflikt s Ruskou federací, neboť hovoří o tom, že většina prostých Rusů není politicky zmobilizovatelná.

Mezi roky 1989 a 2000 se zvýšil podíl Lotyšů na obyvatelstvu Lotyšska z 52 % na necelých 58 % a podíl Rusů poklesl ze 34 % na necelých 30 %. V případě Estonska se podíl Estonců na populaci zvýšil z necelých 62 % na 68 % a podíl Rusů poklesl ze 30 % na necelých 26 %. V absolutním vyjádření množství Lotyšů i Estonců pokleslo jen mírně. Naopak množství Rusů pokleslo v případě Lotyšska o 200 000 osob a v případě Estonska o 120 000 osob. Se získáním nezávislosti totiž dochází k emigraci netitulárních národů – původně ekonomických

či vojenských přistěhovalců. Netitulární národy totiž musí čelit výzvám akulturace (zavrnutí rusifikace) a přizpůsobování se novým politickým a ekonomickým pořádkům (Kasatkina, Beresneviciute 2004). Většina Rusů však v Lotyšsku a Estonsku zůstává, a to díky vyšší životní úrovni ve srovnání s Ruskem (Smith 1998) a díky členství těchto zemí v Evropské unii.

Obr. 12 – Redukce ruské populace v Lotyšsku a Estonsku v intercensálním období 1989–2000

Zdroj: výpočet autora podle Latvijas statistika a Statistikaamet

Ačkoli nejvyšší absolutní úbytky počtu Rusů vykazovala velká města, nejvyšší relativní úbytky se realizovaly na venkově (viz obr. 12). Výsledkem toho je – navzdory značnému absolutnímu i relativnímu úbytku ruské populace ve městech – růst koncentrace Rusů do velkých měst. Zatímco v 7 lotyšských městských rajonech roku 1989 žilo 71 % všech lotyšských Rusů, roku 2000 tento ukazatel již činil 72 %. Abstrahujeme-li od měst s lotyšskou majoritou (stav k roku 2000), soustředěvalo se do Rigy, Daugavpils a Rēzekne roku 1989 58 % lotyšských Rusů, zatímco roku 2000 již 60 %. Ještě markantnější vzestup se týkal Estonska. Tam se roku 1989 do měst soustředěvalo 76 % estonských Rusů, roku 2000 již 79 %. V Estonsku se tento růst koncentrace týká především tří exkluzivně ruských měst v regionu Ida-Virumaa (Kohtla-Järve, Narva, Sillamäe). Roku 1989 se do nich soustředěvalo 27 % estonských Rusů, roku 2000 již 30 %. Třebaže z uvedených ukazatelů vyplývá, že odchodem Rusů je výrazněji zasažen venkov, je třeba podotknout, že i tam jde o selektivní proces. Výrazné relativní úbytky Rusů se týkají spíše jednotek s vysokým podílem titulárního národa, nejde však o příliš silnou korelaci (r). Přitom nehraje roli, zdali vycházíme z relativní velikosti titulárního národa při censu roku 1989 nebo roku 2000. V prvním případě pro Estonsko $r = 0,63$ a pro Lotyšsko $r = 0,61$, ve druhém případě pro Estonsko $r = 0,64$ a pro Lotyšsko $r = 0,66$.

Naopak koncentrace Rusů do jednotek se signifikantním ruským osídlením získává na váze i přesto, že také v těchto jednotkách dochází k redukci jejich absolutních i relativních počtů. Např. do čtyř latgalských venkovských rajonů se roku 1989 soustřeďovalo 7,2 % všech Rusů v Lotyšsku, roku 2000 tento počet vzrostl na 7,8 %. Obdobně – avšak ne tolik výrazně – se chovala i estonská oblast Ida-Virumaa (při nezapočtení měst).

3.6 Národy Kavkazu

Kavkaz je obýván pestrou směsicí národů. Můžeme jich vyčlenit zhruba 50 a ty rozdělit podle příslušnosti do tří rodin:

- a) kavkazské národy – Gruzíni, Abcházové, Abázové, Adygové (rozlišováni na Adygejce, Čerkesy a Kabardžany), Čečenové, Ingušové a 12 národů Dagestánu (např. Avarové, Dargové, Lezgové, Lakové aj.),
- b) altajsko-turkické národy – Ázeři, Balkaři, Karačajci, Kumykové, Nogajci,
- c) indoevropské národy – Rusové, Oseti/Osetinci, Arméni.

Izolaci a obrovskou četnost zejména severokavkazských etnik O'Loughlin et al. (2007a) vysvětlují fyzickogeografickými podmínkami, zejména geomorfologií Kavkazu. Výsledkem je polarita mezi etniky hor, podhůří a stepí. Kontakt etnik probíhal vždy v podhorských oblastech, proto mají tamější města rozmanitou etnickou strukturu. Mezi etniky panuje vztah soupeření a mezi řadou národů vypukl ozbrojený konflikt. O'Loughlin et al. (2007a) hovoří o komplexitě a proměnlivosti etnické identity a vztahů k ostatním národům v závislosti na socioekonomické a politické situaci.

Důležitou proměnnou vstupující do konfliktů je Moskva, potažmo ruský národ. Sovětská etnická politika sice zřídila etnické útvary, avšak jejich politické hranice nejsou kongruentní s hranicemi etnokulturními (O'Loughlin et al. 2007a, Radvanyi, Muduyev 2007). Sovětská etnická politika navíc spojovala do dvou- či víceetnických útvarů horské národy (turkické národy) s podhorskými či stepními národy (kavkazské národy). Vedle toho i násilně stěhovala horaly do nížin. Nezbytným prvkem byla i imigrace Rusů. Sovětský svaz touto politikou sledoval zlomení etnické solidarity malých národů a neutralizaci jejich potenciálu povstat (Radvanyi, Muduyev 2007). Plodem této politiky je etnická soutěž (O'Loughlin et al. 2007a). Rusové ztratili díky úpadku průmyslu zaměstnání a je pro ně těžké nalézt novou práci v jiném sektoru. Brání jim etnická solidarita titulárních národů, tradiční klanové uspořádání titulárních společností a vznik etnických elit. Výsledkem tedy je emigrace Rusů ze severokavkazských etnických republik, a to jak z venkova, tak i měst. V rurálních oblastech pak dochází k latentním konfliktům mezi zbývajícími Rusy a titulárními národy. Zatímco O'Loughlin et al. (2007a) hovoří o etnické dělbě práce v etnických republikách, podle Vendiny et al. (2007) není etnické rozdělení práce v lokálních ekonomikách toliko striktní. Produktem sovětské národnostní politiky je i rivalita mezi titulárními národy dvouetnických republik. Dochází k interetnickému napětí, neboť méně početné národy (Čerkesové, Balkaři) volají po vlastní

republiky v domněnku, že ve stávajících útvarech mají nízký podíl na moci.

Národy severních svahů Kavkazu dodnes nesou trauma stalinských deportací do střední Asie a na Sibiř v letech 1943–1944 na základě kolektivního obvinění ze spolupráce s nacistickým Německem. Deportace definitivně od sebe vzdálily místní národy a Rusy a obnovily mezi nimi nepřátelství (Williams 2002). Mezi roky 1953 a 1957 pak docházelo k návratu deportovaných národů. Nadále však Moskva nahlížela na severokavkazské národy s nedůvěrou a u těchto národů se rozvinul pocit méněcennosti. Při svém návratu se navíc tyto národy musely usadit v zázemí svého původního etnického území. Jejich sídla totiž byla dosídlena Rusy či jinými národy Kavkazu. Dekret o územní rehabilitaci deportovaných národů vydal Nejvyšší sovět Sovětského svazu až roku 1991. S jeho rozpadem však rehabilitace nenastala. Výsledkem bylo etnické napětí rezultující v konflikty.

Jedním z nich byl konflikt v Severní Osetii roku 1992 mezi Osety a Inguši o Prigorodnyj rajon. Šlo totiž o původní ingušské území, které bylo po deportaci Ingušů v roce 1944 osídleno Osety, kteří deportováni nebyli. Po návratu Ingušů do jejich domovů však Prigorodnyj rajon zůstal Severní Osetii. Multiplikační efekt sehrála válka v Jižní Osetii. Severoosetské úřady totiž v Prigorodném rajonu usadily jihoosetské uprchlíky. Výsledkem konfliktu byla etnická čistka na spáchaná na Inguších a vzájemné odcizení Osetů a Ingušů. Severoosetská vláda pak byla donucena souhlasit s návratem ingušských utečenců a zajištěním nápravných opatření. Ne všichni Inguši se však vrátili – roku 1989 žilo v Severní Osetii skoro 33 000 Ingušů (5 % obyvatel Severní Osetie), roku 2002 tento počet klesl na 21 000 (3 % obyvatel).

Roku 1992 došlo k obdobné situaci i v Dagestánu. Při stalinských deportacích totiž část čečenského území připadla Dagestánu. Prázdné čečenské vesnice v předhůří pak byly násilně osídleny horaly (např. Laky, Dargy, Avary). Po rozpadu Sovětského svazu Lakové vyslovili souhlas s návratem Čechenů a aby zabránili konfliktu, smířili se s nutností odchodu z Novolackého rajonu. Jejich novým domovem měl být Kumtorkalský rajon v zázemí Machačkaly. Implementace tohoto rozhodnutí však byla pomalá a Čechenové se pokoušeli Laky vyhánět násilím. Lakové však nebyli vítáni ani v Kumtorkalském rajonu, neboť jde o kumycké území. Nakonec bylo po vpádech čečenských teroristů na dagestánské území stěhování Laků zastaveno.

Mnoho konfliktů na Kavkaze tedy tkví v etnoteritoriálním stalinistickém inženýrství (Dostál 1996, Radvanyi, Muduyev 2007). Proto se Moskva zdráhá udělovat nové územní autonomie dalším národům. Stejně tak se i Ázerbájdžán zdráhá udělit autonomii Talyšům žijícím na jihu republiky či Lezgům žijícím na severu. Podle Radvanyiho s Muduyevem (2007) by udělování územní autonomie všem národům Kavkazu, které o to požádají, vedlo k neudržitelné fragmentaci již fragmentovaného prostoru.

Největším a nejznámějším ozbrojeným konfliktem na Kavkaze byly dvě čečenské války. Počátek novodobého konfliktu sahá do roku 1991. Tehdy Čečensko pod vládou nacionalistických vůdců proklamovalo nezávislost a „... chaos doprovázející rozpad Sovětského svazu Čečensku umožnil, aby bylo ponecháno svému osudu“ (O. I. Vendina et al. 2007, s. 180). Ve slabém čečenském státě však došlo ke kriminalizaci ekonomiky i celého veřejného života; čečenský stát selhal jako ochránce zákona, pořádku a bezpečí pro všechny své

občany. Brutální přepadávání se ocitlo na denním pořádku, přičemž přepadávání byli hlavně Slované, tj. přistěhovalci do Čečenska z let 1944 až 1957, kdy Čečenové byli ve vyhnanství. Slované totiž nezapadali do tradiční klanové struktury čečenské společnosti – neměli ochranu svého klanu a byli pro bandity snadnou kořistí. Moskva ale chápala zacházení se Slovary jako úmyslný protiruský teror. Podle Šimova (2005) však důvody jejich přepadávání byly spíše kriminální než etnické. Díky kriminalitě opustilo Čečensko 250 000 osob, skoro veškeré rusofonní obyvatelstvo. Navíc docházelo čím dál více k rozporům mezi nacionalistickou vládou a proruskou opozicí, což bylo doprovázeno ozbrojenými srážkami. Nad Čečenskem se vznášela hrozba občanské války. Toho využila Moskva a v prosinci 1994 vstoupila ruská armáda do Čečenska, aby ukončila anarchii a svrhla nacionalistickou vládu. Díky útoku ruských sil došlo k ještě většímu posílení vlastenectví Čečenů; ti boj proti ruským silám vnímali jako národně-osvobozenickou válku. Důsledkem války však byla islamizace čečenského národního hnutí. Přitom jeho původní myšlenky na přelomu 80. a 90. let 20. století byly srovnatelné s jinými východoevropskými hnutími (Šimov 2005). Užívalo nacionalistické, demokratické a ekologické rétoriky. Díky válce se ale řada čečenských bojovníků obrátila do historie k odkazu imáma Šamila, který v polovině 19. století založil na Kavkaze islámský stát a bojoval proti Rusku. V prosinci 1995 byla první válka ukončena. Jejím výsledkem byla faktická nezávislost Čečenska, země však byla značně nestabilní (Vendina et al. 2007)

Druhá válka vypukla v létě 1999 v důsledku vpádu čečenských bojovníků do Dagestánu a terorizování velkých měst v okolí Čečenska. Zatímco první válka měla podobu klasické frontové války s těžkým bombardováním a bitvami, druhá měla podobu bojů proti rebelům (Vendina et al. 2007). Během druhé války však násilí zasáhlo i ostatní regiony – Ingušsko, Dagestán, Severní Osetii, Kabardsko-Balkarsko a Karačajsko-Čerkesko. Tyto útoky jsou spjaty s rozvojem extrémních podob islámu, šířením jeho vahábovského směru a účastí zahraničních džihádistů. Jejich cílem je destabilizovat již nyní značně sociálně a politicky nestabilní republiky, svrhnout jejich vedení a vytvořit kavkazský islámský stát (Hahn 2008). Ve spojitosti s tím Radvanyi a Muduyev (2007) kritizují sovětské oslabování klanů (*teipy*). Současným výsledkem této sovětské politiky je ztráta kreditu tradičních klanových vůdců a příklon mladých Čečenů k radikálnímu islámu. Čečenské snahy o vytvoření islámského státu na celém severním Kavkaze se setkaly s neúspěchem. Islám totiž není jednotícím prvkem kavkazských národů (Radvanyi, Muduyev 2007). Radvanyi s Muduyevem (2007) jako příklad udávají jednomyslný odpor Dagestánců ke snahám o vytvoření islámského čečensko-dagestánského státu. Podle Kolossova a Ó Tuathaila (2007) či Vendiny et al. (2007) války na Kavkaze a zejména čečenské války byly neobvyklými událostmi, neboť během historie docházelo k mírové koexistenci ruského státu a islámu. Rusko i nyní oficiálně hovoří o loajalitě národů severního Kavkazu vůči ruskému státu. Podle Kolossova a Ó Tuathaila (2007) v případě severního Kavkazu nemůžeme hovořit o huntingtonovském střetu civilizací mezi pravoslavím a islámem. Zde jde o střet mezi hodnými ruskými muslimy a zlými mezinárodními islámskými teroristy. V duchu s tím Šimov (2005) upozorňuje i na čečenizaci konfliktu, kdy proti sobě stojí čečenské proruské síly a různé skupiny čečenských partyzánů. Nyní již v Čečensku přetrvává konflikt nízké intenzity (Kolossova, Ó Tuathail 2007). Protože jsou hlavní čečenští terorističtí vůdci již po smrti, Hahn

(2008) hovoří o citelném zlepšení bezpečnosti situace. Naopak podle Vendiny et al. (2007) je nezodpovězenou otázkou, zdali je násilí skutečně pod kontrolou nebo jen omezené na určité oblasti.

Obě čečenské války si podle organizace Freedom House vyžádaly 200 000 obětí. Během první války opustilo své domovy 400 000 až 600 000 osob, během druhé války 350 000 osob (Vendina et al. 2007). Většina uprchlíků směřovala do sousedních republik – Inguška či Dagestánu. Válka velmi výrazně zasáhla ruské obyvatelstvo. To zredukovala o 90 % (Vendina et al. 2007). Z jeho řad se rekrutovaly zejména civilní oběti městských bojů. Uprchlí Rusové se usadili ve městech Stavropolského či Krasnodarského kraje. Podle Vendiny et al. (2007) je obtížné stanovit současnou populaci Čečenska a Inguška. Chyba v censu (z roku 2002) může podle ní dosahovat až 30 %. Celková populace obou republik by neměla přesáhnout 1 230 000 osob. Konflikt v Čečensku poznamenal i sousední rajony. Z nich odešli zejména Rusové. Jejich odchod byl kompenzován imigrací kavkazských národů. Rusové se tak v daných rajonech, kde měli původně většinu, stali menšinou.

Dagestán je domovem pro 34 etnických skupin a je etnicky nejvíce diverzifikovanou ruskou republikou. Konflikt na Kavkaze ohrožoval i křehkou demografickou rovnováhu multietnického Dagestánu a hrozil rozvojem nacionalismu, etnické a náboženské mobilizace a separatismu. Uprchlíci se totiž usazovali na cizích etnických územích, což vyvolávalo nelibost u domácích národů. Např. avarští uprchlíci z Gruzie se usadili na nogajských územích nebo Kumykové, jejichž domovinou jsou Chasavjurtský a Novolacký rajon, se díky přílivu čečenských uprchlíků stali ve svém území minoritou a volali po samostatném Kumykstánu. Výsledkem byly konflikty mezi přistěhovalci a původními obyvateli o území a způsob jeho využití. Se vzestupem islámského fundamentalismu na Kavkaze v relaci s čečenskými válkami začali Avarové vystupovat proti ostatním dagestánským národům. Vedle toho se objevovala i volání po samostatném útvaru Lezgů. Problémy působilo i dědictví nucené sovětské migrace, kdy Sověti stěhovali horaly do nížin a horské a nížinné národy stavěli proti sobě. Např. protěžovali horské Avary, kteří získávali stranické funkce, na úkor nížinných Kumyků, na jejichž etnickém území leží hlavní město Machačkala. Právě na kumycké území sovětské úřady sestěhovaly horaly, zatímco Kumykové migrovali do měst, kde ustupovali Rusům a početnějším národům. Na řadě míst svého etnického území jsou tedy Kumykové v menšině. I to ovlivnilo jejich snahy o zformování samostatného etnického útvaru. S rozpadem Sovětského svazu Avarové o své privilegované postavení přišli, a to ve prospěch Kumyků a Dargů. Změna republikového vedení ovlivňuje etnickou rovnováhu, neboť vede ke změně socioekonomických priorit a jejich etnoteritoriálních dopadů (Eldarov et al. 2007). K migraci z rurálních hor do spíše urbánních nížin, zejména pak do velkoměst (Machačkaly, Chasavjurtu, Derbentu), dochází v Dagestánu doposud. Ve velkoměstech se formuje dagestánská identita, která je nadřazena identitě etnické. Horalé naopak zdůrazňují svou etnickou identitu. Podle Eldarova et al. (2007) migrace propaguje etnickou stabilitu Dagestánu a zvyšuje etnickou diverzitu jednotlivých dagestánských rajonů.

Zmítané etnickými konflikty je i Zakavkazsko. Podle Yamskova (1991) je nepřátelství mezi tamějšími národy odvěké. Ač se v oblasti setkávají islám a křesťanství, nejde o konflikty

náboženské. Nebojuje se v zájmu víry, ale v zájmu národa. Náboženství je pouze multiplikačním, nikoli primárním faktorem (podobně i Novikova 2004) – komplikuje etnické vztahy a možnost dohody. Problémy působí i stereotypní chápání nepřátelských etnik. Etnický konflikt v Zakavkazsku však modifikují společné hrozby, jimž musí národy společně čelit. Za sovětské nadvlády byl sjednocujícím prvkem zakavkazských národů odpor k ruským přistěhovalcům. Na ně bylo nahlíženo jako na zástupce mocenského centra. Od 60. let 20. století pak docházelo k emigraci Rusů ze Zakavkazska.

K současnému konfliktu v Zakavkazsku přispělo opuštění sovětské internacionalistické ideologie, jež bagatelizovala etnickou příslušnost. Výsledkem toho byl příklon k nacionalismu (MacFarlane 1997, Yamskov 1991), přičemž ten měl vysoce exkluzivistickou podobu (Demetriou 2002, Dostál 1996, Rywkin 2006). Nebral tedy ohled na zájmy a názory minorit. To způsobilo jejich rozladění a při rozpadu Sovětského svazu se titulární národy v etnoteritoriálních autonomních celcích obávaly ztráty své vlasti a identity ve prospěch cizinců (Gruzínů, Ázerů). Svůj vliv samozřejmě sehrál i proces glasnosti, jenž umožnil debatu nad aktuální etnicko-politickou situací v prostoru a nad její historickou perspektivou (např. vynoření křivd z minulosti). Výsledkem byl rozvoj nacionalismu a šovinismu a upravování historie. To ovlivnilo média a následně i postoj veřejnosti. S tím se vynořila otázka, jestli je území autonomní republiky či autonomní oblasti součástí etnického území titulárního národa svazové republiky (Gachechiladze 1997). Výsledkem byly odlišné názory etnických elit a růst nedůvěry mezi republikovými titulárními národy a etnickými menšinami. Při obnově konfliktu v Zakavkazsku Yamskov (1991) zdůrazňuje i pasivitu republikových a sovětských úřadů při potírání etnické diskriminace a rodícího se etnického násilí. Tohoto všeho využívala Moskva, aby zamezila sovětským republikám v odtržení, resp. aby si udržela svůj vliv v regionu. Výsledkem byly ozbrojené konflikty v Náhorním Karabachu, Jižní Osetii a Abcházii a z toho rezultující ještě větší dezintegrace v zakavkazském prostoru (Gachechiladze 1997, Rywkin 2006). Tyto konflikty doprovázené etnickými čistkami vyhnaly z domovů 1,5 milionu lidí (Novikova 2004). MacFarlane (1997) pracující hojně s instrumentalistickým přístupem si všímá zajímavé skutečnosti. U mnohem větších národů, které však neměly autonomní status a tudíž jejich elity tak vysoké postavení (např. Arméni či Ázeři v Gruzii), se navzdory etnickému napětí podařilo zabránit ozbrojenému konfliktu mezi nimi a republikovým centrem. Zakavkazský nacionalismus však není produktem 80. let 20. století. Rozvoj nacionalismu byl dlouhodobý a nacionalismus měl latentní podobu. Zakavkazské národy si totiž byly i za sovětské éry vědomy křivd v relaci k Rusku i k sousedním národům. I v sovětské éře se promítaly národní historie, mytologie a tradice do republikové politiky či do politiky autonomních útvarů (MacFarlane 1997).

Se Zakavkazskem se hojně pojí i fenomén postsovětských separatistických útvarů. Na území bývalého Sovětského svazu nalezneme čtyři separatistické útvary, z toho tři právě v Zakavkazsku. Jde o Abcházii a Jižní Osetii v případě Gruzie a Náhorní Karabach v případě Ázerbájdžánu. Proto Kolstø (2006) a Malek (2006) zvou Gruzii a Ázerbájdžán jako neúspěšné (*failed*) státy. Ty totiž dlouhodobě nekontrolují celé své území a ve svých oficiálních hranicích nemají monopol na organizované násilí. Ázerbájdžán a Gruzie nejsou schopny kontrolovat části

území podél svých hranic. To podle Maleka (2006) vede k tomu, že oficiální hranice ztrácí význam. Je tedy obtížné rozlišit, na jakém území ještě platí moc a legislativa daného státu. V případě Gruzie a Ázerbájdžánu jejich hranice narušují sousedé. V prvním případě jde o Rusko, ve druhém případě Arménii. Ty separatistickým útvarům poskytují politickou, ekonomickou a vojenskou podporu a jejich obyvatelstvu své státní občanství. Výsledkem je, že Gruzie nekontroluje 18 % plochy svého území a Ázerbájdžán 14 % (Malek 2006). Se selháváním státu pak obecně dochází k dysfunkci centrálních státních institucí. Jedinou funkční mocí je moc výkonná; moci zákonodárná a soudní jsou jí podřízeny a slouží jí. Všechny ostatní složky moci jsou zkorumpované a pro prosté občany nefunkční. Výsledkem by měla být neloajalita občanů těmto institucím. Obyvatelé zakavkazských republik i separatistických útvarů své instituce (navzdory nedostatkům) považují za legitimní a jsou jim loajální. Centrální instituce jsou považovány za nelegitimní akorát separatisty na jimi ovládaných nebo požadovaných územích (Kolstø 2006, Malek 2006). Proto představitelé separatistických útvarů odmítají jejich reintegraci zpět do Gruzie či Ázerbájdžánu a prosazují jejich připojení k Rusku či Arménii (Malek 2006, Novikova 2004). Podle Maleka (2006) není ani v blízké budoucnosti šance na obnovení integrity Gruzie a Ázerbájdžánu. Navíc díky vojenské podpoře Ruska je vojenská rovnováha na straně separatistických útvarů.

Separatistické státy nejsou podle Kolstøa (2006) legitimní. Vznikly odtržením od mezinárodně uznaného státu, přičemž daný stát ztrátu části svého území neuznal. Separatistické státy podle něj tedy mohou mít určitou formu vnitřní suverenity, nemají však suverenitu vnější. V anglofonní literatuře jsou separatistické státy zvány různě – *quasi-state* (Kolstø 2006, Rywkin 2006), *pseudo-state* (Rowland 2008), *separatist state* či *de facto state* (Lynch 2002). Rywkin (2006) dodává, že vznik separatistických států souvisí s dezintegrací většího státního celku (např. Sovětského svazu či Jugoslávie). Podle Rywkina (2006) jsou hlavními znaky separatistických útvarů:

- a) oddělení od mateřského státu na podkladě etnického či náboženského konfliktu,
- b) špatná politika mateřského státu (např. zrušení autonomie) rezultující ve vznik separatistického hnutí,
- c) existence vnějšího ochránce menšiny, jež proklamovala svůj separatistický útvár,
- d) neuznání Organizací spojených národů nezávislými státy,
- e) potřeba vnější pomoci (provázanost jejich ekonomiky s protektorem).

Kolstø (2006) vymezuje separatistické státy pomocí následujících kritérií:

- a) kontrola většiny území, na které elity separatistického státu vznášejí nárok,
- b) snaha elit o mezinárodní uznání separatistického státu jako nezávislého,
- c) minimálně dvouletá snaha separatistických elit o mezinárodní uznání separatistického státu.

Kolstø (2006) ještě rozlišuje mezi separatistickým státem a nespokojeným (*disgruntled*) regionem. Takovýto region může jevit určité prvky jako separatistický stát, neproklamuje však

nezávislost a vlastní státnost. Příklady mohou být Adžarsko či Džavachetie v Gruzii.

Podle Kolstøa (2006) je většina separatistických států ekonomicky slabá. Existují však podle něj i výjimky. Těmi jsou Abcházie či Podněstersko. Abcházie byla za sovětské éry centrem cestovního ruchu a druhého bydlení sovětských aparátčků. V Podněstersku se nachází zbrojní závody. Špatná ekonomická situace separatistických států se odvíjí od válečných škod, neboť většina separatistických států se odtrhla během války. Ta většinou zasáhla celé jejich území. Většina investorů se navíc v takovýchto územích bojí investovat, a to díky neplatnosti mezinárodních smluv v takovémto státě. Separatistické státy se vyznačují vysokou šedou ekonomikou. Ta zasahuje i nejvyšší místa, jež profitují z ilegálního obchodu skrze úplatky a provize. Během války, v níž většina separatistických států vznikla, se ilegální ekonomika stala ničím neomezovanou. Tato situace vysoce postaveným osobám vyhovuje a tak není důvod navrátit se k normální ekonomice. Protože tyto státy nejsou mezinárodně uznány, neplatí pro ně mezinárodní konvence. Jejich ekonomické počínání tak nemusí být monitorováno mezinárodními organizacemi. Výsledkem je atraktivita separatistických států pro kriminální ekonomiku.

Kolstø (2006) rozlišuje pět faktorů přispívajících k fungování separatistických států navzdory jejich slabé vnitřní a žádné vnější suverenitě:

- a) vytváření společné národní identity – skrze etnickou homogenizaci útvarů, připomínání vítězství v občanské válce, uvědomování si vnějšího nepřítele apod.,
- b) militarizace společnosti – protože separatistické státy nejsou součástí mezinárodního systému států, musí spoléhat pouze samy na sebe a na svou vojenskou sílu, z čehož vyplývá financování ozbrojených sil na úkor civilní státní struktury a vysoká politická a ekonomická moc vojenských velitelů,
- c) politická, institucionální, ekonomická a vojenská slabost mateřského státu, od něhož se separatistický stát oddělil,
- d) podpora zahraničního protektora, který zaručuje setrvání existence separatistického státu,
- e) role mezinárodního společenství, kdy mezinárodní organizace mohou sloužit jako protektor či jako mediátor konfliktu, jindy naopak takovéto konflikty nejsou pro Západ prioritní.

Potenciální konec separatistického státu může podle Kolstøa (2006) spočívat v:

- a) inkorporaci do státu, který jej podporuje (úspěšným příkladem by mohl být Náhorní Karabach),
- b) inkorporace do mateřského státu (např. vojenská inkorporace Republiky Srbská Krajina Chorvatskem roku 1995),
- c) sjednocení s mateřským státem na federálním uspořádání,
- d) mezinárodní uznání separatistického státu jako nezávislého státu.

Co se týká mezinárodního uznání separatistických států jako nezávislých, Kolstø (2006) upozorňuje na jejich slabé státní struktury a slabou (na ilegálních aktivitách založenou)

ekonomiku. Takto vzniklé státy by se podobaly neúspěšným státům, od nichž se původně oddělily. Federální uspořádání Kolstø (2006) chápe jako nejpříjemnější způsob řešení konfliktu mezi mateřským státem a separatistickým útvarem. Na druhé straně však pro separatistické elity není příliš atraktivní. Je pro ně lepší být prezidentem neuznaného separatistického státu než představitel federované jednotky. Rayfield (2008) naopak mateřským státům doporučuje smíření se ztrátou části území. Na příkladě Maďarska či České republiky dokazuje, že se ztrátou části území národ nezahyne. Naopak může se lépe rozvíjet a využívat předností homogenní etnické struktury. Z ní pak vyplývá rozvoj občanského namísto kulturního nacionalismu. Dále doporučuje, aby se mateřský stát soustředil na svůj hospodářský rozvoj. Stane-li se bohatší, bude svou ekonomickou silou vábit obyvatelstvo separatistického útvaru. To pak bude volat po připojení k mateřskému státu.

Začneme v Ázerbájdžánu, kde vypukl první konflikt – mezi Ázeri a Armény. Roku 1989 byla populace Ázerbájdžánu tvořena z 83 % Ázeri, z necelých 6 % Armény a také Rusy. Asi jedna třetina Arménů se soustřeďovala do Náhorní karabašské autonomní oblasti – enklávy uvnitř prostoru osídleného Ázeri. Arméni v ní tvořili k roku 1989 77 % procent obyvatel a Ázerové 22 %. Novodobý konflikt mezi Ázeri a Armény vypukl na podzim roku 1987, kdy byli z Arménie vypuzeni Ázerové a část Arménů z Ázerbájdžánu. Na přelomu let 1987 a 1988 vypukl konflikt v Náhorním Karabachu, neboť Arméni si stěžovali na porušování ekonomických, lingvistických a kulturních práv ze strany ázerbájdžánské vlády. Kromě toho Arméni viděli v početním růstu ázerské populace v oblasti i demografické ohrožení. Následně pak představitelé Náhorní karabašské autonomní oblasti volali po překreslení hranic a jejím přidělení pod správu Arménie. Na podzim 1988 nastaly první ozbrojené střety mezi Ázerbájdžánem a Armény. Reakcí na to byly v Ázerbájdžánu mezi roky 1988 a 1990 pogromy páchané na Arménech. Pokusem o zastavení konfliktu byla i intervence sovětských vojsk do Ázerbájdžánu roku 1990. Po vyhlášení nezávislosti Arménie a Ázerbájdžánu, přičemž obě země měly nacionalistické vlády, se válka rozhořela naplno za využívání historických křivd a národní mytologie. Ozbrojené střety ukončilo až příměří roku 1994. Výsledkem konfliktu je okupace zhruba šestiny území Ázerbájdžánu arménsko-karabašskými silami a vyhnání zhruba 530 000 Ázerů (Rowland 2008, Šlachta 2007) z jejich domovů. Ázerbájdžánská území obsazená silami Náhorního Karabachu jsou tak prakticky bez populace. V intercensálním období 1989–2005 ztratila přes 90 % obyvatel (Rowland 2008). Karabašské úřady obsazená ázerbájdžánská území chápou jako bezpečnostní zónu a nástroj vyjednávání s Ázerbájdžánem. Kromě toho byla z Náhorního Karabachu vypuzena veškerá ázerská populace – zhruba 40 000 osob. Představitelé Náhorního Karabachu jsou pro návrat ázerských utečenců do většiny obsazeného území, odmítají však jejich návrat do vlastního Náhorního Karabachu (Lynch 2002). Roku 2005 totiž Arméni tvořili bezmála 100 % karabašské populace. Na okupovaná území byl zatím povolen návrat jen omezenému množství Ázerů. Návrat uprchlíků ztěžuje i skutečnost, že mezi Náhorním Karabachem a Ázerbájdžánem panuje stav, který nelze nazvat ani válkou, ani mírem. Výsledkem toho je, že v Zakavkazsku od 90. let 20. století existují dva etnicky zcela homogenní arménské útvary. V rámci vlastního území Ázerbájdžánu pak došlo k vysídlení arménské populace (Hayden 1996) – odchodu do Arménie či jižního

Ruska. V důsledku konfliktu a nacionalistické politiky Ázerbájdžánu opustilo republiku i 250 000 Rusů. Roku 1999 tak Ázeři tvořili 90 % obyvatel Ázerbájdžánu, Arméni a také Rusové necelá 2 %. Menšiny v současném Ázerbájdžánu (Arméni, Rusové, Talyšové, Lezgové, Kurdové atd.) mají právo na výuku v mateřském jazyce ve veřejných školách a jsou zastoupeny i v parlamentu. Menšiny si však stěžují na přehlížení jejich kultury a jazyka ázerbájdžánskými institucemi. Vzhledem k negativní atmosféře ve společnosti v důsledku prohrané války s Arménií menšiny svůj názor příliš neventilují.

Druhou zakavkazskou zemí zmítanou etnickými konflikty v 90. letech 20. století byla Gruzie. V době vyhlášení nezávislosti stanovila Gruzie jako státní jazyk gruzínštinu s tím, že v autonomních celcích bude státním jazykem i jazyk titulárního národa. Menšiny – zejména Abcházy a Osety – však zmobilizoval exkluzivní gruzínský nacionalismus neohlížející se na zájmy menšin. Ten u nich vyvolával obavy ohledně jejich budoucího postavení a jejich identity. Výsledkem byly kolektivní pocity strachu na obou stranách, neztotožnění menšin s Gruzii a jejich secesionistické snahy. Toho využila místní komunistická nomenklatura a Abchazská autonomní republika a Jihoosetská autonomní oblast volaly po těsnějším svazku se Sovětským svazem. Toho hojně využívala i Moskva, aby zamezila vyhlášení nezávislosti Gruzie.

Anarchický systém vznikající po rozpadu Sovětského svazu měl na republikové úrovni tendenci uchylvat se k preventivnímu násilí (MacFarlane 1997). Podle MacFarlanea (1997) jsou totiž demokratizující se státy náchylnější k násilí tehdy, když nemají dobré sousedské vztahy s ostatními národy. V Jižní Osetii konflikt trvá od roku 1990, kdy jí gruzínské nacionalistické vedení zrušilo autonomní status. V letech 1991–1992 pak probíhala válka mezi Tbilisi a Jižní Osetií. Allison (2008) a Rayfield (2008) hovoří o vraždách civilistů a nedodržování lidských práv ze strany Tbilisi, což podle nich rezultovalo jihoosetským hledáním ochrany u Ruska. Roku 1992 pak Jižní Osetie proklamovala nezávislost a konala referendum o spojení se Severní Osetií. To doprovázelo obnovení bojů mezi jihoosetskými a gruzínskými silami. Abcházie v letech 1990–1992 vyjednávala s Tbilisi o svém postavení, roku 1992 však Tbilisi do Abcházie vyslalo své jednotky. Roku 1993 se podařilo abchazským silám obsadit prakticky celé území Abcházie a roku 1994 došlo k zastavení bojů. Oba dva útvary se díky účasti ruských sil vyvázaly ze spojení s Gruzii. V obou vzbouřeneckých regionech ruské síly působí pod hlavičkou mírových sborů. Abcházie i Jižní Osetie jsou prakticky nezávislé státy. Konflikt v Jižní Osetii vyhnal 60 000 osob z jejich domovů, z toho bylo 10 000 Gruzínů, kteří uprchli na gruzínské území. Novikova (2004) a Rayfield (2008) ale upozorňují na skutečnost, že za války v Jižní Osetii nedošlo k etnickým čistkám, ani ke střetům mezi místními Gruzíny a Osety. Na území spravovaném Tbilisi tak existuje osetské osídlení a na území pod správou separatistů gruzínské osídlení. I přesto však válka vyvolala proměnu etnické struktury. Zatímco roku 1989 obyvatelstvo Jižní Osetie tvořili ze 67 % Oseti a z 29 % Gruzíni, odhady pro rok 2005 hovoří o 80 % Osetů a o 20 % Gruzínů. Snahy prozápadního vedení Gruzie o obnovu územní integrity země zapříčinily obnovu gruzínsko-jihoosetského konfliktu. Ten v srpnu 2008 vyvrcholil ozbrojenou konfrontací s Ruskem. Jednotliví autoři na něj mají různý názor. Např. Rayfield (2008) přikládá hlavní vinu

Gruzii, kterou viní z vojenských provokací. V souvislosti se srpnovou válkou hovoří Rayfield (2008) o Jižní Osetii jako o zbytečně ztraceném území, podle něj měla být ponechána v klidu. Při komparaci s Abcházíí nemá Jižní Osetie pro Rusko žádný význam. Protože se současná Gruzie snaží o integraci do evropského hospodářského systému a vykazuje vysoký ekonomický růst, nehledala by Jižní Osetie útočiště u Ruska. Podle Rayfielda (2008) by se fakticky ke Gruzii nepřipojila, hrála by alespoň hru na její součást. Tím, že po srpnové válce Rusko uznalo Jižní Osetii jako nezávislý stát, proměnil se její status v ruskou gubernii. Dále Rayfield (2008) upozorňuje, že tvrdý přístup k menšinám se může Tbilisi vymstít. Povede akorát k jejich odcizení a problémům s integritou území. Jako příklad uvádí Armény v Džavachetii. Allison (2008) naopak hovoří o vtažení Gruzie do Ruskem dlouho připravované léčky. Rusko podle něj využilo obavy Gruzie z absorpce Jižní Osetie a Abcházie Ruskem – Rusko obyvatelům těchto území udělilo své pasy. Rusko se navíc hájilo pácháním etnických čistek na osetském obyvatelstvu při obnoveném konfliktu a nutností ochrany svých občanů. Podle Allisona (2008) neexistují ani žádné pořádné důkazy o páchání etnických čistek či nebezpečí jejich páchání. Podle něj až při ruském útoku docházelo k ničení gruzínských vesnic a vyhánění Gruzínů nejen v Jižní Osetii, ale i v gruzínském vnitrozemí. Výsledkem konfliktu je, že Rusko dalším rozmístěním vojsk v Jižní Osetii získalo možnost ovládat Gruzii, zejména skrze kontrolu jejího západovýchodního dopravního koridoru (Allison 2008, Rayfield 2008).

V případě Abcházie válka vypukla roku 1992 po neúspěšném vyjednávání s Tbilisi. Abcházům se však podařilo ubránit a roku 1994 byly zastaveny boje díky rozmístění ruských sil. Během války Abcházové vysídlili 250 000 tamějších Gruzínů (Demetriou 2002), přičemž abchazská vláda dodnes blokuje jejich návrat. Výsledkem tedy je redukce populace Abcházie v intercensálním období 1989–2003 o polovinu. Gruzíni v Abcházii převládali ve 30. letech 20. století. Abcházové však vůči Gruzínům cítí zášť za gruzínské násilí páchané ve 30. a 70. letech 20. století (Rayfield 2008). V návratu Gruzínů abchazští představitelé spatřují demografické nebezpečí. V době rozpadu Sovětského svazu totiž Gruzíni jako většinové etnikum Abcházie požadovali více pravomocí a zrušení titulárního statusu Abcházů. Abcházové se proto obávali zániku své kultury v gruzínském živlu (Gachechiladze 1998, Lynch 2002). Gruzíni totiž k censu roku 1989 tvořili 46 % obyvatel Abcházie a Abcházové 18 %. Podle výsledků sčítání lidu roku 2003 podíl Abcházů vzrostl na 44 %, zatímco podíl Gruzínů klesl na 21 %. Návrat vyhnaných Gruzínů je tedy blokován proto, aby nebyla ohrožena současná etnická struktura republiky a z ní plynoucí dominantní postavení Abcházů (Lynch 2002). Podle Rayfielda (2008) je tedy pro Abcházy lepší být pod ruskou vládou. Naopak podle Allisona (2008) většině Abcházů vyhovuje současný status quo a obávají se inkorporace do Ruska. U Abcházie jsou zřetelné zájmy ruské generality na jejím přičlenění k Rusku. Jedná se totiž o environmentálně jednu z nejhezčích a klimaticky nejpríznivějších oblastí bývalého Sovětského svazu. Tato oblast má významný rekreační potenciál a sovětská nomenklatura zde měla svá letní sídla. Za druhé je Abcházie i strategicky velice významná. Nacházely se tam důležité sovětské vojenské základny. Pro Rusko je důležitá kontrola co nejdelšího úseku černomořského pobřeží (Allison 2008). Gruzínská prohra v Jižní Osetii dala podle Rayfielda (2008) Abcházii jistotu, že se jí Gruzie nepokusí silou reintegrovat. Válka mezi Gruzii a Jižní

Osetií, resp. mezi Gruzii a Ruskem umožnila Abcházii obsadit i zbytek republikového území – horní část Kodorského údolí, kterou předtím kontrolovalo Tbilisi.

Ve spojitosti s konfliktem v Gruzii v srpnu 2008 uznalo Rusko nezávislost Abcházie. Rozhodnutí Ruska uznat nezávislost Abcházie a Jižní Osetie narušilo mezinárodní normu, podle níž se nezávislými státy při rozpadu Sovětského svazu staly pouze svazové republiky a nikoli nižší správní jednotky (Allison 2008). Rusko se hájí tím, že pokud byla stejná metodika použita i při rozpadu Jugoslávie, pak ani Kosovo nemělo získat nezávislost. Tím, že ho Západ uznal, vznikl precedens a Rusko může uznat nezávislost Abcházie a Jižní Osetie. Na základě mezistátních smluv pak v nich může rozmístit své vojenské jednotky a vyvíjet na Gruzii větší tlak. Žádný jiný stát Společenství nezávislých států však nezávislost Abcházie a Jižní Osetie neuznal. Ostatní členové se obávají snah Ruska překreslovat státní hranice v postsovětském prostoru (Allison 2008).

Vedle Jižní Osetie a Abcházie měly separatistické tendence i Adžarsko a Džavachetie. Adžarsko je sice obýváno Gruziny, avšak ti jsou v důsledku dřívější turecké nadvlády islámského vyznání. Stěžovali si na náboženskou diskriminaci ze strany křesťanské Gruzie. Až do roku 2004 Adžarsko existovalo prakticky nezávisle na Gruzii. Po zakročení Tbilisi proti adžarskému autokratickému prezidentovi Abašidzemu je oblast reintegrovaná do Gruzie.

Co se týká gruzínských Arménů, jejich separatismus byl podporován také Ruskem. Džavachetie je oblast na jihu Gruzie při hranicích s Arménií. Oblast je z 90 % arménská a jejím střediskem je město Achalkalaki. Tam mělo Rusko svou důležitou vojenskou základnu. Arméni si stěžovali zejména na přehlížení gruzínskou vládou a na nerozvíjení jejich území. Díky chaosu, ve kterém se Gruzie ocitla po prohraných válkách, se Džavachetie v podstatě stala nezávislou. Arménie se však snažila secesionistické ambice gruzínských Arménů usměrňovat, neboť se nechtěla účastnit nového konfliktu. Po pádu gruzínské nacionalistické vlády se od poloviny 90. let 20. století situace v Džavachetii postupně uklidňuje (Guretski 1998). Naopak Radvanyi s Muduyevem (2007) hovoří o pokračování napětí v oblasti. Příčinou je dosídlení území Adžary (muslimskými Gruziny), kteří přišli o své domovy v Adžarsku při bahnotocích. Potenciálním multiplikátorem napětí je otázka návratu Mešketských Turků. Ti původně obývali sousední Mešketsko – oblast při hranicích s Tureckem západně od Džavachetie. Mešketští Turci byli totiž roku 1944 Stalinem deportováni do střední Asie a dodnes nezískali právo k návratu.

Celkově se etnická struktura Gruzie mezi roky 1989 a 2002 změnila následovně. Roku 1989 Gruzíni tvořili 70 % obyvatel země, roku 2002 již necelých 80 %. Gruzíni jsou však rozděleni na řadu etnických podskupin, které mezi sebou soupeří a nemají se rády. V důsledku válek, chaosu a nacionalistické politiky na počátku 90. let 20. století se podíl Arménů na populaci Gruzie snížil z 8 % na 5 %, podíl Rusů ze 6 % na 2 % a podíl Osetů ze 3 % na 2 %. Absolutní úbytek vykazali i Ázeři, zatímco v relativním vyjádření vykazali mírný vzestup (v řádu desetin procenta). Jejich podíl se v obou letech pohyboval kolem 6 %. Během intercensálního období se Ázeři stali druhým nejpočetnějším národem Gruzie (roku 1989 zaujímal čtvrtou příčku). Zmiňované menšinové národy odešly buďto do svých republik a nebo do jižních krajů Ruské federace. V současné Gruzii mají menšiny právo na výuku v jejich mateřském jazyce

ve veřejných školách. Menšiny se však i nadále velmi málo účastní veřejného a politického života země.

Podle Domineseho (2005) se konflikt v Zakavkazsku vyřeší tehdy, až hranice Evropské unie budou před jeho branami a jednotlivé státy budou adepty na členství. Evropská integrace je tedy chápána jako řešitel konfliktů. Jako pozitivní příklad Novikova (2004) uvádí území bývalé Jugoslávie. Podle ní touha tamějších zemí vstoupit do Evropské unie přinesla možnost snadnějšího urovnávání etnických konfliktů. Dominese (2005) dále dodává, že Evropa musí zakavkazské státníky usměřňovat k idejím multietnické a multireligiózní koexistence, kompromisu, úcty k ostatním národům a průhlednosti jejich jednání. Ve spojitosti s tím se Novikova (2004) obává zejména toho, aby zakavkazští státníci opětovně neobnovili konflikt. Ti ve snaze udržet se u moci a odvrátit pozornost veřejnosti od vnitrostátních problémů by mohli zaměřit svoji pozornost na separatistické útvary. Dominese (2005) i Novikova (2004) velice zdůrazňují roli Ruska, které musí v otázce řešení konfliktů spolupracovat, vést dialog. Nesmí jako doposud destabilizovat region a využívat etnické rozdíly ve svůj prospěch. Na postoji Ruska bude záviset dohoda mezi separatistickými útvary a gruzínskou či ázerbájdžánskou vládou. Dominese (2005) doplňuje, že Zakavkazsko by se také nemělo zapojovat (nebo být zapojováno) do konfliktů mezi světovými makroregiony (např. do konfliktů mezi Západem a zbytkem světa). Ke konfliktu v Zakavkazsku ještě připomíná, že jakákoli eskalace dalšího násilí nepřinese dlouhodobě pozitivní výsledky. Přinese sice krátkodobý užitek, v dlouhodobém horizontu akorát prohloubí nepřátelství mezi státy, jejich národy a etnickými menšinami. Podle Novikovy (2004) jsou konflikty v Zakavkazsku v blízké budoucnosti neřešitelné. Hovoří o nutnosti jejich regulace a vytvoření interakčního rámce mezi uznanými státy a separatistickými útvary. Problémem je, že každá strana hájí zájmy svých partnerů, prosazuje své zájmy a není ochotna ke kompromisu.

Kapitola 4

Komparace procesů etnické homogenizace

Přestože základním předpokladem či hypotézou práce je etnická homogenizace evropských postkomunistických zemí po konci studené války, neznamená to automaticky, že tento proces měl ve všech zemích stejný průběh a srovnatelné výsledky. K posouzení významu (hloubky) homogenizačních tendencí bylo využito ukazatelů statistické analýzy. K ověření hypotéz slouží (vedle základních statistických měr variability) index etnické homogenity, index odlišnosti, index entropie a regresní a korelační analýza.

Tab. 6 – Etnická uspořádanost sledovaných zemí

Země	Index etnické homogenity		Index entropie	
	1989/1992	1999/2006	1989/1992	1999/2006
Ázerbájdžán	0,69	0,82	0,055	0,133
Bosna a Hercegovina	0,32	0,39	0,039	0,276
Federace Bosny a Hercegoviny	0,36	0,58	0,109	0,288
Bulharsko	0,75	0,72	0,150	0,119
Černá Hora:				
pouze Černohorci	0,42	0,31	0,193	0,143
Černohorci a Srbové dohromady	0,53	0,59	0,241	0,201
Estonsko	0,48	0,53	0,222	0,250
Gruzie	0,51	0,65	0,044	0,118
Chorvatsko	0,63	0,81	0,099	0,074
Lotyšsko	0,39	0,43	0,123	0,133
Makedonie	0,48	0,48	0,239	0,248
Moldavsko	0,46	0,54	0,036	0,095
Rumunsko*	0,81	0,81	0,302	0,271
Rusko – evropská část	0,69	0,66	0,251	0,279
Slovensko	0,75	0,75	0,298	0,267
Slovinsko	0,78	0,70	0,024	0,011
Srbsko	0,48	0,46	0,396	0,513
Ukrajina	0,58	0,64	0,148	0,181

* Rumunsko – census 1977: index etnické homogenity 0,78; index entropie 0,333

Zdroj: výpočet autora na základě dat jednotlivých statistických úřadů

Na základě údajů ukazatele etnické homogenity (viz tab. 6) lze charakterizovat základní změny etnického složení sledovaných zemí. Na počátku sledovaného období mezi etnicky nejhomogennější země patřily Rumunsko, Slovinsko, Slovensko a Bulharsko. Naopak nejméně homogenními byly Bosna a Hercegovina, Lotyšsko a Moldavsko. V důsledku etnických konfliktů a netolerantních etnických politik 90. let 20. století došlo k proměně pořadí sledovaných zemí. Na konci sledovaného období se na první příčce jako nejvíce etnicky homogenní umístil Ázerbájdžán, na druhé Chorvatsko a třetí příčku si udrželo Rumunsko. Pouze na základě hodnot indexu etnické homogenity bychom následně mohli tvrdit, že 9 z 18 sledovaných zemí se etnicky homogenizovalo, 4 heterogenizovaly a 3 stagnovaly. Toto tvrzení by bylo příliš jednoduché a závádějící. V případě použití indexu entropie jsou totiž výsledky rozmanitější až odlišné. Několik zemí – bez ohledu na to, zda došlo k růstu či poklesu hodnoty indexu etnické homogenity – vykazovalo výrazný růst hodnoty indexu entropie. Z toho vyplývá, že se v takových zemích formuje polarita mezi etnicky homogenními regiony. V jednotlivých skupinách regionů mají majoritu odlišné a často znesvářené národy. V 90. letech 20. století vykazovalo vzestup indexu entropie 10 z 18 sledovaných zemí. U nich by tedy bylo namístě hovořit o etnické polarizaci. A tak například Ázerbájdžán, navzdory vysoké etnické homogenitě, je v praxi etnicky polarizovanou zemí. I přesto je vhodné výsledky, které poskytuje index entropie ještě ověřit dalšími statisticko-analytickými metodami. Ty umožňují porovnání různých měřítkových úrovní. Zatímco index entropie je možné počítat pouze pro úroveň státu, index odlišnosti pracuje s jednotlivými etniky a regresní a korelační analýza s jednotlivými regiony. Navíc hodnoty indexu etnické homogenity za regiony se mohou výrazně odlišovat od hodnot celostátního průměru.

4.1 Bývalá Jugoslávie

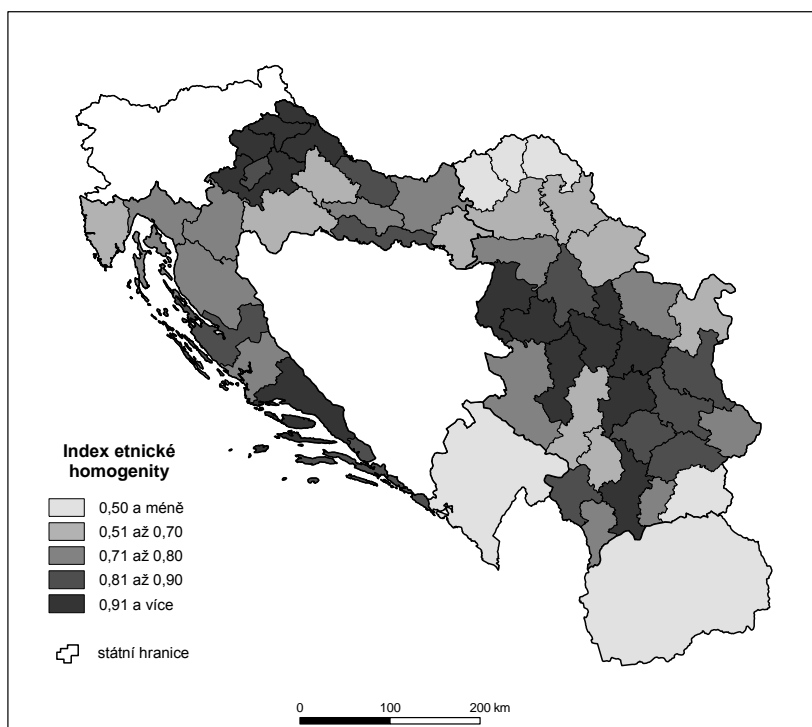
Z šesti republik bývalé Jugoslávie dvě republiky v 90. letech 20. století vykazaly posílení etnické homogenity. Těmito republikami byly Chorvatsko a Bosna a Hercegovina. Slovinsko, Srbsko a Makedonie pak vykazaly oslabení etnické homogenity. Černá Hora je zvláštní případ, kterému bude ještě věnována pozornost. O jednoznačné etnické homogenizaci celého území lze hovořit pouze v případě Chorvatska. Všechny jeho župy ve sledovaném období vykazaly posílení etnické homogenity ve prospěch státního národa (viz obr. 15). Hodnota Spearmanova korelačního koeficientu mezi změnou relativního počtu Chorvatů a změnou indexu etnické homogenity za intercensální období 1991–2001 činí 0,96 a je signifikantní i na 99 % hladině spolehlivosti. Příčinou byla tzv. vlastenecká válka, jež proběhla v letech 1991–1995. Jejím výsledkem byla redukce srbské menšiny o dvě třetiny. Z toho tedy rezultuje relativní a mnohde i absolutní vzestup počtu Chorvatů. Největší změny vykazaly ty župy, na jejichž území se rozkládala Republika Srbská Krajina, srbský separatistický útvar (viz obr. 14). Díky až třetinovým podílům Srbů vykazovaly tyto župy k roku 1991 nízkou etnickou homogenitu. Při dobývání Srbské Krajiny v létě 1995 (operace Bouře a Blesk) byli tamější Srbové vyhnáni a jejich domy vypáleny. Dobytá území osídlili jednak chorvatští starousedlíci, kteří byli na počátku války vyhnáni Srby, a jednak chorvatští uprchlíci z Bosny a Hercegoviny.

V intercensálním období 1991–2001 tedy Krajina vykázala růst hodnoty etnické homogenity o 55 %. Etnická homogenizace žup nezasazených válkou byla spojena s nacionalistickou a netolerantní náladou v chorvatské společnosti. Příslušníci minorit v obavách z diskriminace a fyzických útoků raději migrovali do svých mateřských států nebo do západní Evropy (Babić 2003). Proto v etnicky smíšené Slavonii v období 1991–2001 vzrostl index etnické homogenity o 33 %. Zde svou roli sehrála také skutečnost, že západní Slavonii zpočátku kontrolovala Republika Srbská Krajina. Neméně důležitou roli hrál i příliv bosenských Chorvatů. Naopak o řád nižší míry etnické homogenizace vykazovaly jádrové oblasti chorvatského osídlení – Záhřebsko a jižní Dalmácie. Zdejší již vysoké hodnoty etnické homogenity vzrostly pouze o 10 %. O síle vztahu mezi výchozí etnickou homogenitou k roku 1991 a její proměnou v intercensálním období 1991–2001 svědčí i hodnota Spearmanova korelačního koeficientu – 0,78 (korelace je signifikantní i na 99 % hladině spolehlivosti). Korelace tedy potvrzuje, že s nižší výchozí etnickou homogenitou žup vzrůstá míra jejich etnické homogenizace. Podle regresní a reziduální analýzy všechny župy odpovídají tomuto vztahu. Jedinou výjimkou je Istrie. Tamější nízká výchozí etnická homogenita a její nízký vzestup jsou způsobeny oblibou regionální identity.

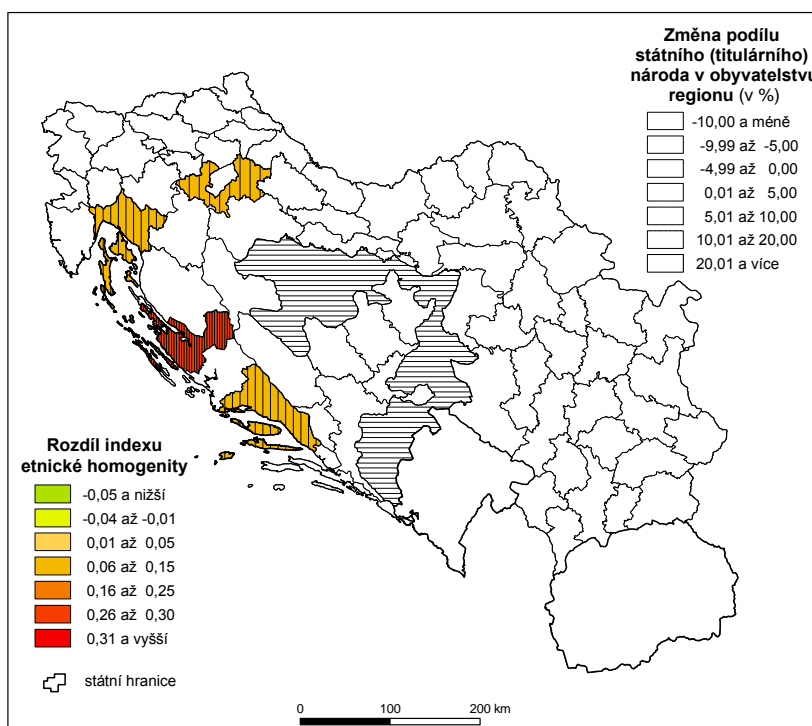
Tab. 7 – Variabilita prostorové distribuce etnik v republikách bývalé Jugoslávie

Země	Etnikum	Směrodatná odchylka		Variační koeficient		Index odlišnosti	
		1991	2000/06	1991	2000/06	1991	2000/06
Černá Hora	Černohorci	23,5	20,7	0,380	0,479	0,402	0,366
	Srbové	7,3	14,3	0,777	0,446	0,299	0,259
	Černoh. a Srbové	23,9	21,3	0,336	0,284	0,438	0,390
	Bosňáci	20,7	19,7	1,420	1,676	0,617	0,642
Federace Bosny a Hercegoviny	Bosňáci	18,3	25,8	0,351	0,354	0,282	0,513
	Chorvati	21,5	26,6	0,973	1,224	0,497	0,629
	Srbové	7,4	3,4	0,420	0,779	0,212	0,323
Chorvatsko	Chorvati	13,0	6,9	0,166	0,077	0,332	0,314
	Srbové	10,9	4,1	0,898	0,911	0,432	0,395
Makedonie celkem	Makedonci	25,4	26,2	0,390	0,408	0,460	0,454
	Albánci	23,8	25,5	1,093	1,011	0,562	0,542
Makedonie bez smíšených obcí	Makedonci	30,9	32,3	0,453	0,488	0,652	0,673
	Albánci	29,0	31,4	1,363	1,276	0,791	0,789
Slovinsko	Slovinci	4,4	3,9	0,050	0,047	0,169	0,109
	Srb., Chorv., Bosň.	2,9	2,6	0,436	0,483	0,200	0,228
Srbsko	Srbové	32,4	36,9	0,491	0,589	0,605	0,685
	Albánci	32,5	39,7	1,900	1,645	0,925	0,943
	Maďaři	10,0	8,8	2,849	3,039	0,827	0,831
	Bosňáci	6,4	6,0	2,533	3,215	0,709	0,789

Zdroj: výpočet autora na základě dat jednotlivých statistických úřadů

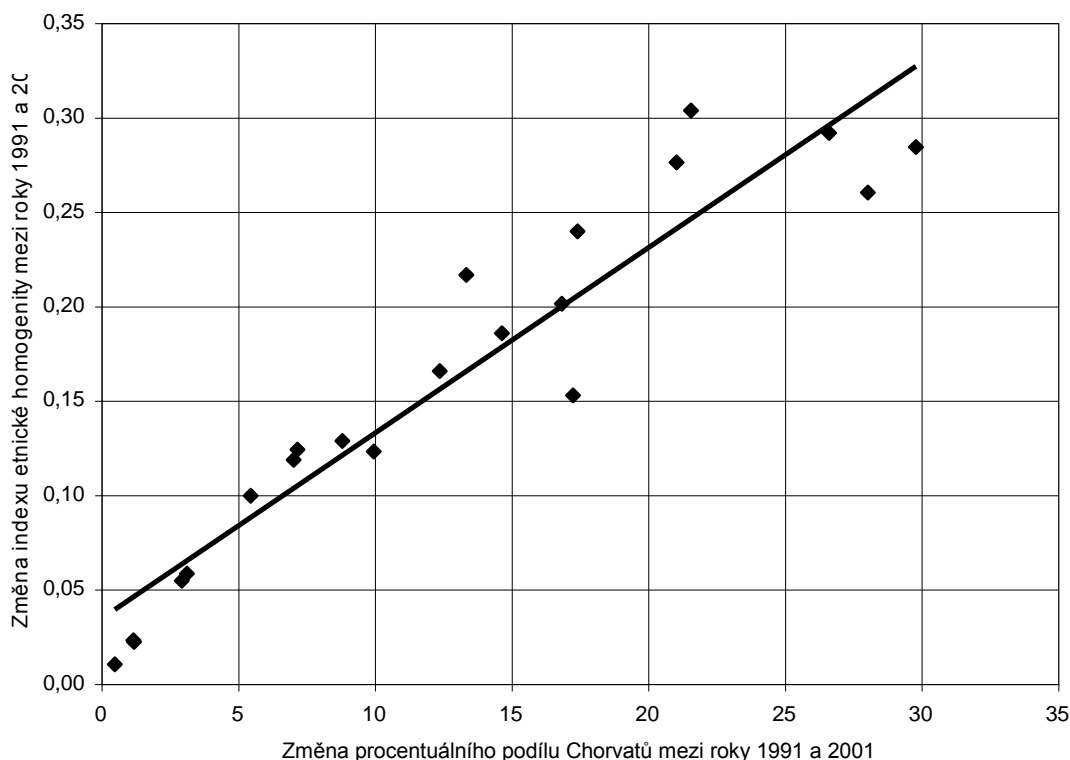
Obr. 13 – Míra etnické homogenity bývalých jugoslávských republik v letech 2001/2006

Zdroj: výpočet autora na základě dat jednotlivých statistických úřadů

Obr. 14 – Proměna etnické homogenity bývalých jugoslávských republik v období 1991–2001/2006

Zdroj: výpočet autora na základě dat jednotlivých statistických úřadů

Obr. 15 – Vztah mezi proměnou etnické homogenity žup Chorvatska a proměnou podílu Chorvatů v období 1991–2001

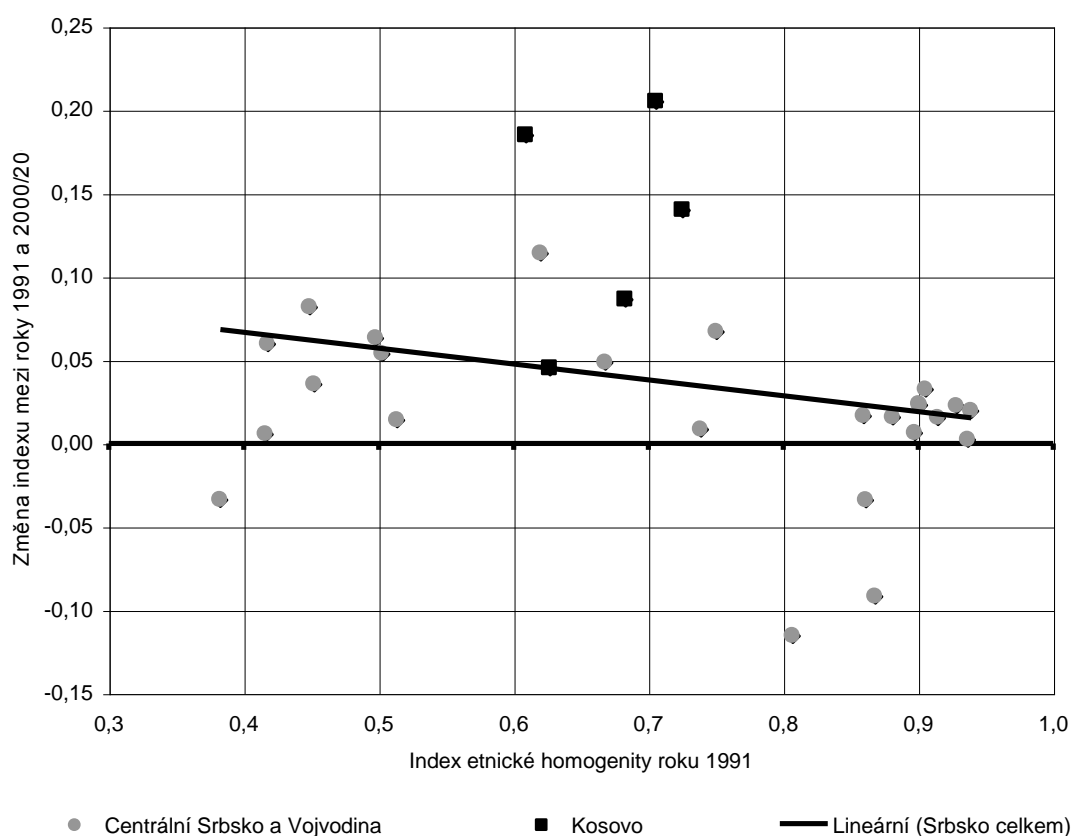
Zdroj: výpočet autora na základě dat CROSTATu

O etnické homogenizaci Chorvatska svědčí všechny statistické ukazatele (viz tab. 7). V případě Chorvatů došlo k poklesu hodnot variability a indexu odlišnosti. To svědčí o zrovnověnění zastoupení Chorvatů v populaci žup. Analogické výsledky poskytuje index entropie (viz tab. 6). Vyhnání Srbů z Krajiny a západní Slavonie přineslo pokles směrodatné odchylky jejich zastoupení v populaci chorvatských žup. Zastoupení Srbů v populaci žup se tedy více blíží celostátnímu průměru. Zatímco roku 1991 v krajinských župách Srbové tvořili zhruba třetinu obyvatel, roku 2001 to již byla pouhá desetina. Navzdory absolutní i relativní redukci počtu Srbů vnitřní variabilita jejich zastoupení mírně vzrostla. Na jedné straně totiž došlo k rozšíření počtu žup, v nichž prakticky již žádní Srbové nežijí, na druhé straně však ve východní Slavonii stále přetrvává početné srbské osídlení. Západ po dobytí Krajiny nedovolil Chorvatsku přesun ofenzívy do východní Slavonie. Ta poté byla mírově reintegrovaná do Chorvatska. Prostorová nerovnoměrnost rozmístění srbské menšiny však výrazně poklesla. Zatímco roku 1991 se do Krajiny soustřeďovalo 47 % všech chorvatských Srbů, roku 2001 tento ukazatel činil pouhých 29 %.

V případě Bosny a Hercegoviny, Srbska a Makedonie je vhodné mluvit o etnické polarizaci. V těchto zemích dochází k formování etnicky odlišných homogenních jednotek. V těchto případech tedy není tolik důležité sledovat hodnotu indexu etnické homogenity na státní úrovni. Bosna a Hercegovina je od války rozdělena na Republiku srbskou a bosňácko-chorvatskou Federaci Bosny a Hercegoviny. Bosňácko-chorvatská federace je však dále polarizována

na bosňácké kantony ve střední Bosně a Cazinské Krajině a chorvatské kantony v Hercegovině. Výsledkem pak je neefektivní fungování Bosny a Hercegoviny jako státu. V podstatě jde o protektorát Evropské unie. V Srbsku došlo dlouhodobým vývojem k rozdělení země na Centrální Srbsko a Vojvodinu se srbskou dominancí na jedné straně a Kosovo s albánskou dominancí na straně druhé. Tento vývoj byl urychlen po roce 1999, kdy po neúspěšném srbském pokusu zpacifikovat Kosovo došlo k vyhnání tamějších Srbů (a ostatních nealbánských obyvatel). Rozdělení země bylo potvrzeno jednostranným vyhlášením nezávislosti Kosova v únoru 2008. Obdobný proces kulturního rozdělení země nyní probíhá i v Makedonii. Je tedy vidět, že proces polarizace může nabývat různých podob.

Obr. 16 – Výchozí etnická homogenita distriktů Srbska a její proměna v období 1991–2000/06

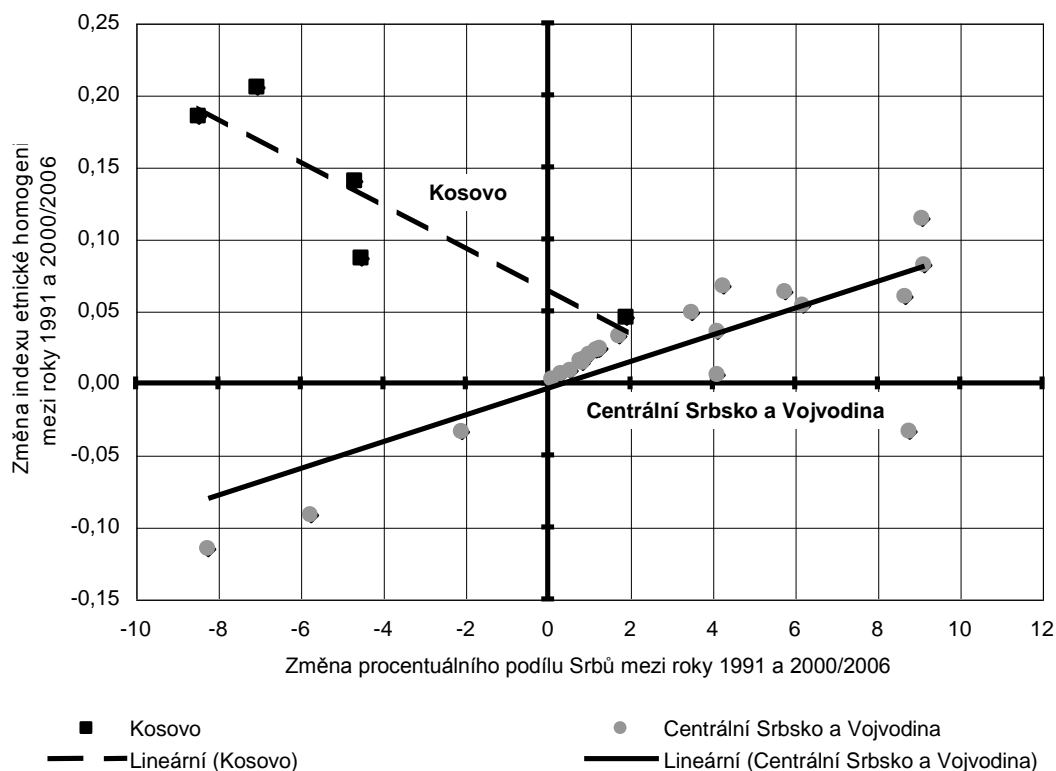

Zdroje: výpočet autora podle dat srbského statistického úřadu a OBSE

V uvedených zemích svědčí o etnické polarizaci také výrazné posílení míry variability za intercensální období. Tento vzestup se týká jak státního (titulárního) národa, tak i národů ostatních (viz tab. 7). Rostoucí hodnota směrodatné odchylky nasvědčuje formování etnické homogeneity území obývaných odlišnými národy. V případě polarizovaných zemí je použití variačního koeficientu problematické. S výrazným relativním populačním růstem příslušného národa ztrácí svou vypovídací hodnotu, neboť jeho hodnota se snižuje. Proto je dobrou náhradou index odlišnosti. Ten v případě národů Federace Bosny a Hercegoviny a Srbska vykazuje značný vzestup (viz tab. 7), čímž upozorňuje na nerovnoměrnou distribuci tamějších etnik. Vysoký růst vykazuje i hodnota indexu entropie (viz tab. 6), což svědčí o formování

území, v nichž dominuje jeden národ.

Obr. 17 – Vztah mezi proměnou etnické homogenity distriktů Srbska a proměnou podílu Srbů v období 1991–2000/06

Zdroje: výpočet autora podle dat srbského statistického úřadu a OBSE

U etnicky polarizovaných zemí bývalé Jugoslávie vztah mezi výchozími hodnotami etnické homogenity roku 1991 a jejich proměnou v intercensálním období nabývá obou podob. V případě Srbska a Makedonie je negativní (viz obr. 16). To znamená, že roku 1991 méně etnicky homogenní jednotky vykazovaly větší vzestup etnické homogenity. V případě Makedonie nejnižší hodnoty etnické homogenity vykazovaly roku 1991 albánské obce. Právě tyto obce se také nejvíce etnicky homogenizují. V porovnání s kosovskými distrikty je však vzestup hodnot jejich etnické homogenity nízký. Díky vzestupu relativních počtů Albánců se výrazně heterogenizují i makedonské (slovanské) obce, na jejichž území se nachází větší města (Bitola, Prilep, Ohrid). Na druhé straně však dochází k etnické homogenizaci východomakedonských obcí ve prospěch Makedonců. V případě Srbska tento negativní vztah mezi výchozími hodnotami etnické homogenity roku 1991 a jejich proměnou v 90. letech 20. století platí zejména pro distrikty Centrálního Srbska a Vojvodiny (viz obr. 16). Podle reziduální analýzy se z tohoto vztahu výrazněji vymyká několik distriktů. Pozitivně se vymykají čtyři kosovské distrikty, Srem a Bělehrad; negativně distrikty na severu Vojvodiny (Severní Bačka a Severní Banát) a ve východním Srbsku (Borski, Braničevski, Zaječarski). V případě Sremu a Bělehradu jde o hlavní oblast usazení srbských uprchlíků z Chorvatska a Bosny a Hercegoviny. Tím došlo k výraznému vzestupu hodnot jejich etnické homogenity. V případě

severní Vojvodiny jde o distrikty s relativní maďarskou majoritou. S usazením srbských uprchlíků zde došlo k poklesu hodnot etnické homogenity v neprospěch Maďarů a ve prospěch Srbů. Pokles etnické homogenity původně homogenních východosrbských distriktů je způsoben příklonem místních obyvatel k vlašské identitě (viz obr. 14). V Kosovu vykazovaly výraznou etnickou homogenizaci, a to ve prospěch Albánců, i již dosti etnicky homogenní distrikty. Hodnota jejich indexu etnické homogenity mezi roky 1991 a 2000/06 vzrostla až o 30 %. Mnohem nižší míru etnické homogenizace vykázal akorát distrikt Kosovsko-mitrovački, neboť se tam uchýlila řada vysídlených kosovských Srbů. Kosovo tedy jeví určitou podobnost s Federací Bosny a Hercegoviny. Abstrahujeme-li vysoce homogenní Západní Hercegovinu, vykazuje i federace pozitivní vztah mezi výchozími hodnotami etnické homogenity a jejich změnou za období 1991–2002, přičemž podle reziduální analýzy žádný kanton tento vztah nenarušuje. Tato skutečnost je způsobena etnickou polarizací v rámci kantonů Střední Bosna a Hercegovina-Neretva. O tyto kantony se spolu dělí Bosňáci a Chorvaté.

O etnické polarizaci však nejlépe svědčí relace mezi proměnou hodnoty etnické homogenity a změnou relativní velikosti titulárního národa v jednotlivých regionech či obcích (viz obr. 17). Vyneseme-li regresní křivku pro celou zemi nebo spočteme-li korelační koeficient, získáme indiferentní ukazatel. Proto je nutné vypočítat ukazatel pro každou jednotku zvlášť. Výsledkem je, že v jedné jednotce je tento vztah pozitivní a ve druhé naopak negativní. Obvykle jsou tyto vztahy také statisticky signifikantní (viz tab. 8). O rozvoji etnické polarizace také svědčí v jednotlivých letech klesající hodnota korelace mezi relativní velikostí státního národa a indexem etnické homogenity na úrovni celého státu. V domovské jednotce státního národa se však hodnota této korelace pohybuje těsně kolem jedné (viz tab. 9).

Tab. 8 – Vztah mezi proměnami etnické homogenity a relativní velikosti státního (titulárního) národa v intercensálním období

Země	Celkem		Jednotka A		Jednotka B	
	Korelace	Signifikance	Korelace	Signifikance	Korelace	Signifikance
Makedonie	0,56	< 0,001	1,00	< 0,001	−0,19	0,33
Srbsko	0,23	0,11	0,78	< 0,001	−0,90	0,02

Pozn.: V Srbsku jednotka A – Centrální Srbsko a Vojvodina, jednotka B – Kosovo. V Makedonii jednotka A – makedonské (slovanské) obce, jednotka B – albánské a smíšené obce

Zdroj: výpočet autora na základě dat jednotlivých statistických úřadů

Tab. 9 – Vztah mezi etnickou homogenitou a relativní velikostí státního (titulárního) národa

Země	Rok	Celkem		Jednotka A		Jednotka B	
		Korelace	Sign.	Korelace	Sign.	Korelace	Sign.
Makedonie	1991	0,975	< 0,001	0,999	< 0,001	0,000	0,50
	2002	0,973	< 0,001	0,998	< 0,001	0,071	0,43
Srbsko	1991	0,841	< 0,001	0,997	< 0,001	−0,700	0,09
	2000/06	0,710	< 0,001	1,000	< 0,001	−0,300	0,31

Pozn.: V Srbsku jednotka A – Centrální Srbsko a Vojvodina, jednotka B – Kosovo. V Makedonii jednotka A – makedonské (slovanské) obce, jednotka B – albánské a smíšené obce

Zdroj: výpočet autora na základě dat jednotlivých statistických úřadů

V tabulce 9 vidíme rozdíl mezi srbským a makedonským modelem etnické polarizace. V Srbsku se zformovala dvě etnicky homogenní území – Centrální Srbsko s Vojvodinou

a Kosovo – přičemž podíl minorit v nich během 90. let 20. století klesal. Díky účasti Srbska v ozbrojených konfliktech došlo ke zrychlení dynamiky jejich formování. Výsledkem toho je, že Kosovo je etnicky nejhomogennější území bývalé Jugoslávie (viz tab. 10). Vyhodnocení Makedonie však není tolik jednoduché (viz tab. 11, obr. 18 a 19). V makedonských (slovanských) obcích totiž roste zastoupení Albánců a tudíž mírně klesají hodnoty jejich etnické homogenity. V etnicky smíšených obcích, kam patří hlavní město a nedaleké Kumanovo, dochází k absolutnímu i relativnímu růstu počtu Makedonců i Albánců. V této kategorii obcí je však růst Albánců díky jejich demografické vitalitě mnohem intenzivnější. Díky tomu také dochází ke zrovnoměnění zastoupení Albánců v populaci obcí Makedonie, jak ukazuje výrazný pokles hodnot variačního koeficientu i indexu odlišnosti za intercensální období. Abstrahujeme-li však od této kategorie obcí, vzroste celková variabilita sledovaného souboru. Zároveň za intercensální období jen nepatrně klesne hodnota indexu odlišnosti pro Albánce (viz tab. 7). Díky makedonské většině a poklesu ostatních národů však nepatrně vzrůstají hodnoty etnické homogenity v rámci kategorie etnicky smíšených obcí. V albánských obcích pak dochází k absolutnímu i relativnímu poklesu počtu Makedonců a vzestupu počtu Albánců. Roste tedy i etnická homogenita těchto obcí. Každopádně můžeme říci, že formování etnicky homogenních území není v Makedonii tolik dynamické jako v případě Bosny a Hercegoviny či Srbska. Abstrahujeme-li od albánského povstání z roku 2001, etnické procesy v Makedonii totiž probíhají v mírových podmínkách.

Tab. 10 – Etnická struktura Srbska podle oblastí

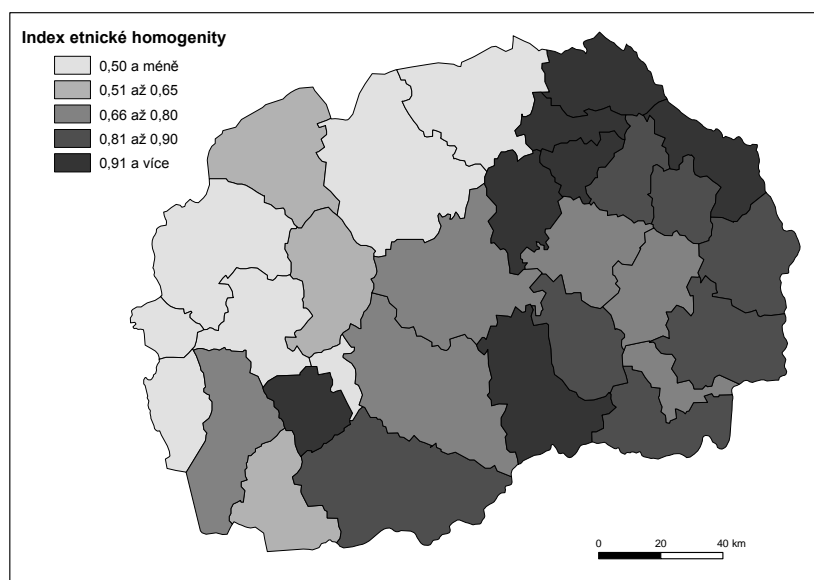
Území	Rok	Populace	Relativní velikost etnik v %				Index etn. homog.
			Srbové	Albánci	Maďaři	Ostatní	
Centrální Srbsko	1991	5 808 906	87,9	1,3	0,1	10,7	0,78
	2002	5 466 009	89,5	1,1	0,1	9,3	0,81
Vojvodina	1991	2 013 889	56,8	0,1	16,9	26,2	0,42
	2002	2 031 992	65,0	0,1	14,3	20,6	0,49
Kosovo	1991	1 956 196	9,9	81,6	0,0	8,5	0,68
	2000/06	2 618 193	4,8	90,8	0,0	4,4	0,83
Srbsko celkem	1991	9 778 991	65,9	17,1	3,5	13,5	0,48
	2000/06	10 116 194	62,7	24,1	2,9	10,3	0,46

Zdroje: Republički zavod za statistiku Srbije, Organizace pro bezpečnost a spolupráci v Evropě

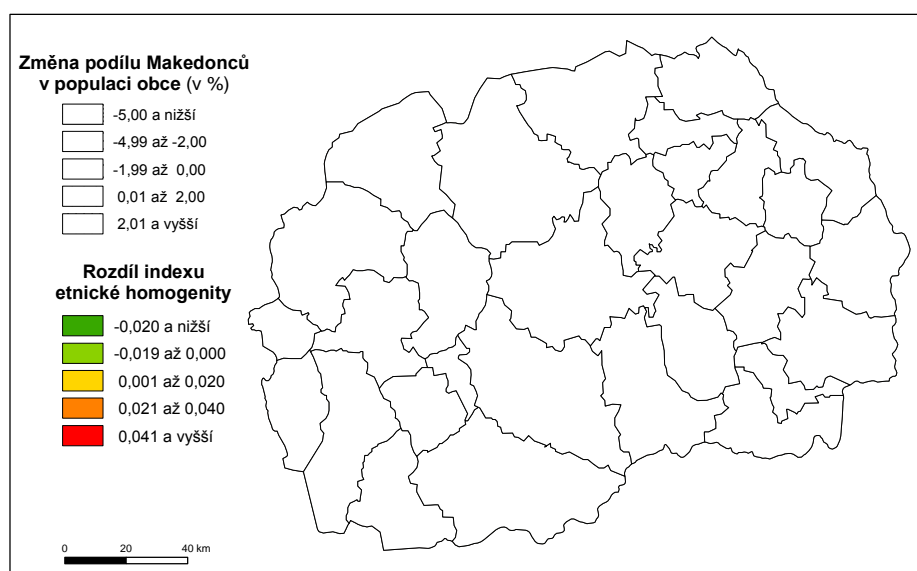
Tab. 11 – Etnická struktura Makedonie podle kategorií obcí

Území	Rok	Populace	Relativní velikost etnik v %				Index etn. homog.
			Makedonci	Albánci	Turci	Ostatní	
Makedonské (slovanské) obce	1991	881 821	89,4	1,4	4,2	5,1	0,80
	2002	844 608	89,1	2,1	3,9	4,8	0,80
Smíšené obce	1991	711 187	60,1	22,6	1,9	15,4	0,44
	2002	725 390	60,8	26,1	1,8	11,3	0,45
Albánské obce	1991	440 956	25,6	61,0	6,1	7,3	0,45
	2002	452 549	22,9	66,6	7,1	3,4	0,50
Makedonie celkem	1991	2 033 964	65,3	21,7	3,8	9,2	0,48
	2002	2 022 547	64,2	25,2	3,9	6,8	0,48

Zdroj: Državen zavod za statistika

Obr. 18 – Míra etnické homogenity obcí Makedonie roku 2002

Zdroj: výpočet autora na základě dat makedonského statistického úřadu

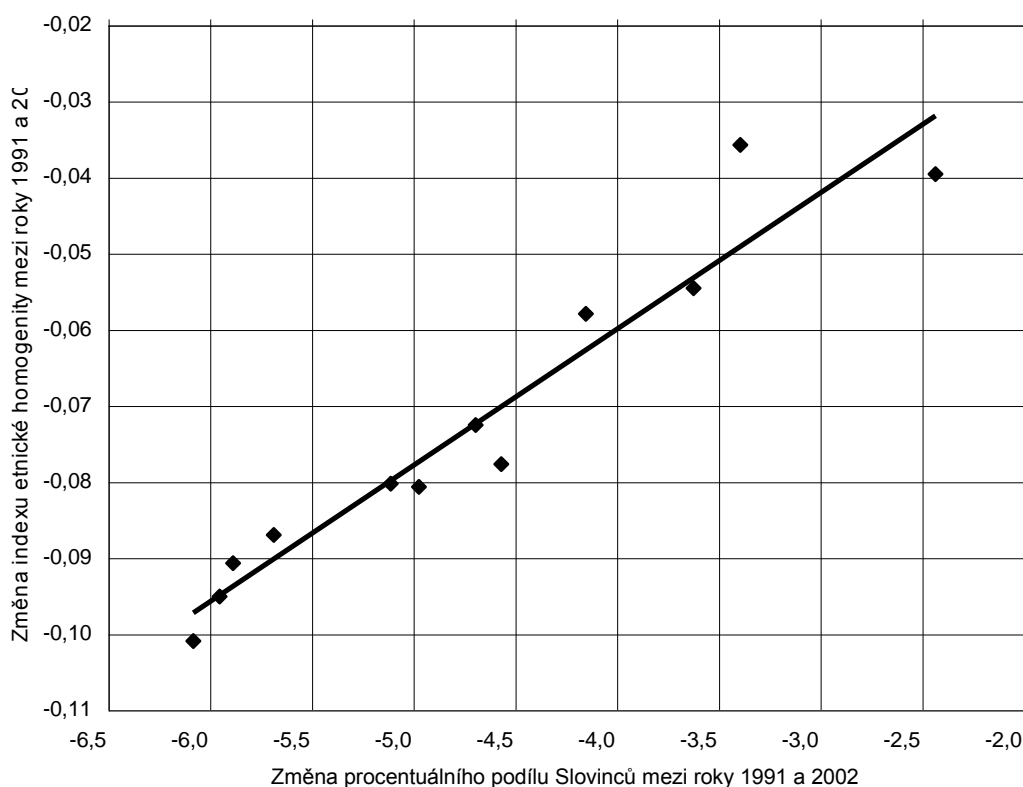
Obr. 19 – Proměna etnické homogenity obcí Makedonie v období 1991–2002

Zdroj: výpočet autora na základě dat makedonského statistického úřadu

Otázka etnické homogenizace periferie a jader států je v případě Srbska jasná. Etnickou homogenizaci vykázaly jak srbské jádro, tak i periferie. Vojvodina a Sandžak se homogenizovaly ve prospěch Srbů. Naopak východní Srbsko se etnicky heterogenizovalo díky proměně etnické identifikace jeho obyvatel. Kosovská periferie se násilně homogenizovala ve prospěch Albánců. V případě severozápadní Makedonie je problematické rozlišit od sebe jádro a periferii. V albánské a smíšené části se do větších měst soustřeďoval ekonomický a technický rozvoj. Tato města jsou důležitými hospodářskými středisky země a jejich střední třídu tvoří Makedonci. Naopak horská venkovská sídla Albánců zůstala technicky nerozvíjena,

ačkoli se nachází v těsném sousedství velkých měst. Snoubí se zde tedy jádro s periferií. Navíc Albánci sestupují z hor a vytváří těmto městům velká albánská předměstí (Bužar 2006). Při výpočtu indexu etnické homogenity dohromady pro obce Skopje, Kumanovo, Tetovo a Gostivar získáme pro rok 1991 hodnotu 0,38 a pro rok 2002 hodnotu 0,40, obě ve prospěch Makedonců. Můžeme tedy hovořit o slabé etnické homogenizaci této oblasti v makedonských prospěch. Příčinou je zejména migrace Makedonců do hlavního města. Ačkoli se v této oblasti také odehrávalo albánské povstání z roku 2001, nedošlo k její výrazné etnické homogenizaci ve prospěch ani jedné ze stran. Jednoznačně lze hovořit o etnické homogenizaci pouze v případě periferií na východě (ve prospěch Makedonců) a západě země (ve prospěch Albánců). Středomakedonská města se etnicky heterogenizují díky albánské imigraci (viz obr. 19). Rozlišovat mezi jádrem a periferií je bezpředmětné v případě Bosny a Hercegoviny. Válka se totiž bez ohledu na perifernost odehrávala na většině území a vyhnala z domovů polovinu obyvatel. Periferie však byla místem, kde byla válka zažehnuta a odkud se přenášela do dalších oblastí. Jejím výsledkem byla homogenizace jádra i periferie a parcelace republiky na etnicky vysoce homogenní území.

Obr. 20 – Vztah mezi proměnou etnické homogenity regionů Slovinska a proměnou podílu Slovinců v období 1991–2002

Zdroj: výpočet autora podle dat slovinského statistického úřadu

Zcela opačný proces naopak probíhá ve Slovinsku. Etnická homogenita všech jeho regionů výrazněji poklesla (viz obr. 20). Nejvyšší pokles etnické homogenity vykázaly původně etnicky

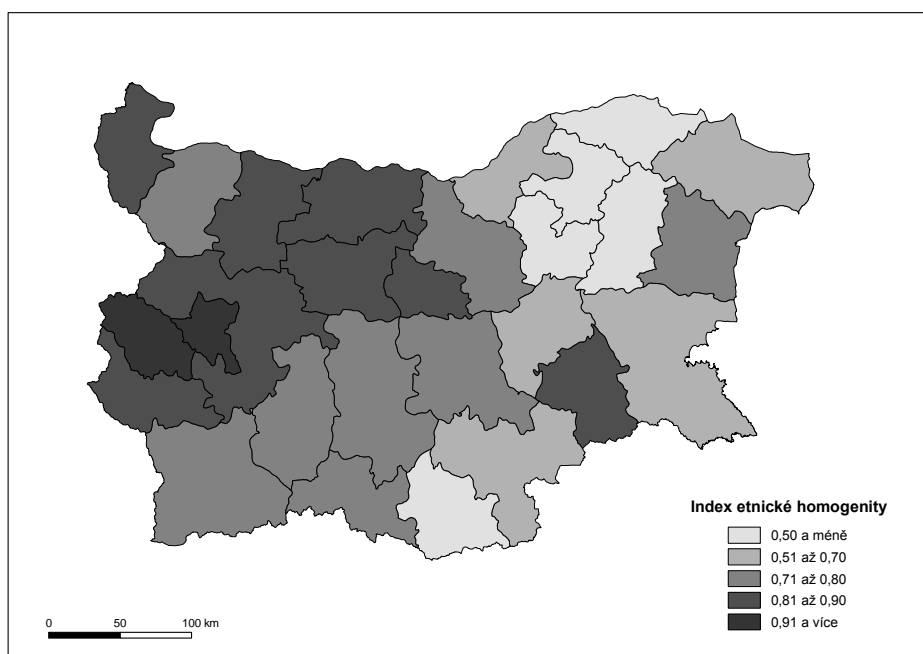
nejhomogennější regiony. Pokles etnické homogenity navíc silně pozitivně koreluje s poklesem relativního počtu Slovinců v jednotlivých regionech. Hodnota Spearmanova korelačního koeficientu je 0,98 a jde o signifikantní závislost. Rovnoměrnost etnické heterogenizace Slovinska dosvědčují vedle korelačního koeficientu i pokles hodnot měr variability, indexu odlišnosti (viz tab. 7) a indexu entropie (viz tab. 6). Příčinou etnické heterogenizace je zejména změna etnické identifikace části jeho obyvatel. Jde o odklon od slovinské identity ve prospěch etnické neidentifikace. Příčinu lze spatřovat v tom, že řada lidí, kteří se v censu roku 1991 identifikovali jako Slovinci, ve skutečnosti Slovinci vůbec nejsou. Jde o ekonomické imigranty z řad ostatních jugoslávských národů. Část se do Slovinska přistěhovala za časů Jugoslávie a část během jugoslávských válek. Jejich identifikaci jako Slovinci, resp. jejich neidentifikaci, lze chápat jako etnické mimikry v obavách ze šikany státními úřady (Žitniková 2004).

Při vyhodnocení Černé Hory můžeme dospět k oběma výsledkům – etnické heterogenizaci i homogenizaci. Budeme-li chápat Černohorce jako samostatný národ, výsledkem je etnická heterogenizace. Příčinou jsou proměnlivost etnické identity a aktuální příklon části obyvatelstva k srbské identitě (Gallagher 2003, Tesař 2007). Výsledkem toho je výrazné zrovnoměnění distribuce Srbů v Černé Hoře (viz tab. 7). Budeme-li pracovat s Černohorci a Srby dohromady, výsledkem bude etnická homogenizace země. Prvou příčinu lze spatřovat v srbských akcích proti Bosňákům v Sandžaku v první polovině 90. let 20. století. Druhou příčinou je emigrace části Albánců do Kosova po roce 1999. V tomto případě o etnické homogenizaci země svědčí jak vzestup indexu etnické homogenity (viz tab. 6), tak pokles statistických ukazatelů měřících variabilitu (viz tab. 7).

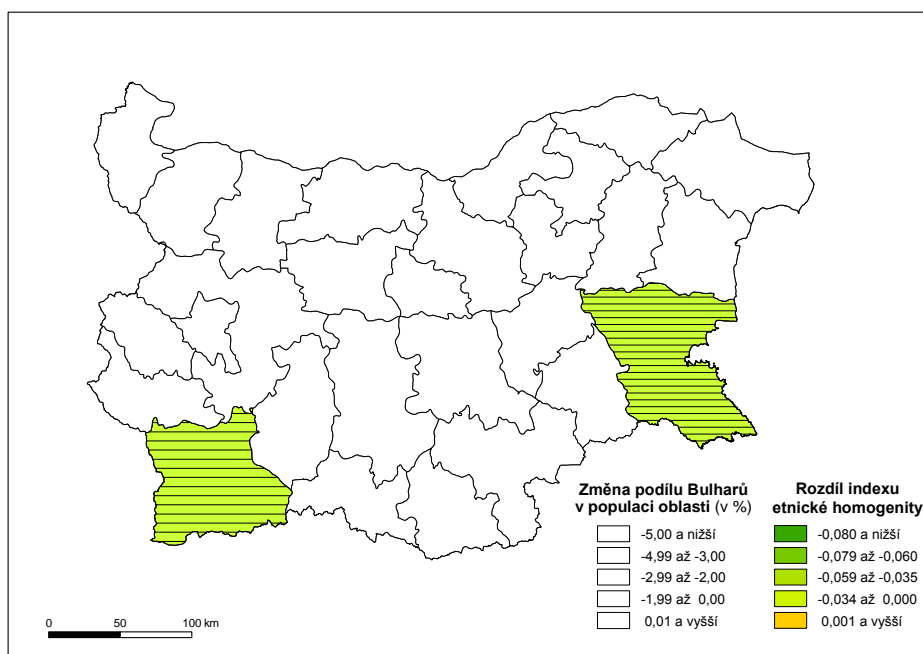
4.2 Bulharsko

Vývoj etnické struktury je v případě Bulharska poněkud specifický, resp. od republik bývalé Jugoslávie odlišný. Výsledky proměny etnické homogenity v Bulharsku mezi roky 1992 a 2001 jsou zastíněné dvěma důležitými rušivými faktory. Prvým faktorem je vysoký populační přírůstek Romů a druhým etnické mimikry Romů. Identifikace muslimských Romů jako Turků při censu roku 1992 zcela zastínila efekt tureckého exodu z roku 1989 a návratu části Turků po roce 1990 (Bachvarov 1997). Navíc neexistují kvalifikované odhady počtu Romů pro jednotlivé bulharské oblasti, existují pouze odhady pro celostátní úroveň (např. Kocsis 2001, Vassilev 2004). Proto je velice problematické hodnotit vývoj etnické struktury Bulharska v 90. letech 20. století na regionální úrovni.

Podle censů 1992 a 2001 na celostátní úrovni došlo k nepatrnému poklesu etnické homogenity, a to díky nárůstu romské populace. I při nezkreslení dat by nastal týž proces. Jeho vítězi by vedle Romů byli i Turci. Turci totiž mají vyšší přirozený přírůstek než Bulhaři a Bulhaři v jejich vypuzování z Bulharska spatřují prostředek zachování demografické rovnováhy.

Obr. 21 – Míra etnické homogenity oblastí Bulharska roku 2001

Zdroj: výpočet autora na základě dat bulharského statistického úřadu

Obr. 22 – Proměna etnické homogenity Bulharska v období 1992–2001

Zdroj: výpočet autora na základě dat bulharského statistického úřadu

Podle dat bulharského statistického úřadu došlo k poklesu hodnot etnické homogenity v neprospěch Bulharů ve všech oblastech Bulharska. Jedinými dvěma výjimkami byly oblasti Pazardžik a Kărdžali (viz obr. 22). Růst hodnot etnické homogenity a relativního počtu Bulharů v Pazardžiku lze vysvětlit větším příklonem části Pomáků k bulharské identitě. V Kărdžali klesá etnická homogenita v neprospěch Turků a ve prospěch Bulharů a ostatních etnik. Nejpravděpodobnější příčinou je turecká ekonomická emigrace. V ostatních oblastech lze

pokles hodnot etnické homogenity v neprospěch Bulharů připisovat zejména populačnímu přírůstku Romů. Jejich relativní i absolutní počty prakticky všude vzrostly. Největší vliv na pokles hodnot etnické homogenity mají Romové v etnicky homogenním západním Bulharsku a na jihovýchodě země. Na jihu středního Bulharska (oblasti Plovdiv, Stara Zagora a Sliven) ovlivňují pokles hodnot etnické homogenity také Turci. Nižší homogenita etnicky smíšených oblastí severovýchodního Bulharska (Ludogorie-Deliorman) dále klesá ve prospěch ostatních národů a etnicky neidentifikovaných.

O etnické heterogenizaci Bulharska svědčí i pokles hodnot měř variability (viz tab. 12), a to jak pro Bulhary, tak i pro Turky. To naznačuje územní rovnoměrnost etnické heterogenizace spjatou s pozvolnou prostorovou difúzí turecké menšiny. Regresní analýza dále ukázala, že čím byly výchozí hodnoty etnické homogenity oblasti vyšší, tím větší byl jejich pokles v intercensálním období. Tento vztah však není statisticky signifikantní. Existuje totiž řada pozitivních výjimek v západní polovině Bulharska. Jde o etnicky homogenní oblasti, jejichž etnická homogenita poklesla výrazně méně, než předpokládá regresní model. Příklady jsou hlavní město Sofie, Blagoevgrad, Pernik či Gabrovo. Ve prospěch etnické heterogenizace země svědčí síla (korelační koeficient 0,86), statistická signifikance a průběh regrese pozitivního vztahu mezi poklesem hodnot etnické homogenity a poklesem relativního počtu Bulharů. Při pohledu na standardizovaná rezidua objevíme významné pozitivní výjimky v severovýchodním Bulharsku. Navzdory většímu poklesu relativního počtu Bulharů, hodnota indexu etnické homogenity toliko neklesne. Na vině je konstrukce ukazatele, která zohledňuje značné podíly Turků a jejich relativní vzestup. Nejde však o žádné zásadní odchylky zpochybňující závěry z regresního modelu.

Tab. 12 – Variabilita prostorové distribuce etnik v Bulharsku

Etnikum	Směrodatná odchylka		Variační koeficient		Index odlišnosti	
	1992	2001	1992	2001	1992	2001
Bulhaři	13,4	12,9	0,156	0,153	0,372	0,315
Turci	13,2	12,2	1,367	1,290	0,477	0,446

Zdroj: výpočet autora na základě dat Bachvarova (1997) a bulharského statistického úřadu

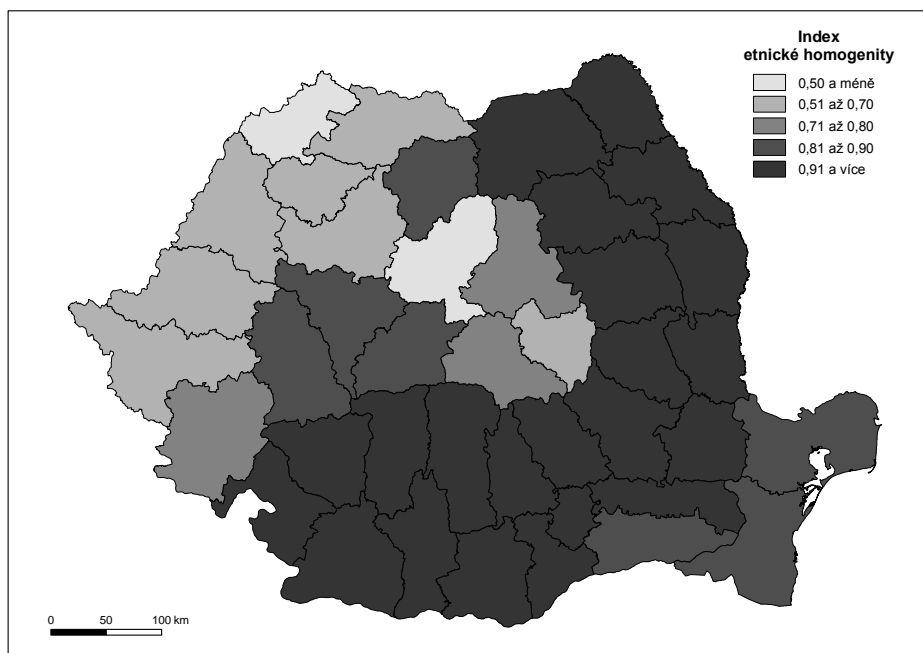
4.3 Karpatské státy s maďarskou minoritou

Zajímavé poznatky poskytuje komparace vývoje postavení a zastoupení etnik v Rumunsku a na Slovensku. V Rumunsku se významné etnické procesy odehrávaly zejména v intercensálním období 1977–1992, na Slovensku v období 1991–2001. Obdobně jako v Bulharsku je nutno čelit etnickému mimikry romské menšiny.

V Rumunsku i na Slovensku se setkáme s rozsáhlými zcela etnicky homogenními regiony. V případě Rumunska jde o Valašsko a Moldávii, tedy území historického Rumunska z let 1878–1918 (viz obr. 23). Na Slovensku pak můžeme rozlišit vysoce homogenní západoslovenské a poněkud méně homogenní východoslovenské etnické jádro (viz obr. 24). Zároveň můžeme rozlišit etnické periferie s nižším stupněm etnické homogenity. V Rumunsku jde o Sedmihradsko, které obývá početná maďarská menšina. Na Slovensku se jedná

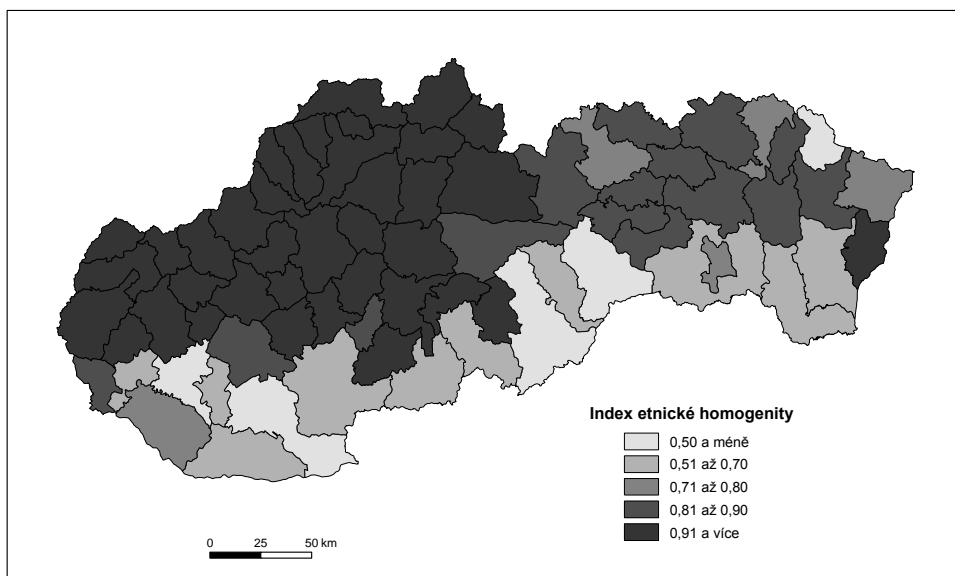
o maďarský jih a rusínský severovýchod.

Obr. 23 – Míra etnické homogenity žup Rumunska roku 2002

Zdroj: výpočet autora na základě dat rumunského statistického úřadu

Obr. 24 – Míra etnické homogenity okresů Slovenska roku 2001

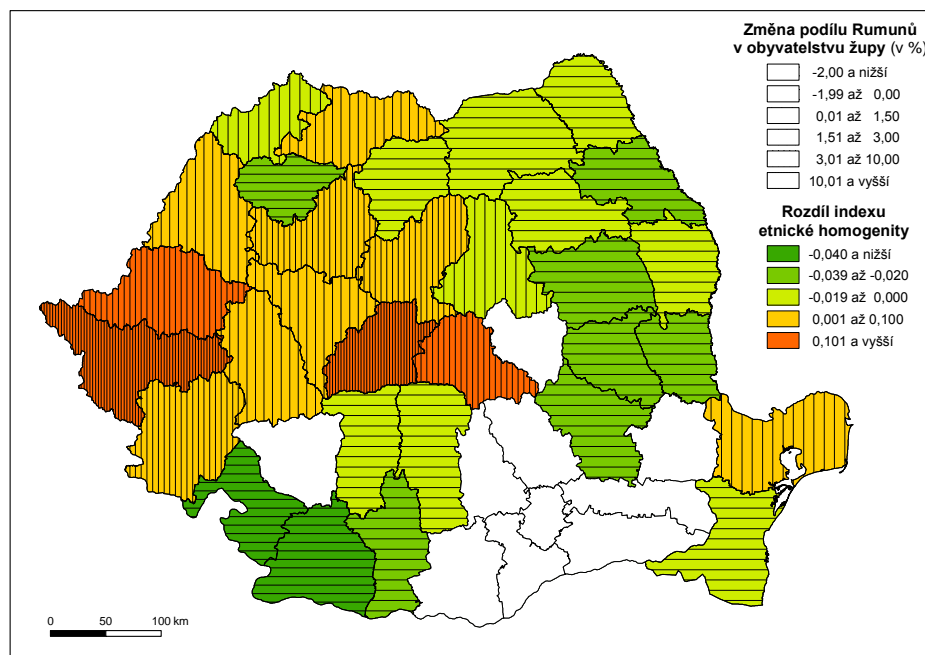

Zdroj: výpočet autora na základě dat Statistického úřadu Slovenské republiky

Pro obě země vypočtený regresní model zachycuje negativní vztah mezi výchozími hodnotami etnické homogenity a jejich proměnou ve sledovaném období. Etnicky vysoce homogenní regiony se tedy heterogenizují, zatímco etnicky spíše heterogenní regiony se homogenizují (nebo méně intenzivně heterogenizují). Regionální obraz etnického vývoje je pro obě země velice podobný (viz obr. 25 a 26). Regiony s maďarskou majoritou – tj. Dunajská

Streda a Komárno na Slovensku, Harghita a Covasna v Rumunsku – se etnicky heterogenizují. To znamená pokles maďarské dominance ve prospěch státního národa. Proto tyto regiony také negativně vynikají v reziduální analýze. U regionů s maďarskou minoritou lze tedy teoreticky očekávat jejich homogenizaci ve prospěch státního národa. V případě Rumunska tomu tak skutečně je. Příčinami jsou přirozený úbytek Maďarů a také jejich emigrace do Maďarska. Etnickou homogenizaci Sedmihradska ještě posílila emigrace Němců v 80. a 90. letech 20. století do Německa. Šlo o realizaci německé imigrační politiky na základě dohody mezi Rumunskem a tehdejší Německou spolkovou republikou o vystěhovaleckých vízech pro sedmihradské Němce. Proto také nejvyšší míry etnické homogenizace – spojené s vysoce pozitivními standardizovanými rezidui – vykazují župy, kde vedle maďarského osídlení existovalo i osídlení německé (Sibiu, Braşov, Timiș, Arad, Caraș-Severin). Důležitou roli v etnické homogenizaci Sedmihradska sehrála i rumunská imigrace v rámci programu industrializace.

Obr. 25 – Proměna etnické homogenity žup Rumunska v období 1977–2002

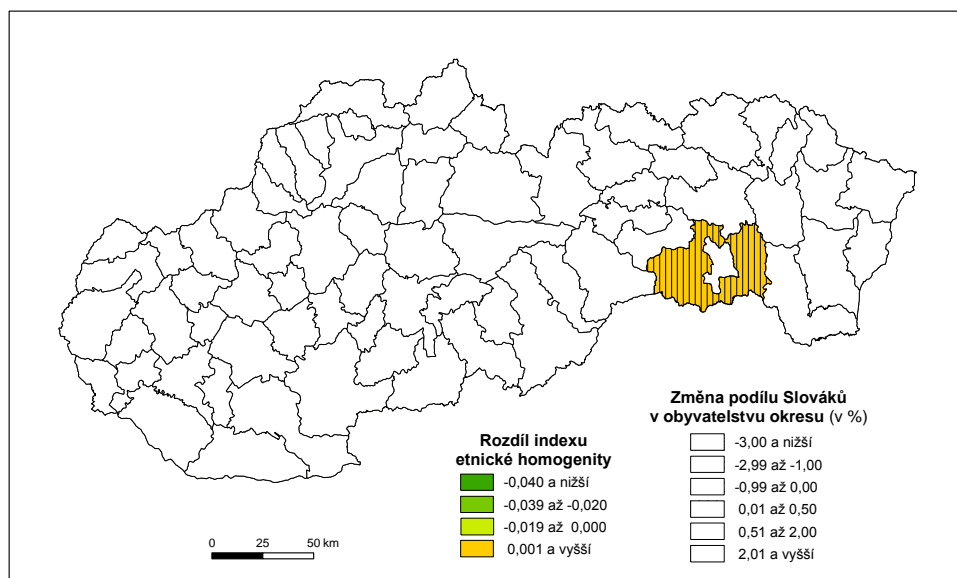

Zdroj: výpočet autora na základě dat rumunského statistického úřadu

V případě Rumunska se homogenizují ve prospěch Rumunů i ostatní etnické periferie – klesají podíly Ukrajinců v Maramureși a Suceavě a Rusů (Lipovanů) v deltě Dunaje. Vztah mezi změnou relativní velikosti státního národa a proměnou hodnot etnické homogenity je tedy v Rumunsku velice silný a statisticky signifikantní. Spearmanův korelační koeficient pro Rumunsko činí 0,90. Naopak na Slovensku je tento model výrazněji deformován okremy maďarské periferie. I přesto je také statisticky signifikantní. Hodnota korelačního koeficientu pro Slovensko činí 0,81. Nárůstu podílu Slováků totiž neodpovídá pozitivní změna etnické homogenity. Příčinou je vyšší demografická vitalita Romů, což snižuje úroveň etnické homogenizace. Mnohdy tak je výsledkem prohloubení etnické heterogenity okresu (např.

Rimavská Sobota, Revúca, Lučenec, Veľký Krtíš) (viz obr. 26). Z toho rezultuje, že maďarská periferie jako celek vykázala v období 1991–2001 mírný pokles hodnoty indexu etnické homogenity. Obdobný děj se týká i některých žup na severu Sedmihradska (Bistrița-Năsăud, Sălaj). Tam ve prospěch Romů klesají absolutní i relativní počty jak Maďarů, tak i Rumunů. V případě Slovenska se navíc etnicky heterogenizuje i severovýchodní periferie (okresy Medzilaborce, Svidník, Stropkov, Snina). Řada obyvatel se tam přiklání k rusínské národnosti. Za socialismu totiž byli Rusíni tlačeni k emigraci do Sovětského svazu, a proto raději volili slovenské etnické mimikry (Carter, Turnock 2001).

Obr. 26 – Proměna etnické homogenity okresů Slovenska v období 1991–2001

Zdroj: výpočet autora na základě dat Statistického úřadu Slovenské republiky

Tab. 13 – Variabilita prostorové distribuce etnik v Rumunsku a na Slovensku

Země	Etnikum	Směrodatná odchylka		Variační koeficient		Index odlišnosti	
		rok A	rok B	rok A	rok B	rok A	rok B
Rumunsko	Rumuni	17,5	15,7	0,199	0,175	0,631	0,536
	Maďaři	16,2	15,1	2,033	2,281	0,724	0,734
Slovensko	Slováci	19,2	18,2	0,224	0,212	0,575	0,540
	Maďaři	19,5	18,2	1,814	1,885	0,745	0,746

Pozn.: Pro Rumunsko rok A – 1977, rok B – 2002; pro Slovensko rok A – 1991, rok B – 2001

Zdroj: výpočet autora na základě dat jednotlivých statistických úřadů

O redukci maďarské menšiny svědčí v obou dvou zemích i míry variability (viz tab. 13). Díky redukci zastoupení Maďarů v populaci regionů se snižují hodnoty směrodatných odchylek jak pro státní národy, tak pro maďarské menšiny. Regionální etnické struktury se totiž stávají podobnější struktura celostátní. Tomu nasvědčuje i pokles hodnot indexu entropie (viz tab. 6). Na druhé straně vzestup hodnot variačního koeficientu u maďarských menšin upozorňuje na větší nerovnoměrnost zastoupení Maďarů. V regionech, kde jsou v menšině, totiž ubývají intenzivněji. Roste tedy jejich koncentrace do regionů, kde zatím stále tvoří majoritu (Dunajská

Streda, Komárno, Harghita, Covasna).

Hlavní etnické území – jak v případě Rumunska, tak v případě Slovenska – se etnicky mírně heterogenizuje. Příčinami jsou buďto absolutní i relativní růst romské menšiny či příklon části obyvatel k etnicky neidentifikovaným. Při vyhodnocování Rumunska za období 1977–2002 tento efekt nehraje příliš roli. Výsledkem je, že Rumunsko jako celek vykázalo etnickou homogenizaci. Při vyhodnocení Rumunska za období 1992–2002 by výsledkem naopak byl zanedbatelný pokles hodnoty etnické homogenity. Navzdory absolutnímu i relativnímu přírůstku počtu Romů by však Sedmihradsko i v tomto období vykázalo etnickou homogenizaci ve prospěch Rumunů. Při komparaci s intercensálním obdobím 1977–1992 by se však jevila velice mírnou. I na Slovensku má populační přírůstek Romů poslední slovo. V období 1991–2001 tak Slovensko, podobně jako Rumunsko, vykázalo prakticky zanedbatelnou etnickou heterogenizaci.

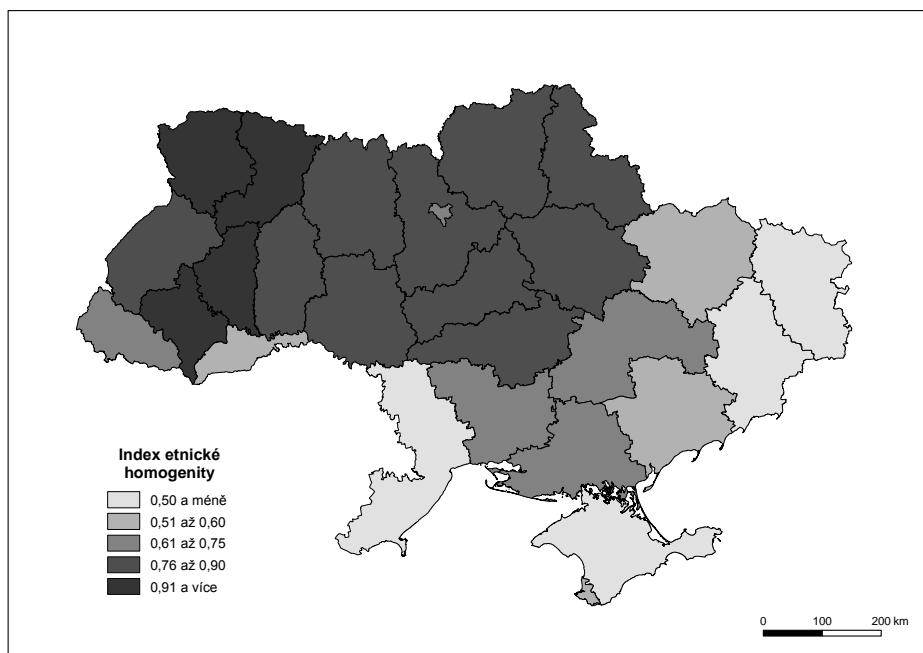
4.4 Ukrajina

Ukrajina jako celek vykázala za období 1989–2001 relativně velký vzestup hodnoty etnické homogenity. Podíl Ukrajinců se totiž zvýšil ze 73 na 78 %, zatímco podíl Rusů poklesl z 22 na 17 %. Při rozdělení státu na jednotlivé oblasti došlo – vyjma dvou jednotek na Krymu – ke vzestupu etnické homogenity i relativního počtu Ukrajinců ve všech oblastech. Vztah mezi výchozími hodnotami etnické homogenity a jejich proměnou během intercensálního období je negativní, avšak zároveň slabý a statisticky nesignifikantní. Vyloučíme-li etnicky se heterogenizující Krym, tento vztah se stane silnějším. Nadále ale zůstává statisticky nevýznamným. Příčinou tohoto efektu, je silnější etnická homogenizace oblastí se střední úrovní výchozích hodnot etnické homogenity. Podle reziduální analýzy jde o jihoukrajinské oblasti (Mykolajivská, Chersonská, Dnipropetrovská, Kirovohradská) a město Kyjev. Hodnoty etnické homogenity těchto oblastí v období 1989–2001 vzrostly o 15 %. Etnicky vysoce homogenní oblasti západní Ukrajiny a etnicky heterogenní oblasti východní Ukrajiny se homogenizují méně. Vzrůst hodnot jejich etnické homogenity dosáhl 9 %, resp. 8 % (viz tab. 14). Na východě nejnížší vzestup hodnot etnické homogenity vykazují oblasti Luhanská a Doněcká s výrazným ruským osídlením. S výraznější etnickou homogenizací ostatních oblastí ve prospěch Ukrajinců roste koncentrace Rusů do Luhanské a Doněcké oblasti. V těchto oblastech také místní Rusové projevovali kvazi-separatistické tendence.

Vztah mezi proměnou relativního počtu Ukrajinců a změnou hodnoty indexu etnické homogenity (viz obr. 28) je pozitivní a statisticky signifikantní. Hlavní příčinou je příklon osob nevyhraněné etnické příslušnosti, dříve se identifikujících jako Rusové, k ukrajinské identitě. Tito lidé však ukrajinskou identitu nevnímají jako etnickou, nýbrž jako příslušnost k ukrajinskému státu (Wilson 2002). Sílu vztahu (korelační koeficient 0,76) však snižuje vývoj na Krymu. Většinu jeho populace tvoří Rusové. Etnická homogenita Krymu však klesá v jejich neprospěch v důsledku návratu Krymských Tatarů po roce 1989. Ti byli roku 1944 kolektivně obviněni z kolaborace s Němci a deportováni do vyhnanství ve střední Asii. Abstrahujeme-li od Krymských Tatarů, hodnota etnické homogenity Krymu by v období 1989–2001 mírně

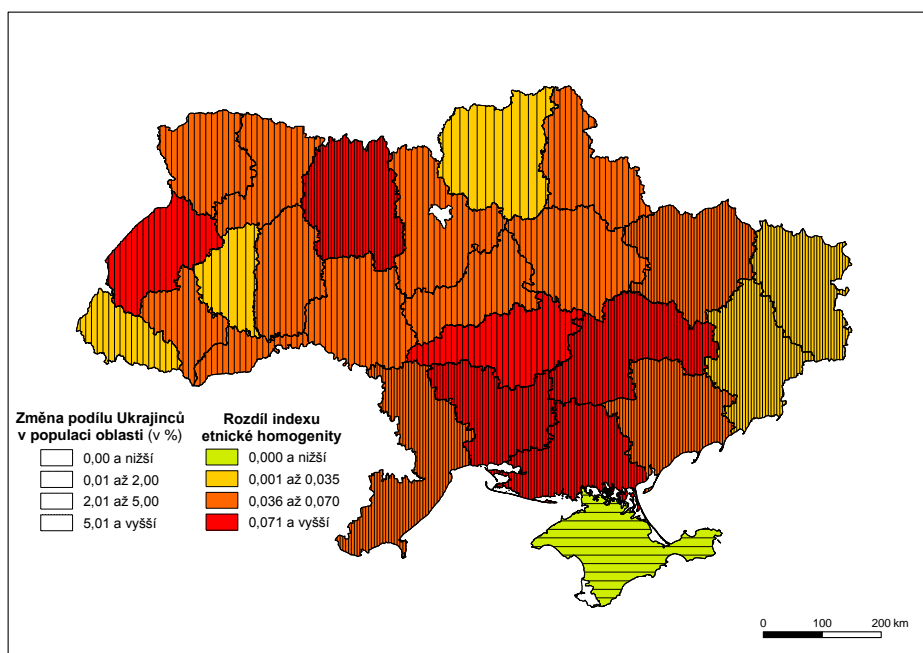
klesla ve prospěch Ukrajinců (viz tab. 14). V případě Ukrajiny tedy můžeme hovořit o etnické homogenizaci, a to i při zahrnutí Krymu.

Obr. 27 – Míra etnické homogenity oblastí Ukrajiny roku 2001

Zdroj: výpočet autora na základě dat ukrajinského statistického úřadu

Obr. 28 – Proměna etnické homogenity oblastí Ukrajiny v období 1989–2001

Zdroj: výpočet autora na základě dat ukrajinského statistického úřadu

Tvrzení o etnické homogenizaci země potvrzuje i pokles hodnot směrodatné odchylky jak pro Ukrajince, tak pro Rusy (viz tab. 15). Tento pokles souvisí v případě Ukrajinců s jejich větším relativním nárůstem na jihu a východě země. V případě Rusů pak se snížením jejich

relativní velikosti ve všech oblastech Ukrajiny. Na druhé straně rostoucí variační koeficient a index odlišnosti upozorňují na rostoucí nerovnoměrnost relativního zastoupení ruské menšiny. S tím souvisí i růst její koncentrace jednak na Krym a jednak do Luhanské a Doněcké oblasti. Zatímco roku 1989 se do těchto území soustřeďovalo 46 % ukrajinských Rusů, roku 2001 tento podíl činil 51 %. Růst hodnot indexů odlišnosti a entropie pro Ukrajince pravděpodobně souvisí s efektem Krymu. Jde totiž o citlivější ukazatele, než je variační koeficient, jenž naopak hovoří o zrovnoměrnění. Ve prospěch etnické homogenizace Ukrajiny svědčí i růst síly vztahu mezi etnickou homogenitou a relativním počtem Ukrajinců. Zatímco roku 1989 byla hodnota korelačního koeficientu 0,96, roku 2001 činila 0,99; v obou letech byla tato závislost statisticky signifikantní i na 99 % hladině spolehlivosti.

Tab. 14 – Etnická struktura Ukrajiny podle oblastí

Území	Rok	Populace	Relativní velikost etnik v %			Index etn. homog.
			Ukrajinci	Rusové	Ostatní	
Západní Ukrajina	1989	25 117 600	87,4	8,2	4,4	0,77
	2001	23 902 000	91,3	5,1	3,6	0,84
Jižní Ukrajina	1989	9 059 500	67,8	23,9	8,3	0,52
	2001	8 452 500	75,3	17,5	7,2	0,60
Východní Ukrajina	1989	14 849 400	58,6	37,1	4,3	0,48
	2001	13 485 200	65,1	31,0	3,9	0,52
Krym vč. Krymských Tatarů	1989	2 431 600	25,7	67,0	7,3	0,52
	2001	2 401 200	24,0	60,4	15,6	0,43
Krym bez Krymských Tatarů	1989	2 392 500	26,1	68,1	5,7	0,54
	2001	2 156 000	26,7	67,2	6,0	0,53
Ukrajina celkem	1989	51 458 100	72,7	22,1	5,2	0,58
	2001	48 240 900	77,8	17,3	4,9	0,64

Zdroj: Deržavnyj komitet statystyky Ukrajiny

Tab. 15 – Variabilita prostorové distribuce etnik na Ukrajině

Etnikum	Směrodatná odchylka		Variační koeficient		Index odlišnosti	
	1989	2001	1989	2001	1989	2001
Ukrajinci	18,5	18,3	0,254	0,236	0,391	0,425
Rusové	17,1	15,8	0,775	0,913	0,413	0,447

Zdroj: výpočet autora na základě dat ukrajinského statistického úřadu

4.5 Ruská federace

Ruská federace představuje mezi sledovanými zeměmi významnou výjimku. Jako celek vykazovala v intercensálním období 1989–2002 oslabení etnické homogenity. Regionální pohled však může odhalit další skryté trendy. Obecnými příčinami tohoto oslabení jsou demografická krize ruského národa, demografická vitalita muslimských národů a imigrace titulárních národů z postsovětských republik zasažených úpadkem hospodářství a ozbrojenými konflikty.

Tab. 16 – Etnická struktura Ruska podle federálních okruhů

Federální okruh	Rok	Populace	Relativní velikost etnik v %			Index etn. homog.
			Rusové	Titulární národy	Ostatní	
Severozápad	1989	15 236 761	86,4	2,5	11,1	0,76
	2002	13 974 466	85,9	2,4	11,7	0,75
Střed	1989	37 939 772	93,7	0,0	6,3	0,88
	2002	38 000 651	91,3	0,0	8,7	0,84
Povolží	1989	31 765 311	69,0	14,7	16,3	0,52
	2002	31 154 744	67,9	16,6	15,5	0,51
Jih	1989	20 536 148	70,0	17,6	12,4	0,54
	2002	22 907 141	64,6	23,0	12,4	0,49
Evropské Rusko celkem	1989	105 477 992	80,6	8,2	11,2	0,69
	2002	106 037 002	77,9	10,2	11,9	0,66

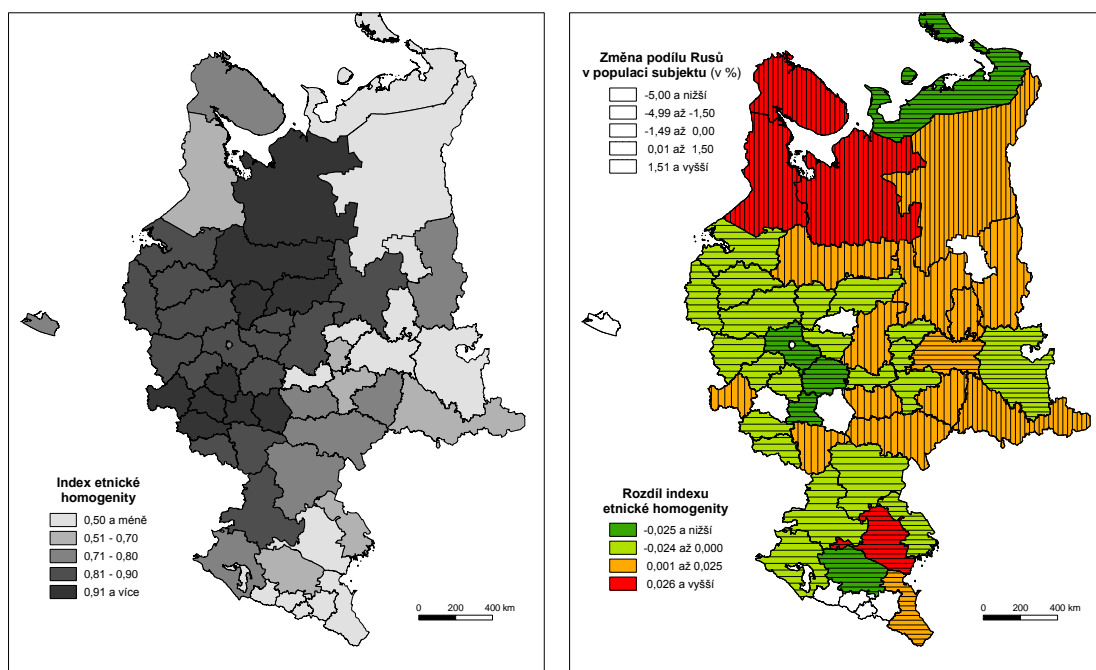
Zdroje: Federálnaja služba gosudarstvennoj statistiki a Norsk Utenrikspolitisk Institutt

Etnicky nejhomogennější částí evropského Ruska je historické jádro ruského státu korelující zhruba se Středním federálním okruhem (viz tab. 16). Jde však o oblast nejvíce postiženou demografickou krizí, vyznačující se navzdory imigraci výraznou depopulací (Baar 2005). Vymírající ruské obyvatelstvo tak nahrazují imigranti z řad ostatních národů federace. To rezultuje poklesem etnické homogenity středního Ruska. Druhým etnicky nejhomogennějším regionem je Severozápadní federální okruh. Také on vykázal oslabení etnické homogenity, avšak v menším rozsahu při komparaci se středním Ruskem. Pokles etnické homogenity má na svědomí imigrace neruských etnik do Sankt Petěrburgu a jeho zázemí. Naopak ve většině ostatních subjektů Severozápadu dochází k etnické homogenizaci ve prospěch Rusů. Tento proces se týká i zdejších dvou etnických republik (Karelíe a Komi). Příčinami jsou úpadek těžebního průmyslu, konec sociálních výhod s ním spojených a obtíže zdejších měst se zajištěním dodávek tepla během zimy. Z daných oblastí tak vedle Rusů odchází i pracovníci z řad Ukrajinců, Bělorusů aj. etnik. Odchod Ukrajinců ze severu Ruska byl spjat i s jejich obavou, aby nepřišli o ukrajinské občanství (Zayonchkovskaya 2000). Nízké počty Karelů a Komiů a jejich slabá demografická vitalita neumožňují proměnu etnické homogenity jejich republik v jejich prospěch. K proměně etnické homogenity ve prospěch titulárního národa akorát došlo v populačně zanedbatelných autonomních okruzích (Něneckém a Komipermjackém).

Ke komplexnímu etnickému vývoji dochází v Povolžském federálním okruhu. V jeho subjektech se vyskytují rozličné formy etnického vývoje. Začneme v etnických republikách. Dvě největší povolžské republiky – Tatarstán a Baškortostán – vykazují proměnu hodnot etnické homogenity ve prospěch titulárních národů. V případě Tatarstánu, jde o etnickou homogenizaci, neboť republika vykazuje slabou tatarskou majoritu. Naopak Baškortostán se etnicky heterogenizuje. V jeho populaci mají majoritu Rusové, avšak jejich dominance klesá ve prospěch Baškirů. Naopak v Čuvašsku, Mordvinsku a Marijsku došlo k etnické heterogenizaci, a to jak v neprospěch titulárních národů, tak v neprospěch Rusů. Jedině v Udmurtsku došlo k etnické homogenizaci republiky ve prospěch Rusů, a to díky rychlejšímu populačnímu úbytku Udmurtů. Naopak ruské povolžské oblasti vykázaly velmi mírný vzestup hodnot etnické homogenity ve prospěch Rusů. Částečně by mohlo jít o ruskou imigraci

z Tatarstánu a Baškortostánu ve spojitosti s jejich separatistickými tendencemi v době rozpadu Sovětského svazu a snahou aplikovat v jejich občanské politice pobaltský model. Zároveň část neruských národů odešla z těchto oblastí do svých etnických republik či do sousedního Kazachstánu. Povolží jako celek však vykázalo mírný pokles etnické homogenity zejména ve prospěch Tatarů a Baškirů.

Obr. 29 a 30 – Míra etnické homogenity oblastí evropského Ruska roku 2002 (vlevo) a její proměna v období 1989–2002 (vpravo)

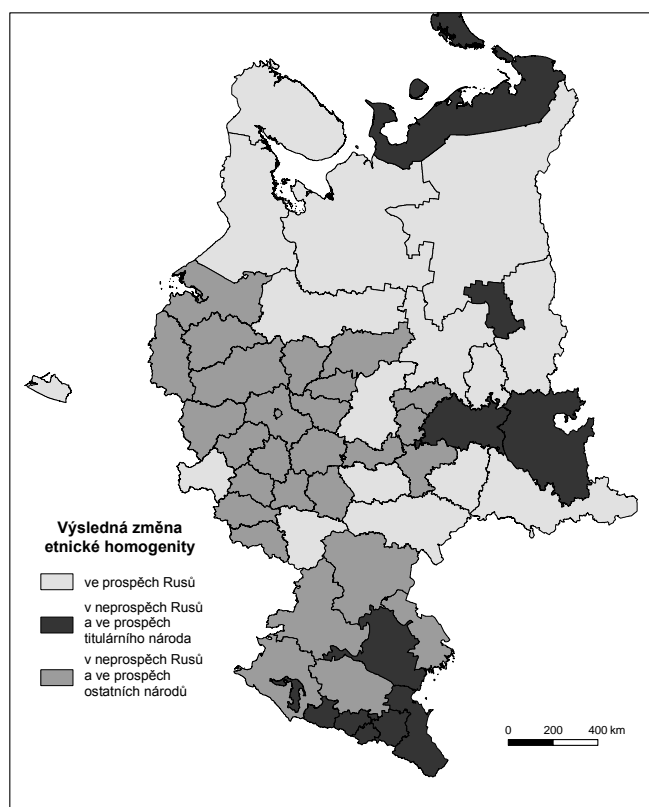

Zdroj: výpočet autora na základě dat ruského federálního statistického úřadu

Etnicky nejsložitějším federálním okruhem je Jih, jenž zahrnuje kavkazské etnické republiky. Okruh jako celek vykázal výrazný pokles hodnoty etnické homogenity a stal se etnicky nejméně homogenním okruhem v evropském Rusku (viz tab. 16). Etnická homogenita jihoruských etnických republik se proměňuje ve prospěch titulárních národů. Na vině jsou je jednak vysoká demografická vitalita titulárních národů a nízká demografická vitalita Rusů a jejich stárnutí. Emigraci Rusů z republik podmiňuje velice špatná hospodářská situace republik, etnický nepotismus titulárních národů a pocíťování nepřátelského přístupu k Rusům (Vendina et al. 2007). Nemalou roli také hrají obavy z organizovaného zločinu, etnických konfliktů a terorismu (Kolossova, Ó Tuathail 2007). Opuštěná ruská sídla jsou pak dosídlena rychle se rozrůstajícími republikovými titulárními národy. Odchod Rusů z Kavkazu je však dlouhodobý proces, jenž byl započat v 60. letech 20. století a následně se urychlil během perestrojky (Vendina et al. 2007, Eldarov et al. 2007). Republiky, kde jsou Rusové majoritní, se etnicky heterogenizují ve prospěch titulárních etnik (Adygea, Karačajsko-Čerkesko); republiky s majoritou titulárních etnik se v jejich prospěch velmi silně etnicky homogenizují. Nejsilnější etnickou homogenizaci vykázalo válkou zmínané Čečensko, odkud odešli prakticky všichni Rusové. Z jejich řad se také rekrutoval významný podíl civilních obětí bojů v Grozném.

Výrazná etnická heterogenizace v neprospěch Rusů se týká všech ruských subjektů – oblastí a krajů – a to navzdory ruské imigraci z kavkazského prostoru. Ruské subjekty Jižního federálního okruhu totiž představují území s atraktivními průmyslovými středisky i zemědělskými oblastmi. Jejich etnická heterogenizace je způsobena příchodem uprchlíků z Čečenska, populačním přetlakem v kavkazských etnických republikách resultujícím v migraci na ruská území a příchodem uprchlíků a imigrantů ze Zakavkazska (zejména Arménů). Zejména ve městech na jihu Stavropolského kraje (např. Pjatigorsku, Kislovodsku či Minerálních Vodách) nahradili Kavkazané Rusy, kteří odešli za lepšími pracovními příležitostmi. Etnickou heterogenizaci severních oblastí Jižního federálního okruhu (Volgogradská, Astrachaňská, Rostovská) způsobuje pracovní imigrace z Kazachstánu a středoasijských republik (O'Loughlin et al. 2007b). Ve spojitosti s kavkazskou imigrací O'Loughlin et al. (2007b) upozorňuje na potenciální etnickou polarizaci regionu. Města podle něj budou etnicky smíšená, na venkově však bude vzrůstat etnická segregace. Zároveň však zdůrazňuje, že v případě ruských subjektů Jižního federálního okruhu nejsou na místě obavy z radikální proměny etnické struktury. Vzestup kavkazských národů je totiž relativně pomalý a týká se jen určitých rajonů na východě Stavropolského kraje.

Obr. 31 – Typologie proměny etnické homogenity Ruské federace mezi roky 1989 a 2002

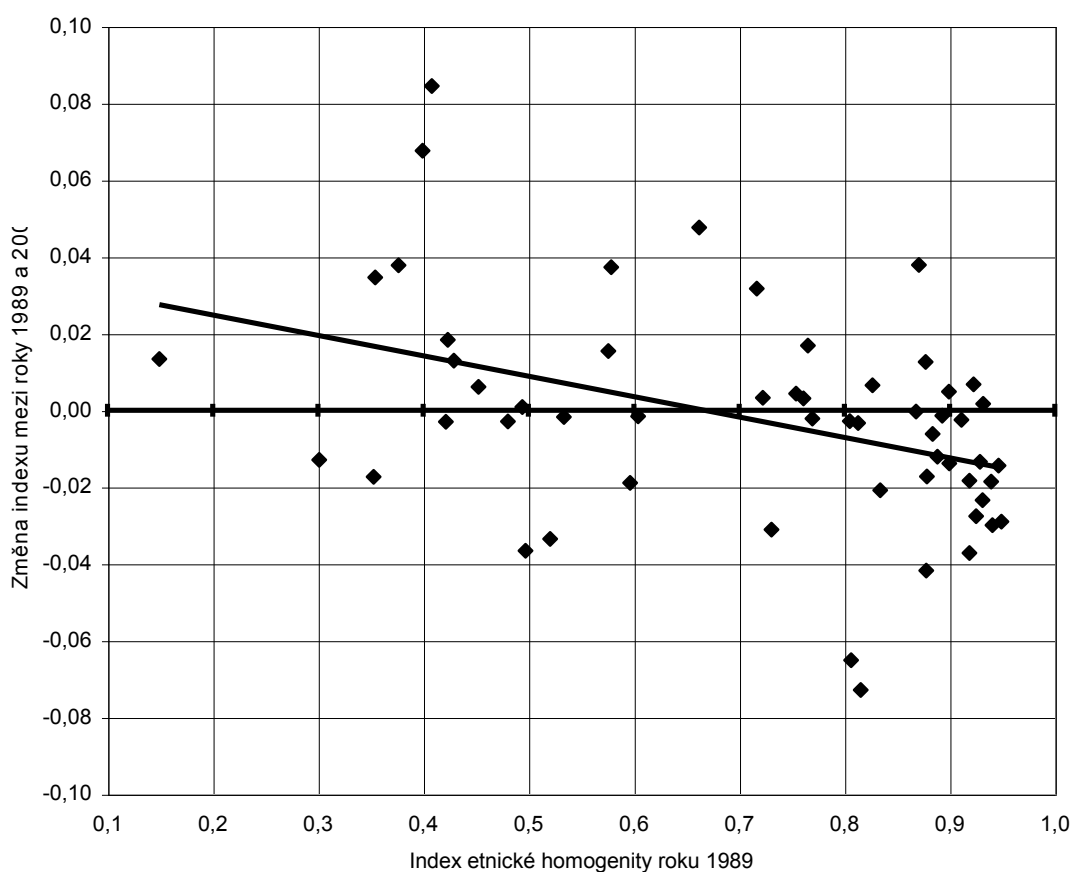

Zdroj: výpočet autora

Vztah mezi výchozími hodnotami etnické homogenity a jejich proměnou v intercensálním období 1989–2002 (viz obr. 32) odpovídá výše nastíněnému regionálnímu vývoji. Protože daný vztah slučuje dohromady všechny subjekty evropské části federace, není tolik silný. Je však

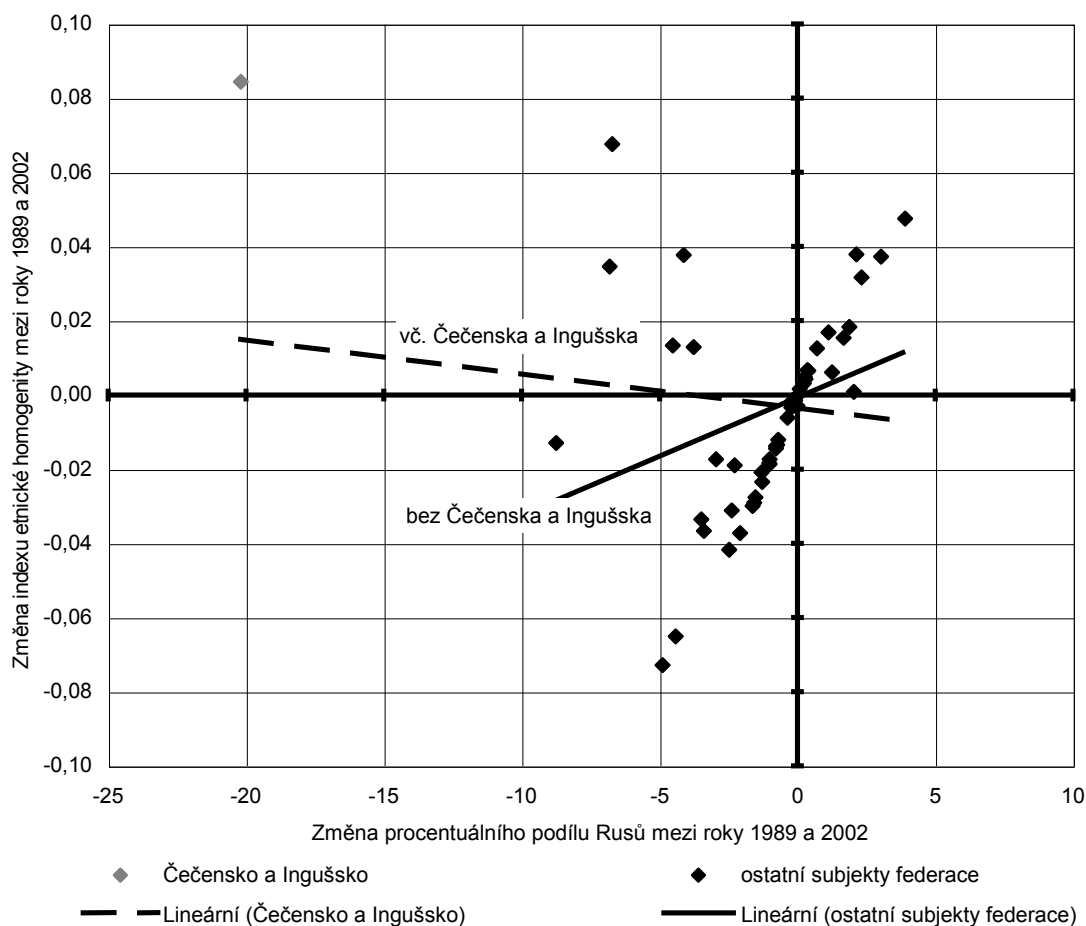
statisticky signifikantní. Podle tohoto vztahu subjekty s vyšší výchozí etnickou homogenitou vykazují nižší úroveň etnické homogenizace či dokonce se etnicky heterogenizují. V prvním případě jde o většinu subjektů Severozápadního federálního okruhu, ve druhém případě jde o středoruské subjekty. Naopak etnicky heterogenní subjekty se homogenizují; to je případ většiny kavkazských republik. Při pohledu na etnické útvary zvláště, i v nich platí tento negativní vztah. Bohužel však není statisticky signifikantní. Nižší výchozí hodnoty etnické homogenity a vyšší homogenizaci vykazují kavkazské republiky. Naopak střední či vyšší etnickou homogenitu a nižší homogenizaci či heterogenizaci vykazují povolžské republiky. Podle reziduální analýzy daný vztah pozitivně narušují republiky zasažené válečným konfliktem (Čečensko) či etnickým násilím (Severní Osetie). Naopak negativně se od daného vztahu odlišují útvary s ruskou majoritou. Heterogenizují se ve prospěch titulárního etnika (Adygea, Baškortostán, Karačajsko-Čerkesko, Něnecký autonomní okruh).

Obr. 32 – Výchozí etnická homogenita subjektů Ruské federace a její proměna v období 1989–2002

Zdroj: výpočet autora podle dat ruského federálního statistického úřadu

Obr. 33 – Vztah mezi proměnou etnické homogenity subjektů Ruské federace a proměnou podílu Rusů v období 1989–2002

Zdroj: výpočet autora na základě dat ruského federálního statistického úřadu

Nebudeme-li uvažovat Čečensko (s Inguškem), je vztah mezi změnou relativního počtu Rusů a změnou etnické homogenity pozitivní a statisticky signifikantní. Ve většině subjektů tedy pokles hodnoty etnické homogenity znamená pokles relativního počtu Rusů a naopak. Podle reziduální analýzy se od regresního modelu výrazně pozitivně odlišují kavkazské etnické republiky s majoritou titulárních etnik a Tatarstán. Podíly Rusů v nich klesají, zatímco etnická homogenita roste. Pozitivně se také odlišuje řada subjektů v Severozápadním federálním okruhu; ty se naopak homogenizují v ruský prospěch. Velice negativní rezidua vykazují města (Moskva a Sankt Petěrburg), střední Rusko a Stavropolský kraj. Hodnoty jejich etnické homogenity a podílu Rusů klesají mnohem rychleji, než predikuje regresní model. Vyhodnotíme-li etnické útvary zvláště, bude sledovaná relace také pozitivní. Nebude však statisticky signifikantní. Z vyhodnocovaných etnických útvarů pouze 6 vykázalo pokles titulárního etnika. Jde o křesťanské národy Povolží (Mordvini, Čuvaši, Marijci a Udmurti), Komipermjaky a Karely. Naopak zejména muslimské národy Kavkazu vykázaly vysoký procentuální nárůst. Výrazně negativní standardizovaná rezidua vykáží opět ta etnika, jež jsou ve svém útvaru minoritou, avšak jejich relativní počet vzrostl. Výrazně pozitivní standardizovaná rezidua se týkají útvarů zasažených ozbrojeným konfliktem – Čečenska

a Severní Osetie.

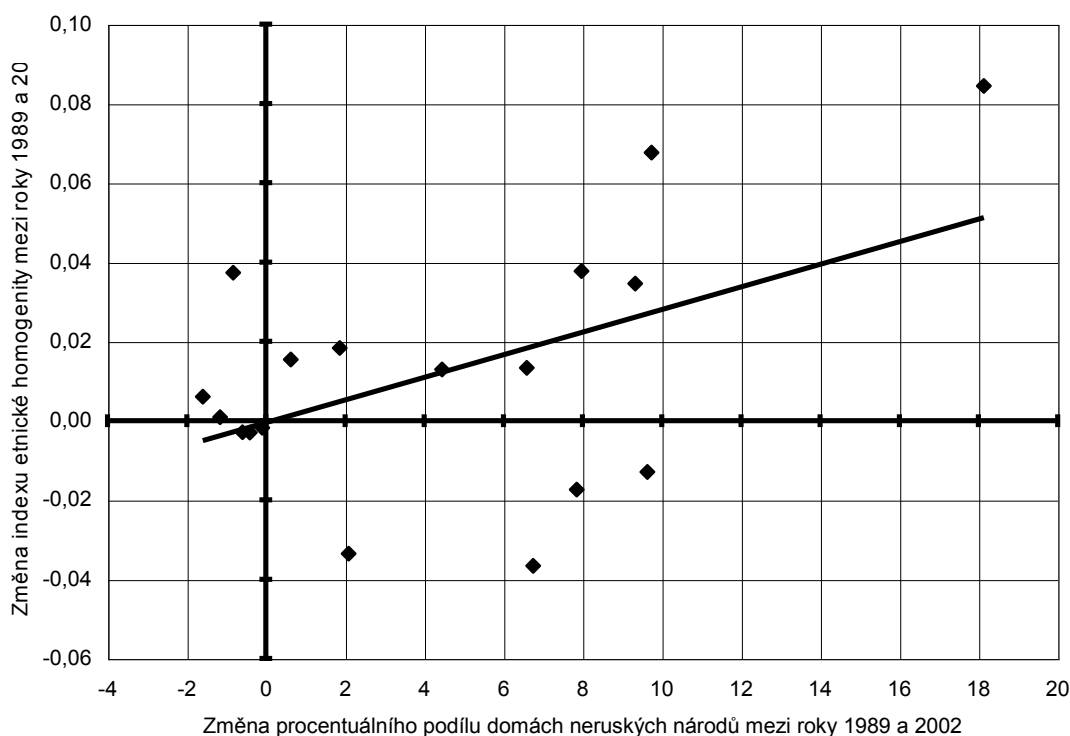
Tab. 17 – Vztah mezi etnickou homogenitou a relativní velikostí Rusů, resp. titulárních národů

Hodnocené území	Rok	Počet subjektů	Korelace	Signifikance
Evropské Rusko celkem	1989	56	0,99	< 0,001
	2002	56	0,98	< 0,001
Etnické útvary	1989	18	-0,47	0,02
	2002	18	-0,31	0,11

Pozn.: V případě evropského Ruska hodnocen vztah mezi etnickou homogenitou a relativní velikostí Rusů, v případě etnických útvarů hodnocen vztah mezi etnickou homogenitou a relativní velikostí titulárních národů

Zdroj: Výpočet autora na základě dat federálního statistického úřadu a Norsk Utenrikspolitisk Institutt

Obr. 34 – Vztah mezi proměnou etnické homogenity etnických útvarů Ruské federace a proměnou podílu titulárních národů v období 1989–2002

Zdroj: výpočet autora na základě dat ruského federálního statistického úřadu

Etnickou polarizaci Ruské federace nasvědčuje pokles síly vztahu mezi etnickou homogenitou a zastoupením Rusů v populaci subjektu. Zároveň však také na úrovni etnických útvarů vzrostla síla vztahu mezi etnickou homogenitou a zastoupením titulárních etnik v jejich populaci (viz tab. 17). To znamená devalvací tvrzení, že vyšší etnická homogenita etnického útvaru souvisí s nižší relativní velikostí titulárních etnik a vyšším podílem Rusů. Příčinu tohoto vývoje lze hledat v proměně etnické homogenity muslimských republik ve prospěch titulárních národů.

Etnickou polarizaci Ruska lze také předpokládat ze vzestupu všech vypočtených měr variability (viz tab. 18). Základem jejich výpočtu byly podíly Rusů v jednotlivých subjektech

evropské části federace. Nasvědčují na vzrůstající územní nerovnoměrnost zastoupení Rusů. I rostoucí index entropie podporuje toto tvrzení. Etnické struktury jednotlivých subjektů federace se od sebe stále více odlišují. V řadě etnických republik stoupá relativní velikost titulárních etnik na úkor Rusů, většina ruských subjektů se etnicky rozrůžňuje díky přistěhovalectví ostatních postsovětských národů a zároveň se ve prospěch Rusů homogenizují subjekty na severu federace a ruské oblasti Povolží.

Tab. 18 – Variabilita prostorové distribuce Rusů v Ruské federaci

Rok	Směrodatná odchylka	Variační koeficient	Index odlišnosti	Index entropie
1989	21,1	0,262	0,507	0,251
2002	23,7	0,304	0,511	0,279

Zdroj: Výpočet autora na základě dat federálního statistického úřadu a Norsk Utenrikspolitisk Institutt

4.6 Moldavsko

Moldavsko jako celek mezi roky 1989 a 2004 vykázalo výraznější vzrůst etnické homogenity. Jeho hlavní příčinou byl odchod části Ukrajinců a Rusů z Besarábie díky provádění nacionalistické politiky moldavské vlády v první polovině 90. let 20. století. Srovnáme-li etnický vývoj v intercensálním období 1989–2004, vykáže Besarábie výrazný vzestup indexu etnické homogenity ve prospěch Moldavanů. Podněstersko naopak vykázalo její pokles. Byl způsoben odchodem zhruba 100 000 Moldavanů v důsledku ozbrojeného konfliktu roku 1992. Tehdy moldavská vláda neúspěšně zasáhla proti tamějším slovanským separatistům. Etnickou polarizaci Moldavska potvrzují i vypočtené indexy. Vzrostly indexy odlišnosti, tj. úrovně koncentrace, pro Moldavany i východní Slované. Vzrůst indexu entropie dokládá prohloubení odlišností mezi etnickými strukturami obou jednotek (viz tab. 19 a 20).

Tab. 19 – Etnická struktura jednotek Moldavska

Území	Rok	Populace	Relativní velikost etnik v %				Index etn. homog.
			Moldavané	Ukrajinci	Rusové	Ostatní	
Besarábie	1989	3 656 360	69,0	11,2	10,6	9,2	0,50
	2004	3 383 332	78,0	8,3	5,9	7,8	0,62
Podněstersko	1989	679 000	39,9	28,3	25,5	6,3	0,31
	2004	555 347	31,9	28,8	30,3	9,0	0,28
Moldavsko celkem	1989	4 335 360	64,5	13,8	13,0	8,7	0,46
	2004	3 938 679	71,5	11,2	9,4	7,9	0,54

Pozn.: Moldavané a Rumuni uvažováni jako jeden národ

Zdroje: Biroul Național de Statistică al Republicii Moldova, Country Studies, Ol'vija-press, Pridnestrovie, www.allmoldova.110mb.com

Tab. 20 – Variabilita prostorové distribuce etnik v Moldavsku

Etnikum	Index odlišnosti		Index entropie	
	1989	2004	1989	2004
Moldavané	0,168	0,274	0,036	0,095
Východní Slované	0,215	0,332	–	–

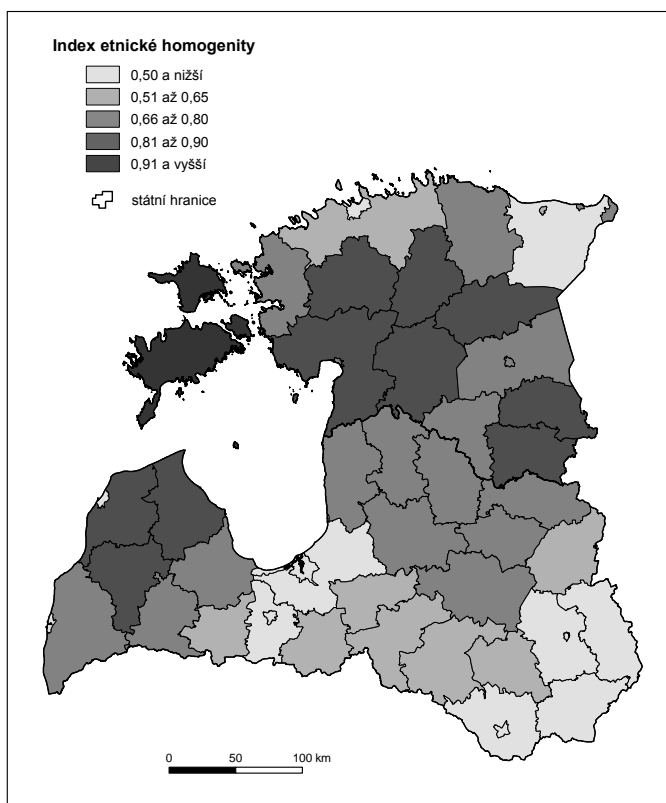
Pozn.: Moldavané a Rumuni uvažováni jako jeden národ; – index entropie nelze vypočítat pro minoritu

Zdroje: výpočet autora na základě dat moldavského statistického úřadu, Country Studies, Ol'vija-press, Pridnestrovie, www.allmoldova.110mb.com

4.7 Pobaltí

Specifický vývoj etnické homogenizace prodělávají země Pobaltí. Etnicky nejhomogennějšími částmi Lotyšska a Estonska jsou zejména venkovské méně exponované oblasti. Při porovnání obou republik je však estonský venkov více etnicky homogenní než lotyšský. Za sovětské éry totiž v Lotyšsku došlo k mnohem větší difúzi ruského osídlení (a tedy větší rusianizaci) než v případě Estonska, kde se ruské obyvatelstvo koncentruje do několika velkých měst.

Obr. 35 – Míra etnické homogenity rajonů/oblastí Lotyšska a Estonska

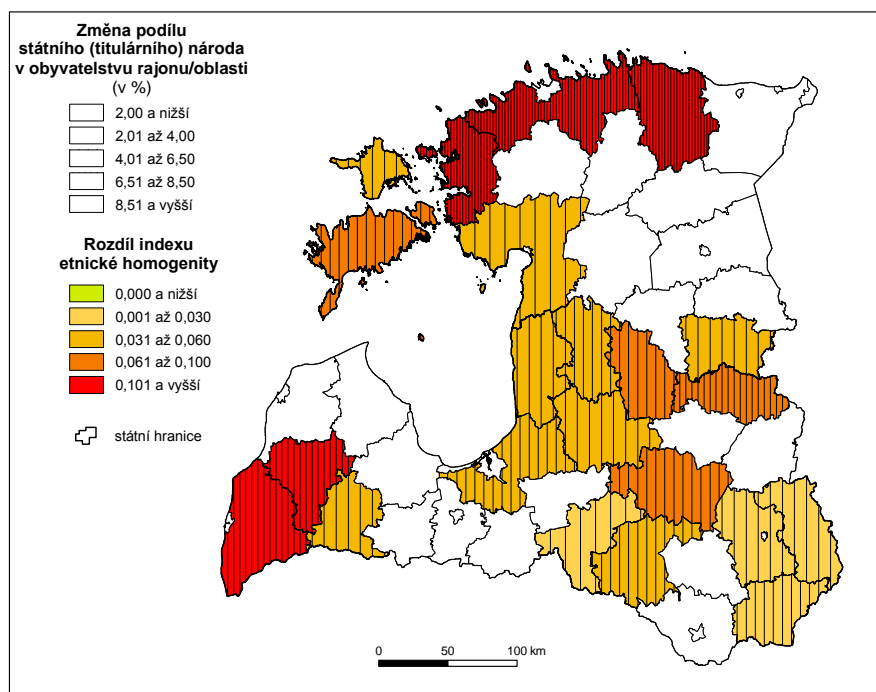
Zdroj: výpočet autora na základě dat republikových statistických úřadů

V intercensálním období 1989–2000 vykázaly obě republiky vzestup etnické homogenity a relativní velikosti titulárního národa. Příčinou byl zejména odchod části slovanské populace díky restriktivní politice udělování občanství. Výrazný vzestup etnické homogenity ve prospěch titulárního národa se týkal zejména těch regionů, které měly strategický význam pro sovětské vojsko. V Estonsku jde o oblasti Harjumaa (zázemí Tallinnu), Läänemaa a Lääne-Virumaa, v Lotyšsku o zázemí Liepāji a rajon Kuldīga. Po vyhlášení nezávislosti Lotyšska a Estonska z těchto regionů odešli sověští vojáci, zaměstnanci vojensko-průmyslového komplexu a jejich rodinní příslušníci. Většinou šlo o Rusy aj. východní Slovany.

Vztah mezi výchozími hodnotami etnické homogenity a jejich proměnou v intercensálním období se v obou republikách liší. V Estonsku je tento vztah zaměnitelný s jinými etnicky se homogenizujícími zeměmi. Je negativní, tzn. že vyšší homogenizaci vykazují původně

etnicky heterogennější oblasti. To dosvědčují jejich velmi vysoká standardizovaná rezidua. Jde o výše zmiňované oblasti s vojensko-průmyslovým komplexem. Tento vztah však není statisticky signifikantní. Naopak v Lotyšsku je daný vztah pozitivní a statisticky signifikantní. Vyšší stupeň homogenizace tam vykazují rajony s vyššími výchozími hodnotami etnické homogenity. Ačkoli reziduální analýza nevytváří regionální obraz jako v případě Estonska, i přesto můžeme tvrdit, že k vyšší míře etnické homogenizace došlo v kuronských a livonských rajonech (viz tab. 21).

Obr. 36 – Proměna etnické homogenity rajonů/oblastí Lotyšska a Estonska v období 1989–2000

Zdroj: výpočet autora podle republikových statistických úřadů

Tab. 21 – Etnická struktura Lotyšska podle regionů

Region	Rok	Populace	Relativní velikost etnik v %			Index etnické homogenity
			Lotyši	Vých. Slované	Ostatní	
Riga a zázemí	1989	1 122 570	39,8	53,9	6,3	0,37
	2000	965 094	44,9	49,1	6,0	0,37
Kuronsko	1989	424 208	66,1	28,6	5,3	0,49
	2000	375 912	74,3	20,4	5,3	0,58
Zemgalsko	1989	430 823	63,4	30,7	5,9	0,46
	2000	397 581	68,1	25,8	6,1	0,51
Livonsko	1989	313 163	79,9	17,3	2,7	0,66
	2000	295 865	84,4	13,0	2,6	0,72
Latgalsko	1989	375 803	36,5	54,2	9,3	0,35
	2000	342 931	40,1	50,2	9,7	0,35
Lotyšsko celkem	1989	2 666 567	52,0	42,0	6,0	0,39
	2000	2 377 383	57,7	36,4	5,9	0,43

Zdroj: Latvijas statistika

Relace mezi změnou etnické homogenity a změnou relativní velikosti titulárního národa je v obou zemích pozitivní a statisticky signifikantní i na 99% hladině spolehlivosti. Akorát v Estonsku je tento vztah mnohem silnější. Hodnota Spearmanova korelačního koeficientu pro Lotyšsko činí 0,50, pro Estonsko 0,80. Reziduální analýza tohoto vztahu odhalí regionální nerovnoměrnost etnické homogenizace obou zemí. V Lotyšsku výrazně pozitivní hodnoty standardizovaných reziduí vykazují kuronské a livonské rajony; ty právě vykazují nejvyšší úroveň etnické homogenizace. Negativní standardizovaná rezidua vykazují latgalské rajony. Ty se sice etnicky homogenizují ve prospěch Lotyšů, avšak z nízkého základu a v porovnání se zbytkem země pomaleji (viz tab. 21). Výrazně negativní standardizovaná rezidua vykazují města. Řada z nich měla nebo i nadále má ruskou majoritu, proto v nich docházelo k poklesu etnické homogenity ve prospěch Lotyšů. Podobně i v Estonsku se od daného vztahu odlišují města ruskou majoritou (Narva a Sillamäe) a také klesají hodnoty jejich etnické homogenity ve prospěch státního národa. Zvláštním případem je město Kohtla-Järve, jehož etnická homogenita mírně stoupá ve prospěch Rusů. Strukturálně postižené město totiž svorně opouští jak Estonci, tak Rusové. Daleko negativnější standardizovaná rezidua však vykazují takové jednotky (Tallinn a oblast Ida-Virumaa), kde podíl Estonců překračuje magickou hranici 50 %. Hodnota indexu jejich etnické homogenity v porovnání s ostatními estonskými oblastmi vzrostla jen mírně. Zčásti zde také problém činí konstrukce indexu etnické homogenity a jeho nižší citlivost kolem 50% hranice. Obecně je etnická heterogenizace měst v obou zemích pouze přechodným procesem do doby, než v nich bude ustanovena absolutní estonská či lotyšská majorita. Etnicky smíšená jsou zejména lotyšská města, zatímco estonská města Tartu či Pärnu byla exkluzivně estonská i za sovětské éry.

O etnické homogenizaci obou zemí svědčí i rostoucí síla vztahů mezi hodnotami etnické homogenity a relativní velikostí státního národa. V případě Estonska je však tento vztah slabší (viz tab. 22). Při pokračování existence Sovětského svazu by totiž Estonsko jevilo sklon k polarizaci na dvě jednotky – ruskou Ida-Virumaa a prakticky exkluzivně estonský zbytek země. S tím souvisí i skutečnost, že v prvních letech nezávislosti Estonska Rusové v Ida-Virumaa proklamovali svůj autonomní útvar.

Tab. 22 – Vztah mezi etnickou homogenitou a relativní velikostí státního (titulárního) národa

Země	Rok	Korelace	Signifikance
Estonsko	1989	0,83	< 0,001
	2000	0,89	< 0,001
Lotyšsko	1989	0,96	< 0,001
	2000	0,99	< 0,001

Zdroje: výpočet autora na základě dat republikových statistických úřadů

Vzestup hodnot směrodatné odchylky a indexu odlišnosti (viz tab. 23) pro státní národy nenaznačuje na polarizaci, nýbrž souvisí s vlastnostmi pobaltského modelu etnické homogenizace a rychlejší etnickou homogenizací vybraných regionů. Růst hodnot indexu odlišnosti během intercensálního období 1989–2000 lze tedy chápat pouze jako dočasný. Naopak vzestup měr variability pro ruskou minoritu byl způsoben odchodem části jejich příslušníků. Tím také došlo k růstu koncentrace Rusů do několika územních jednotek. Stejně

tak vzrůstající hodnota indexu entropie (viz tab. 6) je dočasným jevem souvisejícím s etnickou homogenizací obou republik. Její územní nerovnoměrnost způsobuje dočasně větší regionální rozdíly etnických struktur.

Tab. 23 – Variabilita prostorové distribuce etnik v Lotyšsku a Estonsku

Země	Etnikum	Směrodatná odchylka		Variační koeficient		Index odlišnosti	
		1989	2000	1989	2000	1989	2000
Estonsko	Estonci	25,0	25,1	0,406	0,370	0,440	0,478
	Rusové	22,0	22,2	0,724	0,866	0,422	0,469
Lotyšsko	Lotyši	19,9	20,2	0,382	0,350	0,352	0,366
	Východní Slované	18,0	18,2	0,430	0,501	0,332	0,356

Zdroj: výpočet autora na základě dat republikových statistických úřadů

4.8 Zakavkazsko

Vzhledem k nedostupnosti dat za úroveň rajonů, budou etnické procesy v Zakavkazsku hodnoceny pouze na úrovni autonomních útvarů a zbytků republikových území. Na první pohled vykázaly obrovskou etnickou homogenizaci Ázerbájdžán a Gruzie. Arménie byla etnicky vysoce homogenní již za sovětské éry a během 90. let 20. století se ještě více homogenizovala. Proto může být z dalšího hodnocení etnických procesů vynechána. V Gruzii a Ázerbájdžánu však bude třeba zaměřit se na regionální úroveň, neboť v obou zemích došlo k etnické polarizaci. V Ázerbájdžánu se v důsledku konfliktu v Náhorním Karabachu vyprofilovaly dvě etnicky vysoce homogenní jednotky. Prvou z nich je Náhorní Karabach, který se díky vypuzení Ázerů stal naprosto výlučně arménský. S arménsko-ázerbájdžánským konfliktem byly spojeny i pogromy na Armény ve zbytku Ázerbájdžánu. Jejich konsekvencí byl odchod veškeré arménské a části ruské populace. Došlo tak k výrazné etnické homogenizaci vlastního Ázerbájdžánu ve prospěch Ázerů, a to navzdory vysoké porodnosti ostatních menšinových etnik (Tályšů, Lezgů atd.). Etnickou polarizaci dokládá i vzestup měr odlišnosti, tj. územní nerovnoměrnosti zastoupení obou národů (viz tab. 24). Ačkoli máme Ázerbájdžán rozdělený na dvě homogenní jednotky, za povšimnutí stojí rozdílné hodnoty indexu odlišnosti pro Ázery a Armény v roce 1999, resp. 2005. Jsou způsobeny konstrukcí ukazatele zohledňující populační velikost jednotlivých útvarů (Náhorní Karabach je totiž 57krát populačně menší než zbytek Ázerbájdžánu). Formování dvou etnicky odlišných homogenních území dokládá i rostoucí index entropie (viz tab. 24).

Tab. 24 – Variabilita prostorové distribuce etnik v Ázerbájdžánu a Gruzii

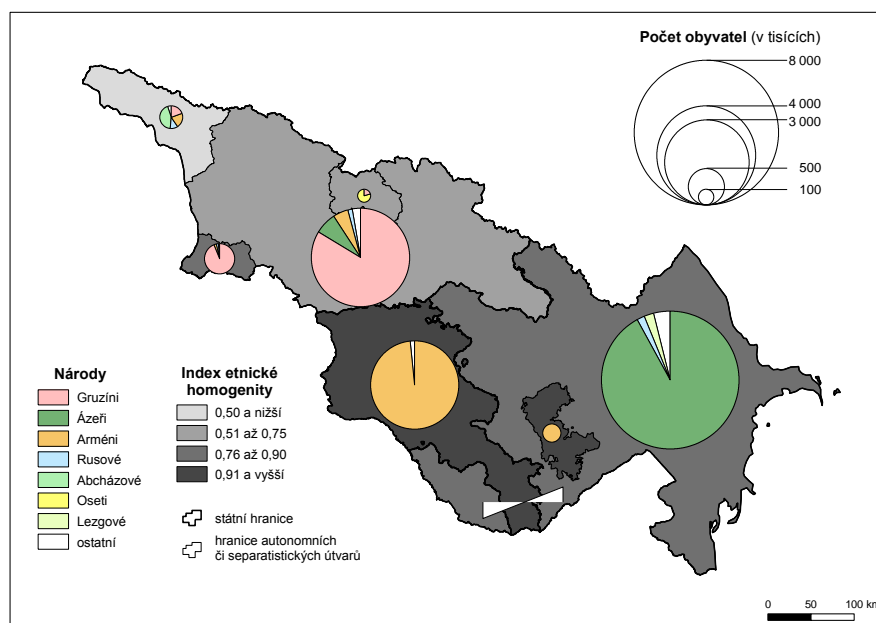
Země	Etnikum	Rok	Index odlišnosti	Index entropie
Ázerbájdžán	Ázeři	1989	0,115	0,055
		1999	0,180	0,133
	Arméni	1989	0,366	–
		2005	1,000	–
Gruzie	Gruzíni	1989	0,148	0,044
		2002/2005	0,229	0,118

– index entropie nelze vypočítat pro minoritu

Zdroj: výpočet autora na základě dat republikových statistických úřadů

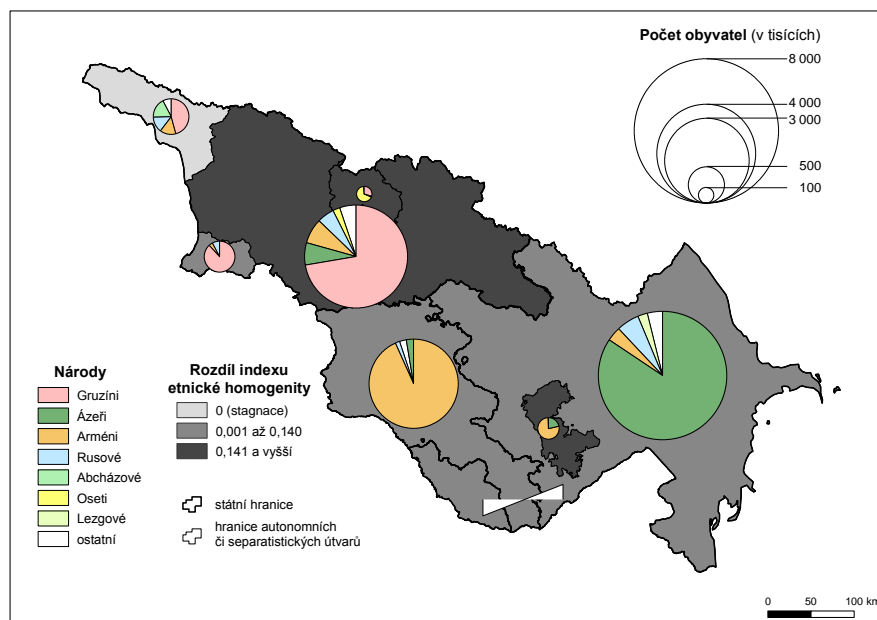
Při regionálním pohledu na Gruzii, výraznou etnickou homogenizaci vykázala vlastní Gruzie. Byla zapříčiněna odchodem menšin díky nacionalistické politice gruzínské vlády na počátku 90. let 20. století. Nepřátelské postoje Tbilisi k menšinám rezultovaly válkami s autonomními útvary, bojovou pohotovostí ostatních menšin a následně i občanskou válkou a chaosem ve vlastní Gruzii. Ve výsledku Tbilisi ztratilo kontrolu nad Abcházíí a Jižní Osetií. Z autonomních a bývalých autonomních útvarů vykázaly etnickou homogenizaci Adžarsko a Jižní Osetie. Z Jižní Osetie během války v roce 1990 odešla část gruzínské populace. Rozsah etnické homogenizace Jižní Osetie po gruzínsko-osetském, resp. gruzínsko-ruském konfliktu v srpnu 2008 je neznámý. Adžarsko opustila velká část příslušníků menšinových etnik díky jeho separatistickým tendencím a samovládě jeho vůdců v podstatě nezávislé na Tbilisi. Zvláštním případem je Abcházie. Navzdory vypuzení dvou pětín Gruzínů hodnota indexu její etnické homogenity během 90. let 20. století stagnovala. Příčinou je obyčejný matematický efekt, neboť Abcházové a Gruzíni si pouze vyměnili své relativní počty. Dále sice poklesly absolutní počty Arménů a Rusů, avšak jejich relativní počty se nezměnily natolik, aby ovlivnily výsledný ukazatel etnické homogenity. Přesto však můžeme tvrdit, že v Gruzii jako celku došlo k etnické polarizaci. Vzrostl index odlišnosti pro Gruzíny (viz tab. 24). To dokládá vzestup územní nerovnoměrnosti jejich zastoupení. Rostoucí index entropie hovoří o růstu rozdílů mezi etnickými strukturami jednotlivých území. U vlastní Gruzie a Adžarska se hodnota indexu etnické homogenity proměnila ve prospěch Gruzínů; v případě Jižní Osetie a Abcházie ve prospěch jejich titulárních etnik.

Obr. 37 – Etnická struktura a míra etnické homogenity Zakavkazska v letech 1999/2005

Zdroje: Statistics Georgia, Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsi, The National Statistical Service of Nagorno-Karabakh Republic, Naselenie Kavkaza, Gosudarstvennyj komitet po informacii i pečati Respubliki Južnaja Osetija

Obr. 38 – Etnická struktura Zakavkazska roku 1989 a proměna míry etnické homogenity v období 1989 až 1999/2005

Zdroje: Statistics Georgia, Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsi, The National Statistical Service of Nagorno-Karabakh Republic, Naselenie Kavkaza, Gosudarstvennyj komitet po informacii i pečati Respubliki Južnaja Osetija, Kupiszewski (1996)

Kapitola 5

Souhrnné poznatky a jejich implikace pro praxi

Sledované a zhodnocené etnické procesy mají své implikace jak pro majoritu, tak pro minority. Dané implikace samozřejmě závisí na podobě etnických procesů. V případě etnický se homogenizujících zemí nastává pocit ohrožení u menšiny. Menšina se obává ztráty své kulturní identity a splynutí s majoritou. Pokud má daná menšina svůj mateřský stát, často se k němu obrací o pomoc, což může rezultovat interetnickým napětím na úrovni vnitrostátní i mezistátní. Etnická heterogenizace je naopak spjata se strachem dominantního etnika z oslabování jeho postavení a ztráty jeho vlivu. Majorita je pak mnohem citlivější na otázky týkající se menšin a vzniká potenciál k její etnické mobilizaci. Sledované země a jejich národy na dané procesy reagovaly různým způsobem. Některé zvolily konfrontační přístup mající podobu etnických čistek, etnické demokracie či asimilačních politik. V řadě případů však konfrontační přístup skončil etnickým rozdělením země. Výrazného úspěchu konfrontační přístup dosáhl zejména v Chorvatsku a Pobaltí. Jiné země se naopak snaží svou etnickou heterogenitu nekonfliktně kontrolovat. Některé v tom uspívají lépe a jiné hůře.

Důležitým prvkem, který udává podobu etnickým procesům, jsou etnické strany. Jejich zakladateli mohou být jak majorita, tak i minoritní etnika. V případě titulárních etnik vznik etnických stran souvisel s etnickou soutěží v rámci socialistických federací. Skrze tyto strany etnické elity slibovaly příslušníkům svého etnika kolektivní prospěch (Dostál 1998b, 1999). Po rozpadu federací se z etnických stran – až na několik výstředních výjimek – staly běžné evropské pravicové či levicové strany. S rostoucí imigrací z jiných civilizací však po celé Evropě dochází k rozladění původního obyvatelstva. To jde ruku v ruce s rostoucím počtem hlasů pro nacionalistické a extrémistické strany. Další postavení nacionalistických stran a jejich myšlenek bude souviset i s úspěchy a prohrami pokračování evropské integrace.

Důležitým reprezentantem etnických stran jsou strany zastupující jednotlivé minority. Volební hlasy těmto stranám mohou poukazovat na etnické tlaky ve společnosti či na její rozdělení. To lze usuzovat tehdy, když počet volebních hlasů straně menšiny více či méně

odpovídá relativní velikosti dané menšiny. Tento jev se v postkomunistické Evropě týká maďarských menšin v Rumunsku a na Slovensku, muslimů v Bulharsku a albánských menšin v Černé Hoře a Makedonii. Podobná situace panuje i na Ukrajině, kde se vyčleňuje rusofonní východ země, jehož obyvatelstvo nemá zcela vyjasněnou etnickou identitu. S náladou ve společnosti pak souvisí účast stran menšin ve vládě. Panuje-li ve společnosti tolerance, najdeme ve vládní koalici i danou etnickou menšinu. Její etnická strana bude ve vládě spolupracovat a bude ochotna přijímat kompromisní řešení. Naopak při netolerantní, nacionalistické náladě ve společnosti nebude strana menšiny do vlády zahrnuta. Tímto daná strana bude v opozici užívat konfrontační rétoriky a bude mnohem méně ochotná ke kompromisu.

Nejproblémovější jsou etnické strany v případě etnicky polarizovaných zemí. V tomto případě jsou etnické strany doménou majority i minorit, přičemž svou rétorikou a svým fungováním mohou etnickou polarizaci dále prohlubovat. V případě, že se země definitivně nerozpadla, není federalizace příliš vhodným řešením, neboť etnicitu teritoriálně institucionalizuje. Dané národy se pak budou považovat za výlučné vlastníky svých federovaných jednotek. Navíc vedení hranic mezi jednotkami by v případě etnicky smíšeného osídlení vedlo k rozjitření etnických sporů. Dostál (1999) proto jako nejvhodnější řešení navrhuje sdílení moci mezi komunitami. V jeho rámci rozlišuje konsociationalismus a integrativní přístup. Konsociationalismus spočívá v maximální spolupráci etnických elit. Jeho nevýhodou je podle Tesaře (2007) omezený prostor pro opozici, z čehož vyplývá i nízká efektivita vládnutí. Evropským příkladem fungování konsocietálního přístupu jsou Bosna a Hercegovina a italské Jižní Tyroly. V případě Bosny a Hercegoviny jsou však u moci zkorumpované nacionalistické elity využívající ve svých entitách hegemonické kontroly a nacionalistické mobilizace (Tesař 2007). Na druhé straně však i v Bosně a Hercegovině získávají na přízni nadetnické federalistické či sociálně demokratické strany. Toto souvisí s integrativním přístupem, podle něhož se politické uspořádání nemá vůbec opírat o etnickou fragmentaci. Politická soutěž má spočívat ve spojování příslušníků rozličných etnik na základě jejich alternativní sociální příslušnosti (např. na třídním základě). Proto jsou např. v Bulharsku etnické strany ústavou zakázány. Navzdory tomu i tam lze nalézt strany, jež více či méně hájí zájmy turecké minority. Na druhé straně je však Bulharsko za integrativní přístup kritizováno Radou Evropy a různými organizacemi zabývajícími se lidskými právy. Integrativní přístup nám však na příkladě Makedonie ukazuje, že i při formování nadetnických koalic na ideologickém či třídním základě může panovat nedůvěra mezi etnickými elitami a oběma etniky. U polarizovaných zemí zasažených ozbrojeným konfliktem Tesař (2007) zdůrazňuje společenské usmíření skrze soudní vyrovnání s minulostí. Zároveň přikládá nutnost společenskému kontaktu, neboť samotná segregace znepřátelených komunit konflikt neodstraní.

Je-li stát fakticky již zcela rozdělen, získávají nacionalistické strany v polarizovaných jednotkách závratné počty hlasů a mnohdy jsou zastoupeny v jejich vládách. To jsou zejména případy srbský, gruzínský a ázerbájdžánský. V separatistických útvarech se tyto strany odvolávají na zachování jejich samostatné existence a vystupují proti případnému slučování s původním státem. V mateřských státech naopak dané strany slibují obnovení územní

celistvosti. V obou případech je však odváděna pozornost od témat, která mnohem více zajímají veřejnost. Proto podle Rayfielda (2008) by se mateřské území s dominantním národem mělo zaměřit na svůj rozvoj. Díky ztrátě části území národ nezahyne. Naopak může využívat předností homogenní etnické struktury a rozvíjet inkluzivnější občanský nacionalismus. Zároveň politici takového státu již nemohou odvádět pozornost voličů na národnostní otázku a jsou nuceni ve volebním programu nabízet odpověď na ekonomické, sociální, environmentální a podobné otázky.

Do historií ovlivněného uspořádání vztahů mezi majoritou a minoritami by neměly neuváženě zasahovat Evropská unie či Rada Evropy. Ačkoli je jejich jednání vedeno dobrým úmyslem, v řadě případů neznají kontext daného uspořádání a mnohdy přiřknou minoritě práva, na která nemá nárok (Ozolins 2003). To se týká zejména zasahování evropských institucí do politického a společenského uspořádání v Pobaltí a hlavně uspořádání Makedonie po roce 2001. Na druhé straně vidina vstupu do Evropské unie donutila většinu postkomunistických zemí k humánnímu zacházení s menšinami. Menšiny mají právo na výuku v mateřském jazyce ve veřejných školách, na vytváření vlastních společenských a kulturních organizací, jsou zastoupeny v orgánech veřejné správy a v parlamentu. V řadě zemí mají menšiny od určité relativní velikosti právo používat svého jazyka v regionálním úředním styku. I přesto se teorie zacházení s menšinami často odlišuje od praxe. V etnicky polarizovaných zemích totiž dochází k etnické segregaci ve veřejném sektoru, menšiny mají problematický přístup do škol, úřadů, zdravotnických zařízení apod. Dominantní národy zemí, jež v 90. letech 20. století prodělaly ozbrojený konflikt, často aplikují extrémní kulturní nacionalismus. Výsledkem je diskriminace menšin v přístupu k zaměstnání ve veřejném sektoru, problém návratu uprchlíků z řad menšin apod. I řada bezproblémových zemí má zejména logisticko-finanční potíže se zajištěním vzdělání v mateřském jazyce pro příslušníky menšin. V postsovětském prostoru je obtížný vztah k menšinám navrátilým se z vyhnanství (Krymští Tataři, Mešetští Turci). Tyto menšiny nemají zastoupení v parlamentu, často nemají ani trvalý pobyt a setkávají se s diskriminací v přístupu k veřejnému zboží. Zevrubná zhodnocení zacházení s menšinami v etnicky polarizovaných zemích či problematika návratu etnik z vyhnanství mohou být vhodným námětem pro zpracování dalších prací.

V praxi také důležitou roli hraje relace mezi etnickou homogenitou a její proměnou na jedné straně a úrovní demokracie, principem státu a jeho účastí v ozbrojených etnických konfliktech na straně druhé (viz tab. 25). Výpočet ukazatelů etnické homogenity je vysvětlen v metodice. Úroveň demokracie byla vypočtena z dat organizace Freedom House jako průměr známek pro občanské a politické svobody. Pro každou zemi byl průměr vypočten za její intercensální období. Aby bylo možno korelační analýzu logicky interpretovat, jsou známky pro jednotlivé země konstruovány jako dopočet do sedmi. V našem případě tedy sedmička znamená nejlepší ohodnocení a jednička nejhorší ohodnocení. Podobným způsobem byl hodnocen i princip státu – etnický princip získal nižší hodnocení než princip multietnický či občanský. Existence ozbrojeného konfliktu byla hodnocena pomocí nula-jedničkového měřítka.

Korelační analýza pro všechny postkomunistické země Evropy naznačuje pozitivní vztah

mezi výchozí etnickou homogenitou na počátku 90. let 20. století a úrovní demokracie. Z toho vyplývá, že čím více byla daná země etnicky homogenní, tím měla od počátku vyšší úroveň demokracie. Naopak demokratizující se země s vyšším zastoupením minorit mají tendenci k rozvoji etnické demokracie a potlačování minorit (MacFarlane 1997, Mann 2005). S tím souvisí i fakt, že mezi vyššími výchozími hodnotami etnické homogenity a účastí v ozbrojeném konfliktu existuje negativní vztah. Z toho také vyplývá, že etnicky heterogenní a méně demokratické země mají často tendenci řešit problematiku menšin silou (MacFarlane 1997). Výsledkem toho je statisticky signifikantní negativní závislost mezi proměnou hodnot etnické homogenity a úrovní demokracie. Ozbrojené konflikty doprovázené etnickým čištěním a exodem velkého množství uprchlíků nejsou doménou demokratických zemí. Zároveň státy, jež v 90. letech 20. století politiku etnického čištění realizovaly, vykázaly vysokou úroveň etnické homogenizace. Neméně silný a negativní vztah existuje i mezi proměnou hodnot etnické homogenity a principem státu. Z toho vyplývá, že vysoká úroveň etnické homogenizace byla doménou států budovaných na etnickém principu. Je však zvláštní, že vztah mezi výchozí etnickou homogenitou a principem státu je slabý a statisticky nesignifikantní. Zároveň je třeba si uvědomit malou velikost souboru ($n = 23$). Proto na statistickou nevýznamnost některých vztahů nelze nahlížet zcela absolutně.

Tab. 25 – Vztah mezi mírou etnické homogenity a politickými faktory v rámci souboru evropských postkomunistických zemí

Proměnná	Ukazatel	Homogenita 1989/1992	Homogenita 1999/2006	Změna homogenity	Úroveň demokracie	Princip státu	Ozbrojený konflikt
Homogen. 1989/1992	Korelace	1,000	0,927	-0,270	0,408	0,112	-0,483
	Signifik.	< 0,001	< 0,001	0,107	0,027	0,305	0,010
Homogen. 1999/2006	Korelace	0,927	1,000	0,056	0,290	-0,045	-0,295
	Signifik.	< 0,001	< 0,001	0,399	0,090	0,420	0,086
Změna homogen.	Korelace	-0,270	0,056	1,000	-0,375	-0,370	0,416
	Signifik.	0,107	0,399	< 0,001	0,039	0,041	0,024
Úroveň demokr.	Korelace	0,408	0,290	-0,375	1,000	-0,067	-0,578
	Signifik.	0,027	0,090	0,039	< 0,001	0,380	0,002
Princip státu	Korelace	0,112	-0,045	-0,370	-0,067	1,000	-0,190
	Signifik.	0,305	0,420	0,039	0,380	< 0,001	0,192
Ozbrojený konflikt	Korelace	-0,483	-0,295	0,416	-0,578	-0,190	1,000
	Signifik.	0,010	0,086	0,024	0,002	0,192	< 0,001

Zdroj: výpočet autora na základě dat jednotlivých statistických úřadů, Freedom House a University of Richmond Constitution Finder

Relacím uvedeným v tab. 25 odpovídají i výsledky shlukové analýzy v tab. 26. Uspořádává sledované proměnné tak, že můžeme postkomunistické evropské země rozdělit do pěti skupin či kategorií. První přitom můžeme opominout, neb do ní patří pouze Albánie. Porovnejme však druhou a třetí kategorii. Druhou kategorií charakterizuje nižší míra výchozí etnické homogenity a její výrazné posílení během ozbrojených konfliktů v 90. letech 20. století. Do této kategorie patří Chorvatsko a tři zakavkazské republiky. Kvůli ozbrojeným konfliktům tato skupina zemí vykázala za 90. léta nízkou úroveň demokracie. Jedinou zemí, která dělá pokroky v této kategorii, je Chorvatsko, a to díky vidině členství v Evropské unii. Zakavkazské republiky mají ve své demokratizaci velké rezervy, neboť v regionu panuje stav, který můžeme nazvat „ani válka, ani mír“. Naopak země ve třetí kategorii, jež neprodělaly ozbrojený konflikt, vykazují

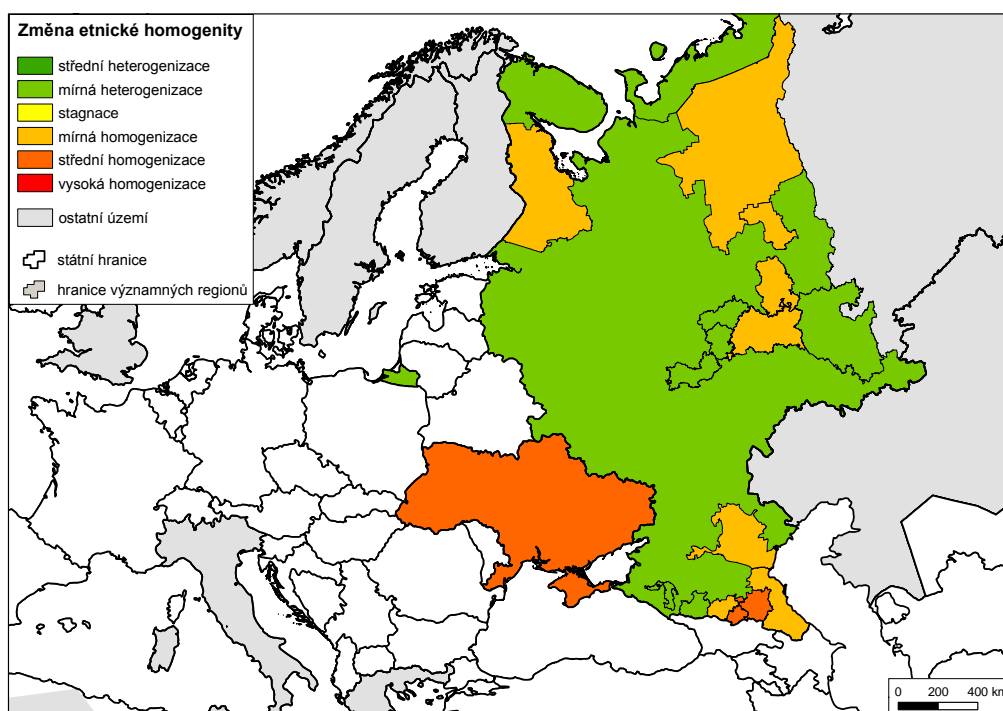
mnohem nižší úroveň etnické homogenizace. V porovnání s předchozí kategorií také vykazují vyšší úroveň demokracie, ačkoli i ony mají určité rezervy v zacházení s menšinami. Patří sem tři pobaltské republiky, Ukrajina, Bělorusko, Rumunsko; z heterogenizujících se zemí Rusko a Slovensko. Čtvrtá kategorie představuje zejména etnicky polarizované země (Bosna a Hercegovina, Makedonie, Moldavsko, Srbsko). Tyto země charakterizuje stagnace hodnot míry etnické homogenity na úrovni státu. Nejnižší míra demokracie poukazuje na neefektivitu státní moci, etnický nepotismus v politickém a společenském životě či skutečnost, že centrální vláda nespravuje celé území státu. Všechny tyto země na svém území vykazaly etnický ozbrojený konflikt. Do páté kategorie patří etnicky vysoce homogenní země střední Evropy (Česká republika, Maďarsko, Polsko, Slovinsko) a Bulharsko. I díky tomu se tato kategorie vyznačuje vysokou úrovní demokracie a občanským principem státu. Zároveň však dochází k mírné etnické heterogenizaci těchto zemí, zejména díky imigraci.

Tab. 26 – Kategorizace souboru evropských postkomunistických zemí podle míry etnické homogenity a politických faktorů

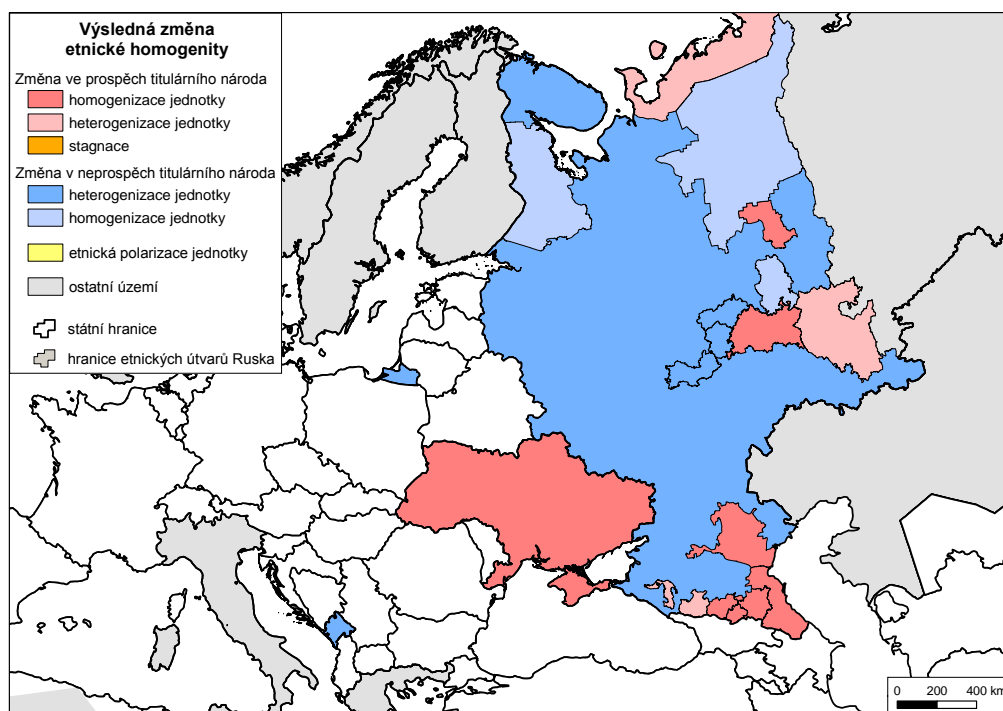
Kategorie zemí	Ukazatel	Homogenita 1989/1992	Homogenita 1999/2006	Změna homogenity	Úroveň demokracie	Princip státu	Ozbrojený konflikt
1	Průměr Četnost Sm. odch.	0,961 1	0,961 1	0,000 1	2,693 1	1,000 1	0,000 1
2	Průměr Četnost Sm. odch.	0,676 4 0,151	0,808 4 0,128	0,132 4 0,037	2,644 4 0,708	2,000 4 1,155	1,000 4 0,000
3	Průměr Četnost Sm. odch.	0,615 8 0,130	0,647 8 0,120	0,031 8 0,031	3,582 8 1,152	2,125 8 0,991	0,000 8 0,000
4	Průměr Četnost Sm. odch.	0,421 5 0,060	0,424 5 0,086	0,003 5 0,077	2,465 5 0,770	2,000 5 1,000	1,000 5 0,000
5	Průměr Četnost Sm. odch.	0,870 5 0,102	0,825 5 0,107	-0,045 5 0,036	5,174 5 0,325	3,000 5 0,000	0,000 5 0,000
Celkem	Průměr Četnost Sm. odch.	0,654 23 0,197	0,679 23 0,192	0,025 23 0,072	3,484 23 1,289	2,217 23 0,951	0,391 23 0,499

Zdroj: výpočet autora na základě dat jednotlivých statistických úřadů, Freedom House a University of Richmond – Constitution Finder

Etnická homogenizace – ať násilná či relativně poklidná – představuje dominantní sociokulturní trend během transformace postkomunistických zemí (viz obr. 39). Na regionální úrovni nalezneme i řadu výjimek, které jsou výsledkem specifického vývoje. Vhodným příkladem může být specifická etnická struktura, jejíž proměnu doprovází matematické hříčky (např. Abcházie). Jiným příkladem může být pokles hodnoty indexu etnické homogenity, ale ve prospěch domácího (titulárního) národa (viz obr. 40). Tento případ nastává v okamžiku, kdy je domácí národ ve svém útvaru v menšině (např. Baškortostán, Adygea, Karačajsko-Čerkesko). Jedná se totiž o přechodný jev, než relativní velikost domácího národa přesáhne magickou hranici 50 %. Etnická homogenizace však může být pro domácí národ i negativní, a to tehdy, když je daný národ ve svém území minoritou a nadále klesá jeho relativní velikost (např. Karélie, Komi).

Obr. 39 – Podoba etnických procesů v postkomunistické Evropě v 90. letech 20. století

Pozn.: V případě Rumunska sledované období 1977 až 2002

Obr. 40 – Typologie etnických procesů proběhlých v postkomunistické Evropě v 90. letech 20. století

Pozn.: V případě Rumunska sledované období 1977 až 2002

Z tabulek 25 a 26 vyplývá, že v nedemokratických či nezralých zemích nelze očekávat nic jiného než ozbrojené etnické střety rezultující často etnickým čištěním. V takových případech je multikulturní společnost chimérou. Častým výsledkem jsou totiž etnicky polarizovaná území.

Na Balkáně se nabízí řešení v podobě dlouhodobých protektorátů pod patronátem Evropské unie (Bosna a Hercegovina, Kosovo). Severní i jižní svahy Kavkazu budou nestabilní dlouhodobě. V této situaci se negativním multiplikátorem stává skutečnost, že státy, které neumí na svou multietnicitu reagovat demokraticky, se ocitají v mezinárodní izolaci.

Teprve se skutečnou demokratizací, opouštěním vypjatého nacionalismu a uvolňováním etnické politiky dochází k přijímání takovýchto států okolním světem. Názorným příkladem mohou být Slovensko, Chorvatsko či nově i Srbsko. Naopak demokratické země s vyspělejší politickou kulturou reagují na svoji multietnicitu „elegantnějším“ způsobem. Příkladem mohou být pobaltské republiky se selektivním udělováním občanství či Slovinsko, které vymazalo nežádoucí osoby z registrů obyvatelstva. Tyto osoby jsou pak považovány za ilegální imigranty a státní úřady na ně vyvíjí nátlak, aby opustily území republiky. Zároveň je třeba zdůraznit, že i nejvíce demokratické postkomunistické země mají určité nedostatky ve vztazích mezi majoritou a minoritami, za což jsou kritizovány místními i nadnárodními nevládními neziskovými organizacemi. Navíc ani tato skupina zemí není imunní před nacionalistickými projevy a možností etnické mobilizace.

Závěr

Výsledkem rozvoje nacionalismu v 90. letech 20. století je etnická homogenizace většiny postkomunistických evropských zemí. Její modely však byly odlišné. K etnické homogenizaci státu jako celku ve prospěch jeho státního (titulárního) národa došlo v Chorvatsku, Rumunsku, pobaltských republikách a na Ukrajině. Mnohem četnější formou etnické homogenizace však je etnická polarizace v rámci státu, tj. rozdělení státu na několik etnicky homogenních území obývaných odlišnými národy (viz obr. 40). Jde o případ Bosny a Hercegoviny, Srbska, Makedonie, Moldavska, Ruska, Ázerbájdžánu a Gruzie. Převážně se jedná o země zasažené ozbrojeným konfliktem na etnickém či etnicko-religiozním základě. Změny měr etnické homogenity charakterizované homogenizací území byly během 90. let 20. století nejsilnější v územích zmítaných ozbrojenými etnickými konflikty (to potvrzují i tab. 25 a obr. 39). Byly totiž doprovázeny etnickým čištěním či exodem příslušníků menšinových etnik. Naopak v zemích, kde sice došlo ke konfliktu mezi majoritou a menšinou, ale jen na úrovni politické, nebo v zemích, kde dochází k pozvolné asimilaci menšiny, je etnická homogenizace mnohem méně výrazná a pomalejší.

Vedle toho došlo v řadě zemí k opačnému procesu – etnické heterogenizaci, přičemž i ta má několik podob. Prvou podobou etnické heterogenizace je změna etnické sebeidentifikace obyvatelstva. To je případ Černé Hory a Slovinska. Druhou podobou je absolutní i relativní růst minoritních populací na celém území státu, což je záležitost Slovenska a Bulharska a jejich Romů. Etnické mimikry romské populace však vrhá stín na vztahy mezi majoritou a významnými minoritami. Proto jsou za tyto země velice potřebné takové práce, jež by po sčítání lidu kvalifikovaně na regionální úrovni vyčíslily odhady množství Romů. Odmyslíme-li si díky absenci odpovídajících dat romský element, u Slovenska můžeme prohlásit, že dochází k jeho pozvolné etnické homogenizaci. Naopak v případě Bulharska by se i nadále hovořilo o jeho etnické heterogenizaci v neprospěch Bulharů.

Vyšší četnost etnických konfliktů na periferii byla očekávatelná a splnila se. Vyšší etnická homogenizace periferie však ve většině případů nenastala. Sledované země totiž mají více periferních etnicky smíšených území. Nastával tak efekt, kdy jedna periferie se homogenizovala

ve prospěch státního národa rychleji, zatímco druhá o poznání pomaleji (např. Lotyšsko). V jiném případě se sice periferie etnicky homogenizovala, avšak homogenizace ostatních částí státu byla mnohem silnější (např. Ukrajina). U polarizovaných zemí pak sice docházelo k homogenizaci periferie, ale v neprospěch státního národa. V jiných zemích se naopak periferie stávala ještě více heterogenní. Příčinou byl buďto početní růst třetích etnik (hlavně Romů), zatímco jinde šlo pouze o přechodný proces, po němž bude následovat etnická homogenizace ve prospěch státního národa. Všeobecně tedy vyšší etnickou homogenizaci periferie můžeme zamítnout. Zároveň je potřebné uvědomění nutnosti sledovat etnické procesy na periférii během více intercensálních období. Obdobná práce by proto mohla navázat po zveřejnění výsledků nových censů po roce 2010. Závěry takové práce lze považovat za mnohem významnější.

Vyšší výchozí etnická homogenita jader států se ve většině případů vyplnila. Díky vyšší výchozí etnické homogenitě se jádro homogenizovalo s mnohem nižší intenzitou než zbytek státního území. Jedinými výjimkami byly pobaltské republiky, Bosna a Hercegovina a Makedonie s etnicky smíšenými jádrovými oblastmi. V Pobaltí a Bosně a Hercegovině se míra etnické homogenity jader měnila ve prospěch státního etnika; v Makedonii je obtížné stanovit jasný trend. Naopak jádra etnicky se heterogenizujících zemí vykazovala v komparaci se zbytkem státního území nižší úroveň heterogenizace. Příčinu lze spatřovat v intenzivnější heterogenizaci etnické periferie. Výjimkou v tomto trendu je Rusko, neboť střední Rusko vykazovalo nadprůměrnou úroveň etnické heterogenizace.

V 90. letech 20. století byly reakce jednotlivých vlád na multietnicitu jejich zemí různé. Některé vlády se snažily o mírová řešení, jiné naopak o řešení silová. Mírovými řešeními byly

- garance práv minoritám (Rumunsko, Bulharsko, Slovensko po roce 1998),
- federalizace země a vytváření autonomních útvarů (Rusko, Ukrajina),
- přirozená asimilace minority do majoritní populace (Ukrajina),
- neudělení občanství a politických práv členům netitulárního národa (Lotyšsko, Estonsko),
- nacionalistická politika zaměřená proti minoritám (Slovensko do roku 1998).

V rámci silových řešení pak vynikalo etnické čištění. To proběhlo v Chorvatsku, Bosně a Hercegovině, Kosovu a v menších rozměrech i v některých jiných částech Srbska (Sandžak, Vojvodina), Abcházii a Ázerbájdžánu (vlastním Ázerbájdžánu i Náhorním Karabachu). Ve spojitosti s tím byly konfliktní oblasti opouštěny i těmi menšinovými národy, jichž se ozbrojený konflikt bezprostředně netýkal. Etnicky vyčištěná území jsou nyní velkou výzvou pro regionální politiku a regionální rozvoj, neboť se je většinou nedaří plně dosídlit a došlo v nich k silnému narušení prostorových vztahů. S etnickými ozbrojenými konflikty se pojí i vznik řady separatistických útvarů. V epoše globalizace jsou však řádově stotisícové jednotky ekonomicky naprosto neživotné. Takovéto útvary si tedy žijí vlastním pochybným životem a přitom nechťejí o reintegraci do původních zemí nic slyšet. Jejich mírová reintegrace proto bude záviset na postoji jejich protektorů a širší geopolitické situaci.

Konflikty, ke kterým došlo v postkomunistickém prostoru v 90. letech 20. století, můžeme

klasifikovat buďto jako etnické nebo jako etnicko-náboženské. V případě bývalé Jugoslávie měl konflikt etnicko-náboženskou podobu, neboť náboženství je hlavním prvkem odlišujícím jednotlivá etnika. Podobně i v případě Bulharska můžeme hovořit o etnicko-náboženském konfliktu mezi pravoslavnými Bulhary a islámskými Turky. Co se týká konfliktu mezi Arménii a Ázerbájdžánem, Yamskov (1991) zdůrazňuje jeho etnické pozadí s tím, že náboženství do něj vstupuje pouze jako multiplikátor. Konflikt mezi maďarskou menšinou a Slováky, Rumuny či Srby je etnického, resp. etnicko-historického charakteru. Podobný charakter má i konflikt mezi pobaltskými národy a Rusy, který je podle některých autorů (např. Ozolins 2003) jitřen spíše Moskvou než samotnou ruskou menšinou uvnitř těchto států. Naopak původně čistě etnický konflikt na severních svazích Kavkazu mezi Čečenskem a Moskvou získal i náboženský rozměr. Často jsou jako etnické chápány i konflikty mezi Kišiněvem a Podněsterskem nebo mezi Tbilisi a Abcházií a Jižní Osetií. Ve skutečnosti v jejich pozadí stojí nekalé ekonomické zájmy bývalých komunistických elit, přičemž ty separatistické útvary dodnes ovládají.

Výzvou je i návrat vysídlených osob z etnicky vyčištěných území do jejich původních domovů. V praxi jsou však tato území osidlována státním národem, aby byla zajištěna etnická homogenita daného státu nebo alespoň příslušné oblasti. Ve snaze o zvrácení etnických čístek by pak docházelo k „vytloukání klínu klínem“. Napravování jedné křivdy většinou vyvolává u někoho jiného křivdu novou, což může v budoucnosti opětovně roztočit spirálu násilí. Proto je lepší zachovat vzniklé etnicky homogenní útvary jako prevenci před možností opětovného propuknutí etnického násilí. Příslušníkům vysídleného minoritního etnika by však měla být vyplacena finanční kompenzace na zajištění odpovídajícího bydlení v jejich novém útočišti. Tím by, alespoň částečně, mohlo dojít ke zmírnění spáchaných křivd a stabilizaci situace v konfliktem zasaženém regionu.

SEZNAM POUŽITÝCH ZDROJŮ

Literatura

- ADAMSON, K., JOVIĆ, D. (2004): *The Macedonian-Albanian Political Frontier: The Re-articulation of Post-Yugoslav Political Identities*. Nations and Nationalism, Vol 10, No 3, Blackwell Publishers, Oxford and Malden, s. 293–311
- ALLISON, R. (2008): *Russia Resurgent? Moscow's Campaign to 'Coerce Georgia to Peace'*. International Affairs, Vol 84, No 6, Blackwell Publishing, Oxford and Malden, s. 1145–1171
- ALONSO, S., RUIZ-RUFINO, R. (2007): *Political Representation and Ethnic Conflict in New Democracies*. European Journal of Political Research, Vol 46, No 2, Blackwell Publishing, Oxford and Malden, s. 237–267
- ARENDTOVÁ, H. (1996): *Původ totalitarismu I-III*. OIKOYMENH, Praha, 679 s.
- BAAR, V. (2005): *Decentralizační a dezintegrační procesy v Ruské federaci v 90. letech minulého století*. Ostravská univerzita, Ostrava, 231 s.
- BABIĆ, D. (2003): *Etničke promjene u strukturi stanovništva slavonskih županija između dvaju popisa (1991–2001.)*. Migracijske i etničke teme, Vol 19, No 1, Institut za migracije i narodnosti, Zagreb, s. 47–68
- BACHVAROV, M. (1997): *The Current Ethnic Panorama in Bulgaria*. GeoJournal, Vol 3, No 3, Kluwer Academic Publishers, Rotterdam, s. 215–224
- BIEBER, F. (2006): *Post-war Bosnia. Ethnicity, Inequality and Public Sector Governance*. Palgrave Macmillan, Basingstoke, 176 s.
- BIŠEVAC, S. (2000): *Bosniaks in Sandzak and Interethnic Tolerance in Novi Pazar*. In: Dimitrijević, N. (Ed.): *Managing Multiethnic Local Communities in the Countries of the Former Yugoslavia*. Local Government and Public Service Reform Initiative/Open

- Society Institute, Budapest, s. 387–410
- BLACK, R., GENT, S. (2006): *Sustainable Return in Post-conflict Contexts*. International Migration, Vol 44, No 3, Blackwell Publishing, Oxford and Malden, s. 15–38
- BLITZ, B. K. (2008): *Democratic Development, Judicial Reform and the Serbian Question in Croatia*. Human Rights Review, Vol 9, No 1, Springer Netherlands, Rotterdam, s. 123–135
- BOWKER, M. (2004): *Russia and Chechnya: The Issue of Secession*. Nations and Nationalism, Vol 10, No 4, Blackwell Publishing, Oxford and Malden, s. 461–478
- BRUNBORG, H., LYGSTAD, T. H., URDAL, H. (2003): *Accounting for Genocide: How Many Were Killed in Srebrenica?* European Journal of Population, Vol 19, No 3, Springer Netherlands, Rotterdam, s. 229–248
- BUŽAR, S. (2006): *Geographies of Ethnopolitics: Unravelling the Spatial and Political Economies of Ethnic Conflict*. Occasional Paper No 7/06. St Anthony's College Oxford – European Studies Centre, Oxford, 29 s.
- CAMPOS, N. F., KUZHEYEV, V. S. (2007): *On the Dynamics of Ethnic Fractionalization*. American Journal of Political Science, Vol 51, No 3, Blackwell Publishing, Oxford and Malden, s. 620–639
- CARMENT, D., JAMES, P. (2000): *Explaining Third-Party Intervention in Ethnic Conflict: Theory and Evidence*. Nations and Nationalism, Vol 6, No 2, Blackwell Publishers, Oxford and Malden, s. 173–202
- CARTER, F. W., TURNOCK, D. (2001): *Ethnicity in Eastern Europe: Historical Legacies and Prospects for Cohesion*. GeoJournal, Vol 50, No 2–3, Springer Netherlands, Rotterdam, s. 109–125
- CHIVA, C. (2006): *Ethnic Minority Rights in Central and Eastern Europe: The Case of the Hungarian 'Status Law'*. Government and Opposition, Vol 41, No 3, Blackwell Publishing, Oxford and Malden, s. 401–421
- CONNOR, W. (1994): *Ethnonationalism. The Quest for Understanding*. Princeton University Press, Princeton, 234 s.
- CONVERSI, D. (1997): *Reassessing Current Theories of Nationalism: Nationalism as Boundary Maintenance and Creation*. In: Agnew, J. (Ed.): Political Geography. A Reader. Arnold, London, s. 325–336
- CONVERSI, D. (2006): *Demo-skepticism and Genocide*. Political Studies Review, Vol 4, No 3, Blackwell Publishing, Oxford and Malden, s. 247–262
- DAHLMAN, C., Ó TUATHAIL, G. (2005): *Broken Bosnia: The Localized Geopolitics of Displacement and Return in Two Bosnian Places*. Annals of the Association of American Geographers, Vol 95, No 3, Blackwell Publishing, Oxford and Malden, s. 644–662
- DEETS, S., STROSCHIN, S. (2005): *Dilemmas of Autonomy and Liberal Pluralism: Examples Involving Hungarians in Central Europe*. Nations and Nationalism, Vol 11, No 2, Blackwell Publishing, Oxford and Malden, s. 285–305

- DEMETRIOU, S. (2002): *Rising From the Ashes? The Difficult (Re)Birth of the Georgian State*. Development and Change, Vol 33, No 5, Blackwell Publishers, Oxford and Malden, s. 859–883
- DJURDJEV, B. S. (1999): *Refugees and Village Renewal in Yugoslavia*. GeoJournal, Vol 46, No 3, Springer Netherlands, Rotterdam, s. 207–213
- DLOUHÝ, S. (2006): *Turci v Bulharsku a jejich role při vstupu země do Evropské unie*. Mezinárodní politika, Vol 30, No 5, Ústav mezinárodních vztahů, Praha, s. 17–19
- DOMINESE, G. (2005): *Europe and Security in the Caucasus*. Transition Studies Review, Vol 12, No 1, Springer-Verlag, Wien, s. 101–118
- DOSTÁL, P. (1993): *Ethnonationalism in the Former Soviet Union and Successor Regimes Juggling with Options*. In: O'Loughlin, J., Wusten, H. van der (Eds.): *New Political Geography of Eastern Europe*. Belhaven Press, London, s. 89–114
- DOSTÁL, P. (1996): *Post-Communist Transformation, Regional Development and Ethnonational Aspirations. Studies on Institutional and Geographical Differentiation*. Universiteit van Amsterdam, Amsterdam, 233 s.
- DOSTÁL, P. (1998a): *Early Post-Communist Transformation in Twenty-Five States: Democratization, Economic Liberalization and Slump*. Proceedings Conference Transformation Processes in Eastern Europe. NWO, Den Haag, s. 29–49
- DOSTÁL, P. (1998b): *The Czech-Slovak Division: Lessons of an Unsuccessful Federal State-Building*. Conference on the Nation Building and the State Building in Post-Soviet Geopolitical Space. Institute of Geography of the Russian Academy of Sciences and the Open Society Institute, Moscow, 38 s.
- DOSTÁL, P. (1999): *Ethnicity, Mobilization and Territory: An Overview of Recent Experiences*. Acta Universitatis Carolinae – Geographica, Vol 34, No 1, Univerzita Karlova v Praze, Praha, s. 45–58
- DOWLEY, K. M., SILVER, B. D. (2002): *Social Capital, Ethnicity and Support for Democracy in the Post-Communist States*. Europe-Asia Studies, Vol 54, No 4, Taylor & Francis, London, s. 505–527
- ELDAROV, E. M., HOLLAND, E. C., ALIYEV, S. M., ABDULAGATOV, Z. M., ATAYEV, Z. V. (2007): *Resettlement and Migration in Post-Soviet Dagestan*. Eurasian Geography and Economics, Vol 48, No 2, Bellwether Publishing, Columbia, s. 226–248
- EMMERT, F. (2001): *Makedonie nad propastí*. Mezinárodní politika, Vol 25, No 4, Ústav mezinárodních vztahů, Praha, s. 24–26
- FŇUKAL, M. (2001): *Politickogeografické souvislosti jugoslávské krize*. Geografie – Sborník České geografické společnosti, Vol 106, No 3, Česká geografická společnost, Praha, s. 133–147
- FOX, J. E. (2007): *From National Inclusion to Economic Exclusion: Ethnic Hungarian Labour Migration to Hungary*. Nations and Nationalism, Vol 13, No 1, Blackwell Publishing, Oxford and Malden, s. 77–96

- FRIČ, P. (1999): *Problém soužití Slováků a Maďarů na Slovensku v polovině 90. let*. In: Gabal, I. (Ed.): *Etnické menšiny ve střední Evropě*, G plus G, Praha, s. 219–225
- FUKUYAMA, F. (2002): *Konec dějin a poslední člověk*. Rybka Publishers, Praha, 379 s.
- GACHECHILADZE, R. (1997): *National Idea, State-Building and Boundaries in the Post-Soviet Space (The Case of Georgia)*. GeoJournal, Vol 43, No 1, Kluwer Academic Publishers, Rotterdam, s. 51–60
- GACHECHILADZE, R. (1998): *Geographical Background to a Settlement of the Conflict in Abkhazia*. Caucasian Regional Studies, Vol 3, No 2 & 3, Vrije Universiteit Brussel – Centre for Political Science, Brussel [poli.vub.ac.be/publi]; 10. prosince 2007
- GALLAGHER, J. J., TUCKER, P. N. J. (2000): *Aussiedler Migration and Its Impact on Braşov's Ethnic German Population and Built Environment*. GeoJournal, Vol 50, No 2–3, Kluwer Academic Publishers, Rotterdam, s. 305–309
- GALLAGHER, T. (2003): *Identity in Flux, Destination Uncertain: Montenegro during and after the Yugoslav Wars*. International Journal of Politics, Culture and Society, Vol 17, No 1, Springer Netherlands, Rotterdam, s. 53–71
- GELLNER, A. (1993): *Národy a nacionalismus*. Hříbal, Praha, 160 s.
- GIDDENS, A. (2000): *Unikající svět. Jak globalizace mění náš život*. Sociologické nakladatelství, Praha, s. 30
- GIULIANO, E. (2000): *Who Determines the Self in the Politics of Self-Determination? Identity and Preference Formation in Tatarstan's Nationalist Mobilization*. Comparative Politics, Vol 32, No 3, City University of New York, New York, s. 295–316
- GORENBURG, D. (1999): *Regional Separatism in Russia: Ethnic Mobilisation or Power Grab?* Europe-Asia Studies, Vol 51, No 2, Taylor & Francis Ltd., London, s. 245–274
- GURETSKI, V. (1998): *The Question of Javakheti*. Caucasian Regional Studies, Vol 3, No 1, Vrije Universiteit Brussel – Centre for Political Science, Brussel [poli.vub.ac.be/publi]; 10. prosince 2007
- HAHN, G. M. (2008): *The Jihadi Insurgency and the Russian Counterinsurgency in the North Caucasus*. Post-Soviet Affairs, Vol 24, No 1, Bellwether Publishing, Columbia, s. 1–39
- HARVEY, F. P. (2000): *Primordialism, Evolutionary Theory and Ethnic Violence in the Balkans: Opportunities and Contrasts for Theory and Policy*. Canadian Journal of Political Science, Vol 33, No 1, Canadian Political Science Association, Ottawa, s. 37–65
- HARRIS, C. D. (1993): *New European Countries and Their Minorities*. Geographical Review, Vol 83, No 3, American Geographical Society, New York, s. 301–320
- HARRIS, E. (2003): *Management of the Hungarian Issue in Slovak Politics*. Europeanisation and the Evolution of National Identities. Political Studies Association, Newcastle-upon-Tyne, 23 s. [www.psa.ac.uk/journals/pdf/5/2003/Erika%20Harris.pdf]; 1. listopadu 2007
- HAYDEN, R. M. (1996): *Schindler's Fate: Genocide, Ethnic Cleansing, and Population Transfers*. Slavic Review, Vol 55, No 4, The American Association for the Advancement

- of Slavic Studies, Cambridge, s. 727–748
- HECHTER, M. (1995): *Explaining Nationalist Violence*. Nations and Nationalism, Vol 1, No 1, Blackwell Publishers, Oxford and Malden, s. 53–68
- HROCH, M. (1996): *Nationalism and National Movements: Comparing the Past and the Present of Central and Eastern Europe*. Nations and Nationalism, Vol 2, No 1, Blackwell Publishers, Oxford and Malden, s. 35–44
- HUNČÍK, P. (1999): *Maďarská menšina ve Slovenské republice*. In: Gabal, I. (Ed.): *Etnické menšiny ve střední Evropě*. G plus G, Praha, s. 204–218
- HUNTINGTON, S. P. (2001): *Střet civilizací. Boj kultur a proměna světového řádu*. Rybka Publishers, Praha, 441 s.
- INDER SINGH, A. (1995): *Managing National Diversity Through Political Structures and Ideologies: The Soviet Experience in Comparative Perspective*. Nations and Nationalism, Vol 1, No 2, Blackwell Publishers, Oxford and Malden, s. 197–220
- Jelcinova epocha 1988–2000. Od Gorbačeva k Putinovi – obrazy z moderních dějin Ruska*. Knížní klub, Praha 2003, 480 s.
- JENNE, E. (2004): *A Bargaining Theory of Minority Demands: Explaining the Dog that Did not Bite in 1990s Yugoslavia*. International Studies Quarterly, Vol 48, No 4, Blackwell Publishing, Oxford and Malden, s. 729–754
- JOHNSON, N. C. (2002): *The Renaissance of Nationalism*. In: Johnston, R. J., Taylor, P. J., Watts, M. J. (Eds.): *Geography and Global Change. Remapping the World*. Blackwell Publishing, Oxford and Malden, s. 130–142
- KALDOR, M. (2004): *Nationalism and Globalisation*. Nations and Nationalism, Vol 10, No 1–2, Blackwell Publishing, Oxford and Malden, s. 161–177
- KASATKINA, N., BERESNEVICIUTE, V. (2004): *Ethnic Structure, Inequality and Governance of the Public Sector in Lithuania*. United Nations Research Institute for Social Development, 79 s. [unpan1.un.org/intradoc/groups/public/documents/untc/unpan016521.pdf]; 19. prosince 2008
- KELMAN, H. C. (1997): *Negotiating National Identity and Self-Determination in Ethnic Conflicts: The Choice Between Pluralism and Ethnic Cleansing*. Negotiation Journal, Vol 13, No 4, Springer Netherlands, Rotterdam, s. 327–340
- KOCSIS, K. (2001): *Ethnicity*. In: Turnock, D. (Ed.): *East Central Europe and the Former Soviet Union. Environment and Society*. Arnold, London, s. 88–103
- KOLOSISOV, V. (1999): *Ethnic and Political Identities and Territorialities in the Post-Soviet Space*. GeoJournal, Vol 48, No 2, Kluwer Academic Publishers, Rotterdam, s. 71–81
- KOLOSISOV, V., Ó TUATHAIL, G. (2007): *An Empire's Fraying Edge? The North Caucasus Instability in Contemporary Russian Geopolitical Culture*. Eurasian Geography and Economics, Vol 48, No 2, Bellwether Publishing, Columbia, s. 202–225
- KOLSTØ, P. (1993): *The New Russian Diaspora: Minority Protection in the Soviet Successor States*. Journal of Peace Research, Vol 30, No 2, Sage Publications, London, s. 197–217

- KOLSTØ, P. (2006): *The Sustainability and Future of Unrecognized Quasi-States*. Journal of Peace Research, Vol 43, No 6, Sage Publications, London, s. 723–740
- KOLSTØ, P., EDEMSKY, A., KALASHNIKOVA, N. (1993): *The Dniester Conflict: Between Irredentism and Separatism*. Europe-Asia Studies, Vol 45, No 6, Taylor & Francis Ltd., London, s. 973–1000
- KREJČÍ, J. (2002): *Postižitelné proudy dějin*. Sociologické nakladatelství, Praha, 563 s.
- KUPISZEWSKI, M. (1996): *The Future of East-West Migration in Europe*. In: Carter, F. W., Jordan, P., Rey, V. (Eds.): *Central Europe after the Fall of the Iron Curtain. Geographical Perspectives, Spatial Patterns and Trends*. Peter Lang, Frankfurt am Main, s. 247–268
- LARRABEE, F. S. (1991): *Long Memories and Short Fuses: Change and Instability in the Balkans*. International Security, Vol 15, No 3, The MIT Press, Cambridge, s. 58–91
- LINDEN, R. H. (2000): *Putting on Their Sunday Best: Romania, Hungary and the Puzzle of Peace*. Vol 44, No 1, Blackwell Publishers, Oxford and Malden, s. 121–145
- LIŠČÁK, V., FOJTÍK, P. (1998): *Státy a území světa*. Nakladatelství Libri, Praha, s. 31, 36, 140–147, 193–194, 248–250, 338–343, 401, 408–411, 480–482, 545–548, 794–798, 821–827 a 950–951
- LOZANČIĆ, M. (2003): *Geostrategic Aspect of Sandžak Demographic Dynamics*. Geoadria, Vol 8, No 2, Hrvatsko geografsko društvo – Zadar, Zadar, s. 131–146
- LUKIĆ, V., NIKITOVIĆ, V. (2004): *Refugees from Bosnia and Herzegovina in Serbia: A Study of Refugee Selectivity*. International Migration, Vol 42, No 4, Blackwell Publishing, Oxford and Malden, s. 85–110
- LYNCH, D. (2002): *Separatist States and Post-Soviet Conflicts*. International Affairs, Vol 78, No 4, Blackwell Publishing, Oxford and Malden, s. 831–848
- MACFARLANE, N. S. (1997): *Democratization, Nationalism and Regional Security in the Southern Caucasus*. Government and Opposition, Vol 32, No 3, Blackwell Publishers, Oxford and Malden, s. 399–420
- MALEK, M. (2006): *State Failure in the South Caucasus: Proposals for an Analytical Framework*. Transition Studies Review, Vol 13, No 2, Springer-Verlag, Wien, s. 441–460
- MANN, M. (2005): *The Dark Side of Democracy. Explaining Ethnic Cleansing*. Cambridge University Press, New York, 580 s.
- MASSEY, D. S., DENTON, N. A. (1988): *The Dimensions of Residential Segregation*. Social Forces, Vol 67, No 2, University of North Carolina Press, Chapel Hill, s. 281–315
- MCINTOSH, M., ABELE MAC IVER, M., ABELE, D. G., NOLLE, D. B. (1995): *Minority Rights and Majority Rule: Ethnic Tolerance in Romania and Bulgaria*. Social Forces, Vol 73, No 3, University of North Carolina Press, Chapel Hill, s. 939–967
- MIHAS, D. E. M. (1997): *Romania Between Balkan Nationalism and Democratic Transition*. Politics, Vol 17, No 3, Blackwell Publishers, Oxford and Malden, s. 175–181
- MOUNTCASTLE, A., TOT, L. (2000): *Nongovernmental Projects „Return and Trust Rebuilding Pakrac“ and „The Bench We Share“*. In: Dimitrijević, N. (Ed.): *Managing Multiethnic*

- Local Communities in the Countries of the Former Yugoslavia. Local Government and Public Service Reform Initiative/Open Society Institute, Budapest, s. 293–322
- NAZAROVA, E. A. (2007): *Characteristics of Migration Processes in the Southern Regions of Russia*. Sociological Research, Vol 46, No 4, M. E. Sharpe, Armonk, s. 78–89
- NEDERVEEN PIETERSE, J. (1997): *Deconstructing/Reconstructing Ethnicity*. Nations and Nationalism, Vol 3, No 3, Blackwell Publishers, Oxford and Malden, s. 365–395
- NEUBERGER, B. (1995): *National Self-Determination: Dilemmas*. Nations and Nationalism, Vol 1, No 3, Blackwell Publishers, Oxford and Malden, s. 297–325
- NOVIKOVA, G. (2004): *Unresolved Conflicts in the Regional Security System: The Case of the South Caucasus*. Transition Studies Review, Vol 11, No 3, Springer-Verlag, Wien, s. 213–223
- O'LOUGHLIN, J., KOLOSSOV, V., RADVANYI, J. (2007a): *The Caucasus in a Time of Conflict, Demographic Transition, and Economic Change*. Eurasian Geography and Economics, Vol 48, No 2, Bellwether Publishing, Columbia, s. 135–156
- O'LOUGHLIN, J., PANIN, A., WITMER, F. (2007b): *Population Change and Migration in Stavropol' Kray: The Effects of Regional Conflicts and Economic Restructuring*. Eurasian Geography and Economics, Vol 48, No 2, Bellwether Publishing, Columbia, s. 249–267
- Ó TUATHAIL, G. DAHLMAN, C. (2006): *The 'West Bank of the Drina': Land Allocation and Ethnic Engineering in Republika Srpska*. Transactions of the Institute of British Geographers, Vol 31, No 3, Blackwell Publishing, Oxford and Malden, s. 304–322
- OZOLINS, U. (2003): *The Impact of European Accession upon Language Policy in the Baltic States*. Language Policy, Vol 2, No 3, Kluwer Academic Publishers, Rotterdam, s. 217–238
- PEARSON, R. (1995): *The Making of '89: Nationalism and the Dissolution of Communist Eastern Europe*. Nations and Nationalism, Vol 1, No 1, Blackwell Publishers, Oxford and Malden, s. 69–79
- PEJŠA, R. (2006): *Maďarsko a maďarská menšina ve střední Evropě*. Mezinárodní politika, Vol 30, No 5, Ústav mezinárodních vztahů, Praha, s. 10–11
- PETKOVA, L. (2002): *The Ethnic Turks in Bulgaria. Social Integration and Impact on Bulgarian-Turkish Relations, 1947–2000*. The Global Review of Ethnopolitics, Vol 1, No 4, Routledge, London, s. 42–59
- PETRIČUŠIĆ, A. (2004): *Wind of Change: The Croatian Government's Turn Towards a Policy of Ethnic Reconciliation*. European Diversity and Autonomy Papers, 6/2004, Europäische Akademie Bozen, Bozen, 23 s.
- PETTAI, V., HALLIK, K. (2002): *Understanding Processes of Ethnic Control: Segmentation, Dependency and Co-optation in Post-Communist Estonia*. Nations and Nationalism, Vol 8, No 4, Blackwell Publishers, Oxford and Malden, s. 505–529
- PHUONG, C. (2000): *Freely to Return: Reversing Ethnic Cleansing in Bosnia-Herzegovina*. Journal of Refugee Studies, Vol 13, No 2, Oxford University Press, Oxford, s. 165–183
- PIRIE, P. S. (1996): *National Identity and Politics in Southern and Eastern Ukraine*. Europe-

- Asia Studies, Vol 48, No 7, Taylor & Francis Ltd., London, s. 1079–1104
- PREECE, J. J. (1998): *National Minorities and the International System*. Politics, Vol 18, No 1, Blackwell Publishers, Oxford and Malden, s. 17–23
- RADUŠKI, N. (2003): *Etnička slika Srbije – popis 2002. godine*. Migracijske i etničke teme, Vol 19, No 2–3, Institut za migracije i narodnosti, Zagreb, s. 253–267
- RADVANYI, J., MUDUYEV, S. S. (2007): *Challenges Facing the Mountain Peoples of the Caucasus*. Eurasian Geography and Economics, Vol 48, No 2, Bellwether Publishing, Columbia, s. 157–177
- RAYFIELD, D. (2008): *Limiting Conflict in the Caucasus*. Public Policy Research, Vol 15, No 3, Blackwell Publishing, Oxford and Malden, s. 127–132
- ROGAN, J. S. (2000): *Facilitating Local Multiethnic Governance in Postwar Bosnia and Herzegovina*. In: Dimitrijević, N. (Ed.): *Managing Multiethnic Local Communities in the Countries of the Former Yugoslavia*. Local Government and Public Service Reform Initiative/Open Society Institute, Budapest, s. 183–230
- ROWLAND, R. H. (2008): *Population Trends in a Contested Pseudo-State: The Case of Nagorno-Karabakh*. Eurasian Geography and Economics, Vol 49, No 1, Bellwether Publishing, Columbia, s. 99–111
- RUZIN, N. (2002): *Multi-national Iconographies in Macedonia*. GeoJournal, Vol 52, No 4, Springer Netherlands, Rotterdam, s. 353–357
- RYWKIN, M. (2006): *The Phenomenon of Quasi-States*. Diogenes, Vol 53, No 2, Sage Publications, London, 23–28
- SAGRAMOSO, D. (2007): *Violence nad Conflict in the Russian North Caucasus*. International Affairs, Vol 83, No 4, Blackwell Publishing, Oxford and Malden, s. 681–705
- SAIDEMAN, S. M., AYRES, R. W. (2000): *Determining the Causes of Irredentism: Logit Analyses of Minorities at Risk Data from the 1980s and 1990s*. The Journal of Politics, Vol 62, No 4, Blackwell Publishers, Oxford and Malden, s. 1126–1144
- SCHMID, C. (2008): *Ethnicity and Language Tensions in Latvia*. Language Policy, Vol 7, No 1, Springer Netherlands, Rotterdam, s. 3–19
- SCHÖPFLIN, G. (1995): *Nationhood, Communism and State Legitimation*. Nations and Nationalism, Vol 1, No 1, Blackwell Publishers, Oxford and Malden, s. 81–91
- SHILS, E. (1995): *Nation, Nationality, Nationalism and Civil Society*. Nations and Nationalism, Vol 1, No 1, Blackwell Publishers, Oxford and Malden, s. 93–118
- SMIT, A. R. (2006): *Housing and Property Restitution and IDP Return in Kosovo*. International Migration, Vol 44, No 3, Blackwell Publishing, Oxford and Malden, s. 63–88
- SMITH, A. D. (1998): *Nationalism and Modernism*. Routledge, London and New York, 270 s.
- SMITH, G. (1999): *The Post-Soviet States. Mapping the Politics of Transition*. Arnold, London, 271 s.
- STAMATOV, P. (2000): *The Making of a „Bad“ Public: Ethnonational Mobilization in Post-*

- Communist Bulgaria. Theory and Society*, Vol 29, No 4, Springer Netherlands, Rotterdam, s. 549–572
- STEFANSSON, A. H. (2006): *Homes in the Making: Property Restitution, Refugee Return, and Senses of Belonging in a Post-war Bosnian Town*. *International Migration*, Vol 44, No 3, Blackwell Publishing, Oxford and Malden, s. 115–139
- ŠEŠERINAC, L. (1995): *Bývalá Jugoslávie: všichni proti všem*. *Geografické rozhledy*, Vol 4, No 4, Česká geografická společnost, Praha, s. 100–102
- ŠLACHTA, M. (2007): *Ohniska napětí ve světě*. Kartografie Praha a Nakladatelství České geografické společnosti, Praha, s. 9–62
- ŠIMOV, J. (2005): *Války v Čečensku, největší tragédie v dějinách postkomunistického Ruska* [www.amo.cz/cz/vyzkumne_centrum/publikace]; 18. prosince 2007
- TANNER, M. (1997): *Croatia. A Nation Forged in War*. Yale University Press, New Haven and London, 338 s.
- TESAŘ, F. (2007): *Etnické konflikty*. Portál, Praha, 251 s.
- TISHKOV, V. (1999): *Ethnic Conflicts in the Former USSR: The Use and Misuse of Typologies and Data*. *Journal of Peace Research*, Vol 36, No 5, Sage Publications, London, s. 571–591
- VANHANEN, T. (1999): *Domestic Ethnic Conflict and Ethnic Nepotism: A Comparative Analysis*. *Journal of Peace Research*, Vol 36, No 1, Sage Publications, London, s. 55–73
- VASILEVA, D. (1992): *Bulgarian Turkish Emigration and Return*. *International Migration Review*, Vol 26, No 2, The Centre for Migration Studies of New York Inc., New York, s. 342–352
- VASSILEV, R. (2004): *The Roma of Bulgaria: A Pariah Minority*. *The Global Review of Ethnopolitics*, Vol 3, No 2, Routledge, London, s. 40–51
- VENDINA, O. I., BELOZEROV, V. S., GUSTAFSON, A. (2007): *The Wars in Chechnya and Their Effects on Neighboring Regions*. *Eurasian Geography and Economics*, Vol 48, No 2, Bellwether Publishing, Columbia, s. 178–201
- WARE, R. B., KISRIEV, E. (1998): *After Chechnya: At Risk in Dagestan*. *Politics*, Vol 18, No 1, Blackwell Publishers, Oxford and Malden, s. 39–47
- WEITHMANN, M. W. (1996): *Balkán. 2000 let mezi Východem a Západem*. Vyšehrad, Praha, 440 s.
- WILKINSON, R. (2001): *The Long Road Home*. *Refugees*, Vol 3, No 124, UNHCR, Geneva, s. 4–16
- WILLIAMS, B. G. (2001): *The Russo-Chechen War: A Threat to Stability in the Middle East and Eurasia?* *Middle East Policy*, Vol 8, No 1, Blackwell Publishers, Oxford and Malden, s. 128–148
- WILLIAMS, B. G. (2002): *The Hidden Ethnic Cleansing of Muslims in the Soviet Union: The Exile and Repatriation of the Crimean Tatars*. *Journal of Contemporary History*, Sage Publications, London, s. 323–347

- WILSON, A. (2002): *Elements of a Theory of Ukrainian Ethno-National Identities*. Nations and Nationalism, Vol 8, No 1, Blackwell Publishers, Oxford and Malden, s. 31–54
- YAMSKOV, A. N. (1991): *Ethnic Conflict in the Transcaucasus. The Case of Nagorno-Karabakh*. Theory and Society, Vol 20, No 5, Springer Netherlands, Rotterdam, s. 631–660
- ZAYONCHKOVSKAYA, Z. (2000): *Recent Migration Trends in the Commonwealth of Independent States*. International Social Science Journal, Vol 52, No 165, Blackwell Publishers, Oxford and Malden, s. 343–355
- ZORNIJA, A. (2007): *Rat u BiH odnio oko 100 000 života*. Vjesnik 21. června 2007
- ZORNIJA, A. (2008): *Hrvati protiv prijedloga o ukidanju županija*. Vjesnik 10. července 2008
- ŽALOUDEK, K. (2004): *Encyklopedie politiky*. Nakladatelství Libri, Praha, s. 110–111
- ŽITNIK, J. (2004): *Immigrants in Slovenia. Integration Aspects*. Migracijske i etničke teme, Vol 20, No 2–3, Institut za migracije i narodnosti, Zagreb, s. 221–241.

Statistické publikace

2000. aasta rahva ja eluruumide loendus. II. Kodakondsus, rahvus, emakeel ja võõrkeelte oskus. Statistikaamet, Tallinn 2001, tab. 9 a 12
- Basic Statistical Data for the Population, Employment, Education, Science, Culture and Political System of Republic of Macedonia by Nation Affiliation Declaring*. Statistical Office of Macedonia, Skopje 1992, s. 13
- Gyventojai pagal lytį, amžių, tautybę ir tikybę*. Statistikos departamentas prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės, Vilnius 2002, s. 13
- Popis stanovništva 1991. Narodnosni sastav stanovništva Hrvatske po naseljima*. Državni zavod za statistiku, Zagreb 1992, s. 14–215.
- Population Censuses in the Republic of Macedonia 1948, 1953, 1961, 1971, 1981, 1991 and 1994. Population of the Republic of Macedonia According to Declared Ethnic Affiliation*. State Statistical Office, Skopje 2002, 317 s.

Internet

- Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsi [www.azstat.org – 29. října 2007]
- BBC News [www.bbc.co.uk – říjen 2007]
- Biroul Național de Statistică al Republicii Moldova [www.statistica.md – červenec 2008]
- British Helsinki Human Rights Group [www.bhhrg.org – říjen 2007]
- Bucknell University [www.departments.bucknell.edu/russian/const/constit.html – 21. prosince 2007]
- Bulgarian Center for Not-for-Profit Law [www.bcnl.org – 21. prosince 2007]
- Centar za iseljenike Crne Gore [www.diaspora.cg.yu – duben 2007]
- CIA – The World Factbook 2008
[www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/index.html – únor 2009]

City Population [www.citypopulation.de/Georgia.html – 6. prosince 2007]

Country Studies [countrystudies.us/moldova/15.htm – 20. listopadu 2007]

CROSTAT – Državni zavod za statistiku [www.dzs.hr – 14. února 2007]

Český statistický úřad [www.czso.cz – duben 2008]

Deržavnyj komitet statystiky Ukrajiny

[www.ukrcensus.gov.ua/results/general/nationality – 19. října 2007]

Državen zavod za statistika (Makedonie) [www.stat.gov.mk – prosinec 2006]

EurasiaNet [www.eurasianet.org – 25. října 2007]

Federal'naja služba gosudarstvennoj statistiki – Vserossijskaja perepis' naselenija 2002 goda
[www.perepis2002.ru – 23. a 30. října 2007]

Federalni zavod za statistiku (Federace Bosny a Hercegoviny)

[www.fzs.ba – listopad 2006 až březen 2007]

Freedom House [www.freedomhouse.org – 11. prosince 2007]

Główny Urząd Statystyczny (Polsko)

[www.stat.gov.pl/cps/rde/xbcr/gus/PUBL_ludnosc_stan_i_struktura_demograficzno_spoleczna.pdf – duben 2008]

Gosudarstvennyj komitet po informacii i pečati Respubliki Južnaja Osetija

[cominf.org – 25. října 2007]

House of the Nation (Maďarsko) [http://www.mkogy.hu/parl_en.htm – 21. prosince 2007]

Hungarian Central Statistical Office – Population Census 2001

[www.nepszamlalas.hu – 22. října 2007]

Institutul national de statistica (Rumunsko) [www.insse.ro – 19. října 2007]

Latvijas Republikas Saeima

[www.saeima.lv/Likumdosana_eng/likumdosana_satversme.html – 21. prosince 2007]

Latvijas statistika [www.csb.gov.lv – 7. prosince 2007]

The Ministry of Statistics and Analysis of the Republic of Belarus

[belstat.gov.by/homep/en/census/p5.php – duben 2008]

MONSTAT – Zavod za statistiku Crne Gore [www.monstat.cg.yu – listopad 2006 až únor 2007]

Nacionalen statističeski institut (Bulharsko) [www.nsi.bg/Census/Census.htm – 19. října 2007]

Naselenie Kavkaza [www.ethno-kavkaz.narod.ru/rnabkhazia.html – 25. října 2007]

National Statistical Service of the Republic of Armenia [docs.armstat.am/census/pdfs/51.pdf – duben 2008]

Norsk Utenrikspolitisk Institutt – Centre for Russian Studies' Database

[www.nupi.no/russland/database/start.htm – 26. listopadu 2007]

Office of the Nagorno Karabakh Republic in Washington, DC [www.nkrusa.org – 20. února 2009]

Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights

[[www.unhchr.ch/tbs/doc.nsf/0/7dd3fcde5bddff00c1256a0100329b74/\\$FILE/G0042527.pdf](http://www.unhchr.ch/tbs/doc.nsf/0/7dd3fcde5bddff00c1256a0100329b74/$FILE/G0042527.pdf) – 26. listopadu 2007]

Official Website of President of Ukraine

[ww7.president.gov.ua/en/content/p_103_e.html – 21. prosince 2007]

Ol'vija-press [www.olvia.idknet.com/ol37-09-05.htm – 19. října 2007]

Organizace pro bezpečnost a spolupráci v Evropě [www.osce.org/kosovo – listopad 2006]

- Parliament of Georgia [www.parliament.ge – 21. prosince 2007]
- President of Romania [www.presidency.ro – 21. prosince 2007]
- Pridnestrovie [pridnestrovie.net/2004census.html – 19. října 2007]
- Rada Evropy
[www.coe.int/t/e/human_rights/ecri/1-ecri/2-Country-by-country_approach/ – 11. a 12. prosince 2007]
- Republički zavod za statistiku Srbije [webzrs.statserb.sr.gov.yu – 27. listopadu 2006]
- Skupština Republike Crne Gore [www.skupstina.cg.yu – 12. prosince 2007]
- Statistics Georgia [www.statistics.ge – 25. října 2007]
- Statistični urad Republike Slovenije [www.stat.si – 20. prosince 2006]
- The National Statistical Service of Nagorno-Karabakh Republic
[census.stat-nkr.am – 29. října 2007]
- United Nations Development Programme Georgia
[www.undp.org.ge/Projects/Osetibrief.pdf – 25. října 2007]
- University of Richmond Constitution Finder
[confinder.richmond.edu/admin/docs/moldova3.pdf – 21. prosince 2007]
- Úřad vlády Slovenskej republiky [www-8.vlada.gov.sk – 21. prosince 2007]
- Úřad Vysokého komisaře OSN pro uprchlíky [www.unhcr.org – listopad a prosinec 2007]
- Ustavni sud Bosne i Hercegovine
[www.ccbh.ba/public/down/USTAV_BOSNE_I_HERCEGOVINE_engl.pdf – 21. prosince 2007]
- Ustavni sud Republike Hrvatske [www.usud.hr – 21. prosince 2007]
- Vlada Republike Srbije [www.srbija.sr.gov.yu/cinjenice_o_srbiji/ustav.php – 21. prosince 2007]
- www.allmoldova.110mb.com/demographics_en.htm – 20. listopadu 2007
- www.servat.unibe.ch/law/icl/mk00000_.html – 21. prosince 2007
- www.vojvodina.com – 12. prosince 2007